

Дмитро Ягунов

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАВИЛА ПРОБАЦІЇ

Переклад,
тлумачення та допоміжні матеріали

Одеса
Фенікс
2013

УДК 341.96:339.543.624
ББК 65.428(4Укр)
Я 31

Ягунов Дмитро Вікторович – доцент, кандидат наук з державного управління, магістр соціальних наук у галузі кримінальної юстиції.

Видання цього навчального посібника здійснено за підтримки Уряду Швеції як частина проекту Ради Європи «Підтримка в'язничної реформи в Україні».

**Генеральний Директорат з прав людини і верховенства права
Рада Європи
F-67075 Страсбург Cedex**

Ягунов Дмитро
Я31 Європейські правила пробації : переклад, науково-практичний коментар та допоміжні матеріали / Д.В. Ягунов. – Одеса : Фенікс, 2013. – 236 с.
ISBN 978-966-438-747-4

УДК 341.96:339.543.624
ББК 65.428(4Укр)

Yagunov Dmytro. The European Probation Rules: Translation, Explanation and Auxiliary Documents. – Odessa : Feniks, 2013. – 236 с.
ISBN 978-966-438-747-4

Думки, висловлені в даній публікації, належать авторам і не тягнуть за собою відповідальності Уряду Швеції та Ради Європи. Вони не мають сприйматися як такі, що офіційно тлумачать згадані тут юридичні інструменти з обов'язковим дотриманням цього тлумачення Державами-членами, органами, заснованими Статутом Ради Європи, або ж будь-яким органом, створеним на виконання Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод.

ISBN 978-966-438-747-4

© Оформлення ПП «Фенікс», 2013
© Ягунов Д.В., 2013

Вступ

Це видання становить собою перший в Україні переклад *Європейських правил пробації* – відносно нового міжнародного стандарту у сфері функціонування національних систем кримінальної юстиції та поводження із суб'єктами, які залучені до сфери кримінальної юстиції (злочинці, потерпілі, громада, органи влади).

Водночас це видання містить коментар до Європейських правил пробації та деякі допоміжні матеріали, які додатково пояснюють сутність поняття «пробація» та інших категорій, а також надають загальний опис трансформації концепції пробації від самого початку її зародження до глибоких змін цієї концепції у ХХІ столітті, пов'язаних із занепадом та частковим відновленням «реабілітаційного ідеалу».

Актуальність цього видання обумовлена об'єктивними чинниками та водночас пов'язана з численними проблемами як теоретичного, так і прикладного характеру.

Говорити про пробацію та про створення відповідної служби в Україні сьогодні стало надзвичайно модним. Круглі столи, науково-практичні конференції, наукові видання, законопроектна робота – усе це присвячено створенню в Україні цього кримінально-правового інституту та відповідної структури.

Дійсно, подальші перспективи реформування вітчизняної системи кримінальної юстиції без такого загальновизнаного елементу, як служба пробації, виявляються щонайменше дискусійними. Проте варто наголосити на такому.

З одного боку, не можна не визнати, що служба пробації як організаційна структура з відповідними функціями є невід'ємним елементом будь-якої сучасної національної системи кримінальної юстиції. Це – *вимога часу*. За останні 15 років практика пробаційної діяльності в європейських країнах зазнала значних змін, і країни, які не мали системи пробації, почали активно створювати відповідні служби (Румунія, Болгарія, Молдова, Словаччина, Чехія та ін.). Інші країни, історія пробації яких налічує багато десятиліть (якщо не сказати більшого), почали активно змінювати принципи діяльності своїх служб пробації (Англія та Уельс, Австрія, Північна Ірландія, Фінляндія, Нідерланди, Республіка Ірландія, Бельгія), що також багато в чому було пов'язано із кризою «реабілітаційного ідеалу».

Як слушно зазначають англійські вчені П. Рейнер та Г. Робінсон, «ми можемо спостерігати могутній рух у напрямі до інтернаціоналізації пробації через заснування служб пробації чи еквівалентних структур у країнах, де вони розглядаються як нова тенденція. Ця тенденція частково пояснюється розширенням Європейського Союзу. На додаток, Рада Європи здійснила велику роботу щодо висвітлення

переваг менш пунітивних пенальних політик, які базуються на пріоритетності захисту прав людини»¹.

Проте, на нашу думку, є один принциповий момент. Говорячи про Україну, слід наголосити, що пробацію не варто розглядати як приклад «зарубіжного досвіду», який необхідно обов'язково запровадити до вітчизняної системи кримінальної юстиції лише тому, що більшість європейських (і не тільки) країн запровадили її.

Запровадженню пробації (і як кримінально-правового інституту, і як відповідної організаційної структури) повинно передувати надання точних і своєчасних відповідей на багато питань теоретичного та концептуального характеру, чого сучасна юридична наука вперто не хоче робити. Потребують чіткої, недвозначної та обґрунтованої відповіді питання: 1) яка саме служба пробації нам потрібна; 2) яка саме *філософія* повинна бути покладена в основу її діяльності; 3) які саме *функції* вона повинна виконувати.

Нам хотілося б нагадати, що свого часу один із найвідоміших британських кримінологів минулого століття *Л. Радзинович* визначив пробацію як «найбільш вагомий внесок Британії до пенологічної теорії та практики, що пустив корені у ХХ столітті».

Те саме можна сказати й про проблематику пробації в Україні. Якщо б особисто нас запитали, яка проблема є найбільш дискусійною в контексті реформування національної системи кримінальної юстиції в Україні, то ми б відповіли, що такою проблемою є пробація.

Крім того, можна згадати висловлення *Д. Вітфілда*, іншого відомого англійського вченого з великим досвідом практичної роботи у службі пробації: «Вихваляння системи пробації з ліричним ентузіазмом у жодному разі не було нашою метою. Ми мали намір скоріше дослідити її розсудливо та критично...»².

Ми, із свого боку, також не вихваляємо пробацію, а, навпаки, вказуємо на численні «гострі» моменти, які характеризують розвиток наукового обґрунтування майбутньої служби пробації в Україні.

Тому в цьому виданні ми робимо спробу максимально *критично*, а головне – *реалістично* оцінити пробацію та перспективи запровадження цієї концепції в Україні, оцінити без декларацій та «високих» висловів, аналізуючи головний європейський стандарт у цій сфері – *Європейські правила пробації*.

Обґрунтовуючи актуальність цього видання, присвяченого європейським стандартам та практикам поводження зі злочинцями в суспільстві, нам хотілося б зазначити, що сучасні національні пенальні моделі базуються на загальноновизнаній ідеї, що виконання криміналь-

¹ Raynor Peter. Why help offenders? Arguments for rehabilitation as a penal strategy / Peter Raynor, Gwen Robinson // European Journal of Probation: University of Bucharest. – 2009. – Vol. 1, № 1. – P. 3-20.

² Вітфілд Д. Вступ до служби пробації : монографія / Д. Вітфілд. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Атіка, 2004. – С. 17.

них покарань повинно неодмінно базуватися на чіткій та детальній регламентації діяльності посадових осіб відповідних органів.

Необхідність детальної регламентації в'язничного життя є зрозумілою. Будь-яка тотальна інституція за своєю природою є середовищем постійного конфлікту та створює об'єктивні передумови для порушення прав людини¹. Тому міжнародні стандарти прав саме ув'язнених відзначаються високим ступенем деталізації та охоплюють майже всі аспекти поведінки з ними (режим, праця, освіта, навчання, охорона здоров'я, соціальна робота, релігія, громадський вплив тощо). І в країнах-членах Ради Європи вже достатньо давно діють Європейські в'язничні (пенітенціарні) правила, прийняті 1987 року² (2006 р. була прийнята їх нова редакція)³. Крім того, не можна не згадати інших численних стандартів ООН та Ради Європи, які так чи інакше стосуються регламентації в'язничного життя та закріплюють мінімальні стандарти поведінки з особами, які позбавлені свободи.

Отже, до недавнього часу в разі з в'язничними правилами-стандартами було все більш або менш зрозумілим, чого не можна було сказати про стандарти пробації та поведінки зі злочинцями в умовах вільного суспільства.

Безумовно, уже тривалий час діють документи ООН та Ради Європи, які стосуються саме *альтернативних покарань*. До них можна віднести:

- Токійські правила⁴;
- Європейську конвенцію про здійснення нагляду за умовно засудженими та умовно звільненими правопорушниками⁵;
- Резолюцію (65)1 про відстрочку вироку, пробацію та інші міри покарання, альтернативи ув'язненню⁶;
- Резолюцію (76)10 про деякі міри покарання, альтернативні ув'язненню⁷;
- Рекомендацію R(92)16 «Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів»⁸;

¹ Див.: Ягунов Д. Пенітенціарні установи в світлі концепції тотальних інституцій / Д. Ягунов // Інтелігенція і влада : громадсько-політ. наук. зб. Серія: Соціологія. – О. : Астропрінт, 2005. – Вип. 4. – С. 128-137.

² Див.: Пересмотренный текст Европейских минимальных стандартных правил обращения с заключенными [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_032

³ Див.: Європейські пенітенціарні правила. Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць : прийнято Комітетом Міністрів 11 січня 2006 р. на 952-й зустрічі Заступників Міністрів.

⁴ Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Електронний ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

⁵ Див.: Європейська конвенція прогляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_007

⁶ Див.: Resolution (65)1 on suspended sentence, probation and other alternatives to imprisonment [Електронний ресурс] : adopted by the Ministers' Deputies on 22nd January 1965. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/com>

⁷ Див.: Resolution (70)1 on practical organisation of measures for the supervision and after-care of conditionally sentenced or conditionally released offenders [Електронний ресурс] : adopted by the Ministers' Deputies on 26 January 1970. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/com>

⁸ Див.: Recommendation R (92)16 of the Committee of Ministers to Member States of the European Rules on community sanctions and measures [Електронний ресурс] : adopted by the Committee of Ministers on 19 October 1992 at the 482nd meeting of the Ministers' Deputies. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/com>

– інші документи.

Тривалий час потреба у спеціалізованому європейському регіональному стандарті щодо *організації та принципів діяльності* національних служб пробації та їхніх *функцій* начебто не відчувалася. Це, напевне, пов'язувалося з тим, що соціальна робота у «вільному суспільстві» була чимось набагато менш актуальним, аніж соціальна робота у «в'язниці». Крім того, встановлення якихось більш або менш жорстких стандартів щодо проведення достатньо гнучких форм соціальної роботи із правопорушниками у вільному суспільстві було надзвичайно важким завданням.

Важливо наголосити, що сучасні європейські стандарти функціонування служб пробації враховують не лише певні формальні аспекти (статус служб та їхнього персоналу, функції, права та обов'язки тощо). Стандарти пробації – і це є надзвичайно важливим – охоплюють глибокі *концептуальні перетворення*, що мали місце у сфері діяльності національних служб пробації країн Європи наприкінці XX – початку XXI століття.

Саме в цьому філософсько-концептуальному аспекті й полягає актуальність та цінність документів Ради Європи щодо пробації та альтернативного кримінально-правового впливу, прийнятих саме на початку нового тисячоліття, оскільки вони відобразили докорінну зміну поглядів на сутність та форми пробаційної роботи, функції служб пробації, а головне – ставлення до цілей кримінально-правового впливу взагалі.

Необхідно нагадати, що пробація завжди була організаційно-правовим утіленням ідей *соціальної роботи зі злочинцями*. Можна сказати більше: реабілітація злочинців була *концептуальною основою* пробаційної діяльності, її *метою* та *змістовним наповненням*.

Проте концепція пробації ніколи не стояла на місці. Саме це чомусь не помічає велика кількість українських учених, які досліджують питання пробації.

Концепція пробації та її практичне впровадження у другій половині XX – початку XXI століття характеризувалося бурхливим розвитком. Розвиток цей був неодмінно пов'язаний із *кризою, занепадом* та *частковою реставрацією «реабілітаційного ідеалу»*: від формули «*ніщо не спрацьовує*» до формули «*дещо спрацьовує, інколи, щодо певних людей*»¹. І ми б хотіли особливо й категорично зауважити на неприпустимості аналізу концепції пробації у відриві від трансформації

¹ Ягунов Д. В. Реабілітація злочинців як мета покарання: атавізм або вимушена необхідність? / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – О., 2011. – Вип. 60. – С. 145-153; Ягунов Д. В. «Криза реабілітаційного ідеалу» в наукових працях Роберта Мартінсона та їх значення для формування сучасної пенальної політики / Д. В. Ягунов // Південноукр. правничий часопис. – 2010. – № 4. – С. 28-30; Ягунов Д. В. Глобалізація та «криза покарання»: трансформація пріоритетів пенальної політики сучасних країн / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – О., 2010. – Вип. 55. – С. 550-554; Ягунов Д. В. Реабілітаційна парадигма в XXI столітті: чи варто залишати виправлення злочинців метою кримінального покарання? / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. наук. пр. з питань європейської інтеграції та права / за ред. Д. В. Ягунова. – Суми, 2011. – Вип. сьомий.

поглядів на проблему сутності реабілітації та форм реабілітаційного впливу на злочинців¹.

Так сталося, що сьогодні пробація залишилася без природної для неї основи – *соціальної роботи*, яка базувалася на довірі між офіцером пробації та злочинцем, який, у свою чергу, для офіцера пробації був *клієнтом*.

Модель офіцера пробації трансформувалася із «*соціального працівника*» на «*бюрократа*».

Вплив на людей було замінено впливом на систему.

Звучить цинічно? Можливо...

Проте в процесі створення служби пробації в Україні варто відштовхуватися від того, що становлення та реформування національних систем пробації в західних країнах має місце впродовж багатьох десятиліть. Це стосується й філософсько-правового обґрунтування концепції пробації, і цілей служби пробації, і функцій відповідних організаційних структур. Ми вважаємо за необхідне зробити особливий наголос: сучасні трансформації концепції пробації – від «*соціальної роботи*» до «*менеджменту ризиків*» – знайшли своє відображення в Європейських правилах пробації, що й обумовлює актуальність цього видання.

Щодо вітчизняної моделі пробації ми б хотіли висловити певні побоювання. Вони полягають у тому, що перспективи створення української служби пробації є *неясними*, незважаючи на величезну роботу, яка вже була зроблена на шляху створення зазначеної служби.

Що ж стоїть на заваді створення в Україні служби пробації?

По-перше, *зайва міфологізація пробації*.

Цей фактор справляє надзвичайно негативний вплив на майбутнє української моделі відповідної служби. «Переживання» тези, що «пробація краща за в'язницю», що вона «дешевша за в'язницю», що пробація «приводить до зниження в'язничного населення» та «зменшує навантаження на державний бюджет» навряд чи надасть нового імпульсу розвитку наукової думки щодо національної моделі пробації. Уже давно настав час забути ці аксіоми² та рухатися далі в напрямку реальних досліджень переваг тих чи інших форм реалізації методу пробації.

По-друге, це – *міфологізація цілей покарання*.

Ідея про те, що реабілітація злочинців за допомогою покарання – це міф (принаймні на тому рівні, на якому ведуться наукові дискусії в Україні), у західних країнах вже давно сприймається як доведений факт. «*Жонгливання*» *реабілітацією* (що нерідко трапляється у вітчиз-

¹ Див.: Ягунов Д. В. Філософія пробації: трансформація поглядів на сутність та цілі поводження зі злочинцями (період після 1990-х років) / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2011. – Вип. 41. – С. 198-207; Ягунов Д. В. Філософія пробації: трансформація поглядів на сутність та цілі поводження зі злочинцями (період до 1990-х років) // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О., 2010. – Вип. 40. – С. 175-183.

² Від себе додатково наголосимо, що аксіоматичність цих положень ми багато в чому піддаємо сумнівам.

няній науці) насправді призводить до свого роду наукового лицемірства при конструюванні кримінально-правових норм, а головне – при їх практичній реалізації. І це не може не стосуватися пробації як *методу роботи* зі злочинцями як в умовах вільного суспільства, так і в умовах закритих інституцій.

По-третє, це – **формалізація інституту пробації та аналіз його виключно у світлі вітчизняної концепції кримінальної відповідальності.**

Можна впевнено сказати, що Україні не варто: 1) ігнорувати світовий досвід концептуального обґрунтування пробаційної діяльності; 2) одразу ж «хапатися» за *формальні* аспекти пробаційної діяльності з метою створення національної моделі пробації; 3) розглядати застарілі радянські механізми виконання альтернативних кримінально-правових заходів як аналог механізмів роботи із засудженими в процесі виконання альтернативних покарань.

Як зазначають деякі сучасні вітчизняні автори, «створення системи пробації в Україні є безсумнівним, але це не повинно руйнувати накопичений досвід українського кримінального законодавства, зокрема застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням»¹. Іншими словами, здається, що не український досвід повинен враховувати 200-річний досвід пробації, а, навпаки, 200-річний досвід пробації повинен брати до уваги український досвід.

Такі думки можна знайти в сучасній літературі, проте, на наше переконання, доки ми не відійдемо від традиційних, але вже вочевидь застарілих поглядів на сутність альтернативних кримінально-правових заходів та їх філософсько-правове виправдання, теоретичні дискусії будуть розбиватися о невідповідність методів роботи зі злочинцями (а також цілей такої роботи) *реаліям* пробаційної роботи в умовах глобалізованого паноптичного суспільства ХХІ століття².

Європейські правила пробації базуються на певній *філософії*, яка проходить червоною стрічкою крізь весь текст цього документа. І введення національного кримінального та кримінально-виконавчого законодавства у відповідність до положень Європейських правил пробації означатиме не лише формальне «вичісування» категоріального апарату, а, в першу чергу, перенесення філософського духу, яким наповнені ці Правила.

Крім того, наперед забігаючи, можна одразу ж «застерегти» читача, який звик до традиційної радянської юридичної термінології. Річ у тім, що багато понять, які використовуються в Європейських правилах пробації, мають дещо інше значення, ніж те, до якого він

¹ Далматова Г. А. Історико-правовий аналіз звільнення від відбування покарання з випробуванням / Г. А. Далматова // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 3. – С. 121.

² Ягунов Д.В. Глобалізація пробації або глобалізація соціального контролю? Перспективи розвитку концепції пробації у ХХІ ст. // Актуальні проблеми політики. – Одеса: Юридична література, 2008. – Випуск 34. – С.115-121.

звик. Це стосується, наприклад, таких понять, як «нагляд», «контроль», «соціальна адаптація», «постпенітенціарний нагляд» тощо.

Головне, що можна сказати в контексті перспектив створення служби пробації в Україні, це те, що вже давно настав час переносити дискусію з площини діяльності пробації лише як органу влади з відповідними повноваженнями до сфери філософії альтернативних покарань (та кримінальних покарань взагалі) з метою переосмислення цілей кримінально-правового впливу в сучасному суспільстві.

Тому ми маємо надію, що Європейські правила пробації, які побудовані на досвіді багатьох європейських країн, набутому впродовж двох століть, дозволять створити оптимальну для нашого суспільства модель служби пробації. Причому йдеться не про формальне досягнення певних «європейських стандартів», а про реальні «приземлені» форми роботи зі злочинцями, потерпілими та інших учасниками кримінального процесу, апробовані в сусідніх європейських країнах упродовж тривалого часу. І головне, варто наголосити, що цей прагматизм буде соціально орієнтованим та пов'язаним з реальним захистом прав людини.

Структура видання

Багато в чому основою для цього видання послужив наш конспект лекцій *«Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура»* та його перевидання¹.

Це видання подано такими частинами, які у своїй сукупності допоможуть розкрити сутність, спрямування та основні положення Європейських правил пробації з урахуванням трансформації концепції пробації та особливостей вітчизняного законодавства:

- 1) історія концепції пробації;
- 2) огляд концептуального нормативно-правового підґрунтя для запровадження інституту пробації та відповідної служби в Україні;
- 3) історія розробки законодавчих актів щодо пробації в Україні;
- 4) сутність поняття «пробація»;
- 5) термінологія Європейських правил пробації;
- 6) термінологія Рішення Ради Європейського Союзу 2008/947/ JHA від 27 листопада 2008 року щодо взаємного визнання судових вироків та рішень про пробацію з метою нагляду за виконанням заходів пробації та альтернативних покарань;
- 7) Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи Rec(2010)1 стосовно Правил Ради Європи щодо пробації (преамбула);

¹ Див.: Ягунов Д. В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура : конспект лекцій / Д. В. Ягунов. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2006. – 74 с.; Ягунов Д. В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура : конспект лекцій / Д. В. Ягунов ; вступ. ст. Н. Г. Калашник, Ю. В. Олійник. – 3-є вид., змін. та доп. – Черкаси : Вид-во Юлії Чабаненко, 2006. – 72 с.; Ягунов Д. В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура : конспект лекцій / Д. В. Ягунов. – 4-е вид., змін. та доп. – О. : Фенікс, 2008. – 72 с.

8) безпосередньо текст Рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи Res(2010)1 стосовно Правил Ради Європи щодо пробації з постатейними коментарями;

9) додатки.

Як ми зауважили вище, окремою частиною в цьому виданні подано перелік понять, які використовуються в Правилах. Річ у тім, що цей глосарій є частиною Правил, яка розміщена наприкінці Правил.

Проте, виходячи з цілей та спрямованості цього видання, ми вирішили подати читачеві саме перелік понять та деякі коментарі до них, щоб спростити сприйняття тексту самих Правил.

Крім того, ми вирішили надати в окремій частині декілька понять, які безпосередньо стосуються пробації, проте містяться в зовсім іншому документі зовсім іншої міжнародної організації. Йдеться про *Рішення Ради Європейського Союзу 2008/947/JHA* від 27 листопада 2008 року щодо взаємного визнання судових вироків та рішень про пробацію з метою нагляду за виконанням заходів пробації та альтернативних покарань. Підкреслюючи, що це рішення не має прямого відношення до *Європейських правил пробації*, але визнаючи, що його термінологія вкрай важлива для розуміння термінології цих Правил, ми вирішили подати переклад окремих категорій, що містяться в зазначеному вище Рамковому рішенні Ради Європейського Союзу¹.

Цей коментар, власне, не обмежується лише текстом Європейських правил пробації та постатейними поясненнями до кожної статті цих Правил. У цьому виданні ми ставили за мету подати не лише переклад Правил, але й певні інформаційні довідникові матеріали, щоб учені й практики, аналізуючи Європейські правила пробації та перспективи їх впровадження в Україні, брали до уваги реальні соціально-економічні умови, в яких функціонують пенальні системи європейських країн.

Крім того, у цьому виданні подано зразки досудових доповідей служб пробації деяких зарубіжних країн, щоб українські вчені та практики змогли виробити найбільш оптимальну для української системи кримінальної юстиції структуру доповіді та порядок її складання й подання. Варто відзначити, що досудові доповіді, які подаються в деяких країнах (наприклад, у США), характеризуються певними особливостями, які є очевидними для європейців та, як наслідок, будуть дещо «незручними».

Коментарі до окремих статей Європейських правил пробації частково базуються на коментарях, які надали фахівці Ради Європи щодо застосування Європейських правил пробації².

¹ Див.: Council Framework Decision of 27 November 2008 on the application of the principle of mutual recognition to judgments and probation decisions with a view to the supervision of probation measures and alternative sanctions // Official Journal of the European Union. – 2008. – Dec. 16.

² Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

Слова подяки

Думка про це видання в нас виникла під час роботи в рамках проекту Ради Європи «Підтримка в'язничної реформи в Україні». Тому ми з великим задоволенням хотіли б подякувати всім колегам та друзям, які брали участь у цьому проекті, передусім менеджеру проекту Ільдико Салач, координатору проекту Володимирі Головатенку, асистенту проекту Ірині Сваволі, консультантам Ради Європи Мартіну Седдону, Луїзі Гандіні, Лео Тіггесу, Іоану Дурнеску, Рендалу Берроузу та іншим колегам, а головне – працівникам кримінально-виконавчої інспекції Державної пенітенціарної служби України, які брали участь у заходах проекту, обговорювали важливі проблеми створення в Україні служби пробації та вказували на гострі проблеми сучасної кримінально-виконавчої діяльності в Україні.

Крім того, хотілося б висловити слова щирої та глибокої подяки Л. С. Черкасовій за допомогу в підготовці цього видання до друку.

I ІСТОРІЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРОБАЦІЇ: ВИСНОВКИ, ЯКІ МАЮТЬ БУТИ ВРАХОВАНІ ПРИ ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

Від релігії та місіонерства до морального наставництва

Термін «пробація» отримав своє поширення завдяки діяльності саме американських послідовників гуманістичних ідей. Загальновизнаним є факт, що пробація набула свого поширення із США.

У свою чергу, зародження американської моделі служби пробації пов'язується з іменем *Джона Огастеса*, філантропа з м. Бостона, якого нерідко називають «першим офіцером пробації». Саме він 1841 року взяв на поруки свого першого правопорушника, який учиняв злочини через зловживання алкоголем.

Д. Огастес, як свідчить історія, мав неабиякий успіх у цій справі, що не могло не привернути уваги з боку суддів та менеджерів різних агенцій кримінальної юстиції. Він подав свої ідеї Вашингтонському товариству тверезості, членом якого був. Ці ідеї в подальшому надзвичайно позитивно оцінили суди м. Бостона.

Д. Огастес звільняв правопорушників під заставу, яка вносилася завдяки його власному бізнесу. За період з 1842-го по 1858 рік він узяв на поруки 1152 чоловіки та 794 жінки¹. І, як свідчать джерела, серед перших 1100 злочинців, яких він узяв на поруки, тільки один не виконав своїх зобов'язань перед поручителем та судом.

Завдяки філантропічній діяльності Д. Огастеса була народжена концепція пробації, яка суттєво вплинула на американську систему кримінальної юстиції. Вже 1869 року в штаті Масачусетс система пробації запроваджена на формальному рівні. 1897 року систему пробації запровадив штат Міссурі, 1898 року – Вермонт, 1899 року – Іллінойс, Мінесота та Вайомінг, 1900 року – Нью-Джерсі.

Наведена нижче таблиця зображує основні етапи розвитку служби пробації у США²:

¹ Див.: Criminology. Eight edition. By Edwin Sutherland and Donald Cressey. – Toronto – New-York – Philadelphia : J. B. Lippincott Company, 1970.

² Adler F., Mueller G., Lauter W. Criminal Justice. – New-York, 1994. – P. 438-439.

1841	Д. Огастес заснував американську систему пробації
1869	У штаті Масачусетс запроваджено систему служб пробації
1878	У штаті Масачусетс прийнято перший закон про службу пробації для неповнолітніх
1899	Засновано перший ювенальний суд у США (Іллінойс)
1924	Усі американські штати (за винятком штату Вайомінг) прийняли закони про службу пробації для неповнолітніх
1925	Конгрес прийняв рішення щодо створення служби пробації на федеральному рівні
1954	Останній американський штат законодавчо закріпив служби пробації для неповнолітніх
1956	Міссісіпі став останнім серед північноамериканських штатів, який законодавчо закріпив службу пробації для дорослих
1973	Національна комісія з питань упровадження служби пробації рекомендувала ширше використовувати пробацію
1980	Американський інститут асоціації адвокатів наполегливо рекомендував обмежити використання попереднього ув'язнення

Що стосується **Англії**, то перші спроби створити відповідні агенції та інституції були зроблені саме в цій країні. Ще на початку 1820-х років Ворвікширський магістратський суд почав використовувати виключно формальне покарання для неповнолітніх у вигляді одного дня ув'язнення з одночасною передачею правопорушників під нагляд роботодавців або батьків.

Окремі судді за своєю ініціативою почали впроваджувати цю практику в діяльність своїх судів. Варто зазначити, що від самого початку особи, які брали правопорушників на поруки, були волонтерами.

Так, суддя *Метью Девенпорт Хілл* з м. Бірмінгема в 1840-х роках відзначився тим, що почав звільняти молодих правопорушників, справи яких він розглядав, для подальшої передачі їх під опіку та проживання з особами, які зголосилися бути такими опікунами. Особи, які брали під свої опіку правопорушника, підписували відповідну декларацію. Головним критерієм такої передачі було припущення, що «особа не є настільки морально зіпсованою, щоб відправляти її до в'язниці». Як свідчать офіційні документи, за 17-річну практику такого звільнення зазначеним вище суддею лише 78 з 483 молодих людей повторно постали перед судом.

Суддя *Едвард Кокс* з м. Портсмута ще більше наблизився у своїх практиках до сучасної концепції пробації. Він запровадив практику призначення спеціальної особи – «офіцера для з'ясування обставин» –

для здійснення нагляду за умовно звільненими правопорушниками, що стало зав'язком системи пробації¹.

Згодом представники деяких релігійних громад (*Church of England Temperance Society*) з дозволу поліцейських судів почали здійснювати нагляд і за дорослими злочинцями, які вчиняли злочини внаслідок зловживання алкоголем. Цей відтинок історії пробації (1870-і роки) пов'язаний з ім'ям *Фредеріка Рейнера*, підприємця з графства Бертфордшир, який займався видавничою справою.

Саме 1876 рік вважається роком народження британської системи пробації у вузькому розумінні цього слова. Вікторіанська епоха була часом зростання занепокоєння моральною деградацією нового робітничого класу, тому саме призначення релігійних місіонерів при поліцейських судах стало головним напрямом «врятування» п'яниць. Місіонери визначали тих правопорушників, які могли б виправитися в умовах вільного суспільства.

Так, 1876 року *Джордж Нельсон* був призначений місіонером при судах *Southwark* та *Lambert*, 1877 року *Уільям Бачелор* був призначений місіонером при судах *Bow Street* та *Mansion House*. У подальшому місіонери при поліцейських судах призначалися на більш або менш регулярній основі в Лондоні та інших містах (Ліверпуль та Рочестер – 1880 р., Вест Бромвіч, Лейчестер та Ворчестер – 1884 р.)². Практика дала свої результати, і станом на 1900 рік при міських судах Англії працювало понад сотні місіонерів.

У **Нідерландах** перша організація, яка розпочала надавати пробаційні послуги в сучасному розумінні, називалася «*Товариство морального виправлення ув'язнених*». Вона розпочала свою роботу 1823 року. Її засновниками були підприємці, яких натхнув видатний британський філантроп *Джон Говард*. Вони намагалися поліпшити поведінку ув'язнених шляхом надання їм освіти й релігійного виховання у в'язниці, а також через надання їм моральної й матеріальної підтримки після їх звільнення.

У **Франції**, починаючи з другої половини XIX століття, лише декільком так званим «клубам» або «товариствам», які займалися християнською благочинною діяльністю, було офіційно дозволено надавати допомогу та підтримку злочинцям під час і після їх ув'язнення. Ці організації стали незалежними та отримали державне фінансування лише на початку 1885 року³.

Повертаючись до **Англії**, можна згадати, що наприкінці XIX століття саме громадськість виступила двигуном подальших кроків

¹ Див.: Вітфілд Д. Вступ до служби пробації: монографія / Д. Вітфілд. – 2-е вид., перероб. та доп. – К.: Атіка, 2004. – С. 18.

² Див.: Raynor P., Vanstone M. Understanding Community Penalties: Probation, Policy and Social Change. – P. 15.

³ Див.: Kalmthout Anton M. van, Durnescu Ioan. European Probation Service Systems. A comparative overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/1_Chapter_1_Comparative_overview.pdf

того, що сьогодні називається пробацією. Асоціація Говарда (попередник сучасної Ліги Говарда) стала активним гравцем на шляху впровадження прикладу з американського штату Массачусетс, використовуючи доповідь керівництва Кембриджського коледжу для підготовки жінок-учителів, яка була підготовлена в результаті його відрядження до США¹.

1881 року Палата лордів відхилила проект закону, який дозволяв звільнення злочинців під заставу за умови здійснення нагляду за ними².

Проте вже 1886 року в **Новій Зеландії**, яка на той час становила частину Британської імперії, приймається Закон «Про пробацію злочинців, які вперше вчинили злочин».

Цікаво буде зазначити, що 1887 року в **Англії** було прийнято законодавчий акт з аналогічною назвою – Закон «Про пробацію злочинців, які вперше вчинили злочин» (*The Probation of First Offenders Act*), який дозволив звільняти певні категорії дрібних злочинців «на пробацію» (*on probation*). Закон об'єднав системи випробування та поручительства доброї поведінки³. І хоч закон не передбачив механізму його реалізації, все одно він заклав підґрунтя для іншого нормативного акта, який увійшов в історію. Водночас не можна не відзначити, що Закон 1887 року викликав протести багатьох парламентаріїв, які були проти того, щоб «дозволяти злочинцям злитися з чесними та мирними людьми».

1905 року в **Англії** перші офіцери пробації були призначені на посади в ювенальному суді м. Бірмінгема з числа поліцейських, яким було доручено виконувати цю функцію, проте виключно в цивільному одязі.

І нарешті, 1907 року в **Англії та Уельсі** приймається Закон «Про пробацію злочинців» (*The Probation of Offenders Act*), який сьогодні обґрунтовано розглядається як взірць для законодавчих технік навіть сучасних країн.

Цікаво було б зазначити, що *Probation of Offenders Act 1907* й понині зберігає чинність у **Республіці Ірландія**⁴. Більше того, багато його положень можна знайти сьогодні й в *Європейських правилах пробації*.

Як було зазначено в цьому Законі, якщо будь-яка особа постала перед судом за вчинення злочину й вина її доведена у встановленому порядку, то суд, беручи до уваги персональні характеристики, минуле, вік, стан здоров'я злочинця або нетяжкий характер скоєного злочину, може прийняти одне з таких рішень: (1) припинити провадження у справі; або (2) умовно звільнити злочинця (з гарантіями чи без них) за умови, що злочинець буде добре поводитися в суспільстві. Інакше

¹ Див.: Raynor P., Vanstone M. Understanding Community Penalties: Probation, Policy and Social Change. – P. 15.

² Див.: The Early History of Probation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.probation.ie

³ Див.: Ферри Э. Уголовная социология / Э. Ферри. – М.: Инфра-М, 2009. – С. 611.

⁴ Див.: Probation Service of the Republic of Ireland. Annual Report 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.probation.ie

він знову в будь-який час може постати перед судом для винесення обвинувального вироку, але не пізніше трьох років після проголошення рішення суду про застосування пробації.

Нове законодавство надало чітке розуміння, що пробація – це не просто альтернатива позбавленню волі або акт милосердя. Пробація була призначена для того, щоб досягати мети реабілітації злочинців та запобігти вчиненню нових злочинів шляхом реалізації формули «*to advise, assist, and befriend*» («*надавати злочинцеві поради, сприяти йому та бути дружнім до нього*»)¹.

Пробаціонер (тобто клієнт пробації, злочинець), відповідно до Закону, мав низку зобов'язань:

- 1) утримуватися від контактів зі злочинцями та іншими особами, які могли б справити на нього негативний вплив, та не відвідувати небажані місця;
- 2) утримуватися від вживання алкоголю, якщо злочин був учинений через зловживання алкоголем або під його впливом;
- 3) взагалі вести чесне життя та працювати.

Головне, що варто тут відзначити: Закон змінив попередню практику випадкових зустрічей місіонерів роботою постійних офіцерів, яких призначала місцева влада для виконання пробаційних ордерів, що видавали суди².

У цьому Законі було зазначено, що обов'язками офіцерів пробації є:

- 1) відвідувати осіб, які перебувають під наглядом, або отримувати від них інформацію з періодичністю, що встановлюється пробаційним ордером, або частіше, якщо це вважає за необхідне офіцер пробації;
- 2) спостерігати за дотриманням пробаціонером своїх обов'язків;
- 3) надавати суду інформацію щодо поведінки пробаціонера;
- 4) надавати пробаціонерові поради, сприяти йому, бути дружнім до нього та, коли це потрібно, докладати зусиль у пошуках роботи для пробаціонера.

1912 року в **Англії** було засновано Національну асоціацію офіцерів пробації (NAPO), яка 1935 року опублікувала перші методичні рекомендації для офіцерів пробації³. Асоціація діє до цього часу.

У світлі англійського законодавства того часу пробаційна діяльність базувалася на ідеях соціальної роботи з правопорушниками. Формула, за якою були повинні працювати офіцери пробації відповідно до *Probation of Offenders Act 1907* – «*to advise, assist, and befriend*», залишалася незмінною впродовж багатьох років.

1925 року наявність служби пробації в кожному англійському суді стала обов'язковою відповідно до положень *Criminal Justice Act 1925*.

¹ Tulett Jonathan. The Changing Role of probation in South Australia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.aic.gov.au/media_library/publications/proceedings/11/tulett.pdf

² Див.: Probation of Offenders Act 1907 // UN (1951) Probation and Related Measures. – NY. – P. 330-362.

³ Див.: Офіційний веб-сайт NAPO. – Режим доступу: www.napo.org.uk

Можна було спостерігати стрімке зростання значущості служби. Так, 1908 року в Англії та Уельсі було видано 8 тис. наказів про направлення на пробацію (*пробаційних ордерів*), 1925 року – 15 тис., 1933 року – 19 тис.

У *Probation of Offenders Act 1907* та інших англійських законах (*Criminal Justice Act 1925, Criminal Justice Act 1948*) пробація неодмінно розглядалася як «розмінна монета свободи, але не як розмінна монета ув'язнення»¹. Це також треба відзначити в контексті порівняльного аналізу сучасного розуміння концепції пробації.

Важливим є те, що служба пробації в цей час відійшла від своєї релігійної основи в напрямі перетворення на публічну службу кримінальної юстиції з відповідними фахівцями – *офіцерами пробації*. Пробація залишилася місцевою службою, а контроль за її діяльністю було покладено на англійське Міністерство внутрішніх справ (*Home Office*). Система пробації поширилася по всіх англійських колоніях та домініонах.

1948 року в Англії було прийнято Закон «Про кримінальну юстицію». Він анулював усі попередні законодавчі акти щодо пробації й по-новому почав створювати механізми функціонування служби, включаючи організаційну структуру, процедури, фінансування.

У таблиці, наведеній нижче, проаналізовано основні етапи розвитку служби пробації на її батьківщині – в Англії та Уельсі²:

	Подія	Значення
1961	Доповідь Стритфілда	Рекомендація щодо ширшого використання доповідей про соціальне обстеження правопорушників у всіх судах
1962	Доповідь Морісона	Збільшення наукових досліджень із питань діяльності служби пробації
1966	Початок роботи у в'язницях	Офіцери служби пробації почали надавати соціальні послуги ув'язненим
1968	Запроваджено умовно-дострокове звільнення	Офіцери пробації наглядали за умовно-достроково звільненими засудженими та брали участь у процесі відбору засуджених для звільнення
1973	Запроваджено громадські роботи	Новий вид покарання
1984	Перший звіт про національні цілі та пріоритети	Перша спроба створити зв'язну структуру з 50 окремих та автономних пробаційних округів. Зростання кількості центральних контрольних механізмів у діяльності служби пробації

¹ Huges G. The Competing Logic of Community Sanctions Welfare', Rehabilitation and Restorative Justice / G. Huges // Controlling Crime / eds. by E. McLaughlin, J. Muncie. – SAGE Publications, 2002. – P. 273.

² Див.: Вітфілд Д. Вказ. твір. – С. 23-26.

	Подія	Значення
1988	Доповідь Паттена Зелена доповідь «По- карання, ув'язнення та громада»	«Чи може служба пробачії змістити центр ваги в системі кримінального судочинства?»
1991	Закон «Про криміналь- ну юстицію»	Посилення карального спрямування в діяль- ності органів кримінальної юстиції
1992	Національні стандарти служби пробачії	Перше чітке викладення очікуваної практики як щодо цілей, так і процедур нагляду на загальнонаціональному рівні
1995	Заява Секретаря внутрішніх справ Майкла Говарда	Заява про необхідність скасування вимоги до офіцерів пробачії мати диплом соціального працівника

Щодо інших європейських країн, то розвиток пробачії був пов'язаний із реформою системи кримінально-правових санкцій кінця XIX – початку XX століття.

У **Бельгії**, наприклад, запровадження відстрочки вироку мало місце 1888 року, у **Данії** – 1905 року, у **Каталонії** – упродовж 1908–1917 років, у **Чехословаччині** – 1918 року, у **Латвії** – упродовж 1918–1940 років, у **Литві** – 1928 року. У **Румунії** та **Молдові** концепція реабілітації злочинців почала впроваджуватися в період 1928–1940 років унаслідок впливу італійського позитивізму¹.

У таких країнах, як **Угорщина** (1908) та **Польща** (1919), перші спроби запровадити систему пробачії в сучасному розмінні стосувалися лише неповнолітніх.

В **Естонії** впродовж першого періоду незалежності не існувало централізованої системи пробачії, соціальні послуги надавали органи місцевого самоврядування за деякою допомогою волонтерів².

Отже, від самого початку пробачія здебільшого становила собою *релігійно-місіонерський супровід* дрібних злочинців із боку волонтерів та благодійних організацій. Проте вже на початку XX століття служба пробачії відійшла від своєї релігійно-місіонерської основи в напрямі перетворення на *публічну службу* системи кримінальної юстиції з відповідними фахівцями – *офіцерами пробачії*, які виконували свої функції на професійній оплачуваній основі (на відміну від їх попередників).

¹ Ягунов Д.В. Позитивізм та безпека суспільства або друге життя теорії природженого злочинця // Ринкова економіка: Сучасна теорія і практика управління. Том 12. Випуск 26, ч.2: збірник наукових праць / Одеський національний університет імені І.І.Мечникова. – Одеса: Видавець В.П.Букаєв, 2009. – С.132-138.

² Див.: Kalmthout Anton M. van, Durnescu Ioan. European Probation Service Systems. A comparative overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/1_Chapter_1_Comparative_overview.pdf

Від морально-релігійного наставництва до медичної реабілітації

Вже на початку 1920-х років історія пробації відзначилася зміною пріоритетів у роботі зі злочинцями: від *морально-релігійного наставництва до терапевтичного супроводу* з яскраво вираженим біо-медико-терапевтичним «забарвленням».

Офіцер пробації вже не розглядався як вихователь певних моральних якостей; він перетворився на клінічного психолога. У більшості західних джерел сам процес впливу на злочинця визначався як «*treatment*», що в першу чергу перекладається як «*лікування*». У наукових працях та емпіричних дослідженнях британських учених цей період було визначено як «*діагностичний період пробації*», або «*перехід від теологічного до психіатричного дискурсу*»¹.

Це явище відомий англійський дослідник Д. Гарланд визначив як «*пенально-соціальний комплекс*», підкресливши роль держави як провідного гравця у сфері реабілітації злочинців.

Д. Вітфілд також підкреслив саме цю думку, вказавши на віддалення від релігійного, місіонерського ідеалу та рух до професійної основи пробації.

Інший англійський учений, Ф. Уайтхед, слушно зазначив: «Там, де тяжка праця та Бог були неуспішними, успішними повинні були стати групова терапія та Фрейд»².

«*Реформація*» стала «*соціальною реабілітацією*». Релігійні та моральні ідеї було піддано секуляризації та оточено психологією й наукою. Проте необхідно зазначити, що місіонерська пробація продовжувала діяти в багатьох європейських країнах упродовж тривалого часу.

Так, у **Данії**, лише починаючи з 1951 року всі неприбуткові благодійницькі організації та товариства, що діяли у сфері допомоги злочинцям в умовах вільного суспільства, були амальгамовані в *Датське піклувальне товариство*. І лише 1973 року всі зазначені вище діяльності було передано Департаменту в'язниць і пробації, який підпорядкований міністрові юстиції³.

У **Норвегії** приватні благочинні організації були основними гравцями на арені пробації до 1980 року.

Підсумовуючи сказане вище, можна відзначити, що філософія перших ентузіастів пробації – релігійних місіонерів – базувалася на філософії спасіння душ, а сам злочинець розглядався як грішник. Перша концепція пробації мала виключно теологічну основу. У подальшому

¹ Raynor P. Community Penalties: Probation, Punishment, and 'What Works' / P. Raynor // The Oxford Handbook of Criminology / eds. by M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner. – 3d ed. – P. 1168.

² Whitehead Philip. Models of probation, alternatives to custody and the future community supervision of seriously convicted offenders by the Cleveland probation service through the implementation of a new sentence / Philip Whitehead. – Durham theses, Durham University, 1988. – P. 19.

³ Див.: Summary information on probation in Denmark. – Режим доступу: www.cepprobation.org/.../Summary%20information%20on%20Denmark.p...

пробація, «перескочивши» «релігію» та «мораль», опинилася в орбіті психіатрії та медицини, де злочинець перестав бути *грішником* і став *пацієнтом*¹.

Пробація втратила свою теологічну основу, перейшовши на наукові «колії», обумовлені стрімким розвитком медицини та психіатрії, в яких на той час убачали ключ для знайдення відповідей щодо причин індивідуальної злочинної поведінки. Місіонерська пробація, яку популяризували люди зі стійкими релігійними поглядами, віддала пальму першості більш науковому та секуляризованому підходу.

Від медичної реабілітації до ресоціалізації

Починаючи з 1930-х років концепція пробації почала дуже повільно змінюватися з розумінням того, що *робота з пацієнтами та робота зі злочинцями* (нехай навіть остання й буде побудована на медичній моделі) є занадто несхожими, щоб надавати моральне та філософське пояснення існуванню концепції пробації.

Післявоєнні роки остаточно змінили концептуальні засади пробаційної діяльності. Служби пробації (як і інші виправні агенції) перейшли від «медичної» *реабілітації* до *соціального включення злочинців* за допомогою створення широкої мережі соціальних служб для правопорушників (ресоціалізації). Британський учений Р. Харріс визначив це як «*перехід до постпсихіатричної парадигми пробації*»².

Важливим є те, що в цей період пробація ще мала суто *індивідуалізоване* обличчя: увага концентрувалася здебільшого на *злочинці*, а не на *організації роботи з ним*. Основний акцент робився не на тому, щоб змінити суспільство навколо злочинця, а на тому, щоб зміни відбулися в *самому злочинці*.

Цікавим є те, що на той час мало кого цікавили *методи* пробаційної діяльності: пробація розглядалася як *метод сама по собі*, метод новий, але внаслідок своєї новизни, актуальності та специфіки такий, що заслуговує на значну увагу.

Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що концептуальною основою пробації періоду 1950–1960-х років продовжувала бути ідея індивідуальної роботи офіцера пробації із злочинцем (*casework*), який, намагаючись «допомагати, радити та бути дружнім до злочинця», відображав найбільш оптимістичні надії на потенціал реабілітації.

¹ Див.: Whitehead Philip (1988). Models of probation, alternatives to custody and the future community supervision of seriously convicted offenders by the Cleveland probation service through the implementation of a new sentence [Електронний ресурс]. – Durham theses, Durham University. – Режим доступу: <http://etheses.dur.ac.uk/6336/>

² Harris Robert. Developments in probation: an international perspective / Robert Harris // Promoting probation internationally. Proceedings of the International Training Workshop on Probation (2-5 July 1997, Valletta, Malta) / ed. by Renaud Villé, Ugljesa Zvekic, Jon F. Klaus. – Rome ; London, December 1997. – Publ. № 58.

Перші концептуальні сумніви щодо реабілітаційного потенціалу пробації

Період 1960–1970-х років відзначився дедалі зростаючим насту- пом на ідею реабілітації злочинців, що не могло не зачіпати концепцію пробації. Критика стосувалася й того, що медична реабілітація робить «поганих людей ще гіршими» та що вона має відвертий стигматизую- чий характер, а головне – не знижує рівня рецидивної злочинності.

З одного боку, ліві критики вказували на те, що реабілітація по- рушує цивільні права та свободи через надмірне вторгнення до життя особи. Ліберальні критики вказували на несправедливість реабіліта- ційних практик. Консервативні критики зауважували щодо занадто великої «м'якості» пробації.

Ідея пробації за своєю суттю виявилася дуже привабливою, але такою, що надзвичайно важко реалізується на практиці. Досліджен- ня, що були проведені в Англії та взяті за основу англійським Home Office (*the IMPACT Study*, «Intensive Matched Probation and After-Care Treatment»), продемонстрували, що рівень рецидивізму в контрольних справах, де правопорушники отримували набагато більше соціального та психологічного супроводу, є ненабагато нижчим у порівнянні із загальною масою справ.

Експеримент IMPACT було розроблено для того, щоб визначити, чи насправді більш інтенсивне поводження зі злочинцями, які на- лежали до категорії «злочинців, що є високими ризиками» завдяки проблемам в родині, школі або найближчому оточенні, показуватиме кращі показники щодо зменшення рівня рецидивної злочинності. Експеримент було проведено на базі служб пробації графств Дорсет, Шеффілд, Стаффордшир та Внутрішнього Лондона.

Дослідження довели, що пробація має успіх переважно в разі її застосування до людей з певними соціальними або психологічними проблемами або до осіб, які перебувають у стресових ситуаціях, тобто до тих, кого в жодному разі не можна вважати злочинцями в дійсному розумінні цього слова.

За визначенням відомого британського дослідника П. Рейнера, ці обставини вплинули на подальші висновки щодо обмежених можли- востей співпраці між офіцером пробації та правопорушником, засно- ваний на традиційній максимальній довірі (*relation-based counselling*), впливати на «закоренілих» злочинців¹.

Пробації було винесено «вирок» щодо її неспроможності служити інструментом широкого спектра дії у сфері боротьби із злочинністю.

Саме в цей період англійська служба пробації відчула дисонанс на трьох рівнях.

¹ Див.: Raynor P. Community Penalties: Probation, Punishment, and 'What Works' / P. Raynor // The Oxford Handbook of Criminology / eds. by M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner. – 3d ed. – P. 1175.

По-перше, це – моральний дисонанс, який був пов'язаний з великою відстанню між ідеологією суспільства та ідейними підвалинами традиційної соціальної роботи.

По-друге, це – технічний дисонанс між завданням знижувати злочинність завдяки організації нагляду та реальними можливостями виконання цього завдання, оскільки служба пробації виявилася не завжди успішною ні знижувати рівень рецидиву, ані якісно реалізовувати функцію надання соціальних послуг.

По-третє, це – операційний дисонанс, який стосувався комплексних зв'язків між опікою та контролем.

Гадаємо, що сучасні служби пробації продовжують зберігати цей дисонанс та збагачувати його глибину в умовах недостатнього фінансування (що буде аналізуватися надалі).

«Ніщо не працює»: криза реабілітаційного ідеалу

У 1970-х роках на горизонті реабілітаційної парадигми зібралися грозові хмари. Річ у тім, що саме 1971 року американський соціолог Роберт Мартінсон опублікував статтю, яка за своїми наслідками може дорівнюватися «вибуху атомної бомби» в кримінології та пенології.

Ця скандально відома стаття кардинально змінила ставлення вчених та практиків до можливостей ресоціалізувати злочинця.

Р. Мартінсон перевіряв результативність 231 американської виправної програми, які реалізовувалися в американських в'язницях у період із 1945-го по 1967 рік, та дійшов надзвичайно критичних висновків, які пов'язуються з ідеєю про те, що «нічого не спрацьовує» (*Nothing Works*) у контексті запобігання рецидивній злочинності.

Стаття Мартінсона та аналогічні за висновками дослідження інших учених додали ще більшого критицизму як *терапевтичному*, так і *соціальному* уявленню про сутність пробації, що особливо виявилось наприкінці 1970-х років¹.

У подальшому появились інші публікації, які значно пом'якшували удар, якого завдала стаття Мартінсона по усталених поняттях, уявленнях і навіть стереотипах у сфері роботи із злочинцями. Зазначалося, що раціональний та індивідуалізований підхід до потреб злочинця є передумовою успіху реабілітаційного впливу.

Так, деякі дослідники зазначали, що «більшість виправних менеджів відкидають той аргумент, що реабілітаційні програми не працюють. 63% в'язничного персоналу вважали, що реабілітаційні програми можуть змінити на краще поведінку злочинців. Ще 14% вважали, що не існує достатньо доказів для того, щоб впевнено стверджувати про невдачу реабілітації»². Відзначалося, що «ефект

¹ Див.: Ягунов Д. В. «Криза реабілітаційного ідеалу» в наукових працях Роберта Мартінсона та їх значення для формування сучасної пенальної політики / Д. В. Ягунов // Південноукр. правничий часопис. – 2010. – № 4. – С. 28-30.

² Carney L. Corrections: Treatment and Philosophy / L. Carney. – New Jersey : Prentice-Hall, 1980. – P. 31.

пенітенціарних програм є незначним, але постійним»¹, що «від 20% до 25% експериментів мають успіх у зниженні рецидивізму»².

Канадські вчені Хендрю та Росс, проаналізувавши результати інших виправних програм, визначили ці висновки як «бібліотерапія для циніків»³. Навіть сам Мартінсон у своїх пізніших працях суттєво переглянув та змінив категоричність своїх поглядів: «Деякі виправні програми мають суттєвий ефект на рецидивізм»⁴.

Д. Вітфілд зазначив: «Деякі програми *справді* (Д. В.) працюють, і найкращі з них можуть зменшити рівень учинення повторних злочинів приблизно на 25%. Для цього програми повинні:

- бути чітко спрямованими на злочинну поведінку;
- послідовно здійснюватися добре підготовленим персоналом;
- відповідати проблемам та потребам правопорушників;
- відповідати способам сприйняття нової інформації, характерним для учасників»⁵.

Сучасна західна наука базується на іншій ідеї Мартінсона, яку він висловив за результатами свого дослідження: «*Деякі Речі Працюють, Щодо Певних Людей, Інколи*». Теорія та практика пенітенціарного управління дійшли висновку, що в умовах, коли виправний менеджмент розглядається в негативному світлі, «ми заохочуємо систему виправних установ до бездіяльності. Розглядаючи злочинця як такого, що не піддається реабілітаційним зусиллям, ми залишаємо його наодинці й звільняємося від відповідальності»⁶.

Посткризовий період: початок пошуку альтернатив ув'язненню

Пробація змінила свої пріоритети, де центральне місце посіла вже не особа злочинця, а *тяжкість вчиненого злочину*. І саме цей період характеризується надзвичайно важливим моментом, який, на нашу думку, мають проаналізувати українські вчені, юристи, політики та представники депутатського корпусу у своїх дискусіях щодо розбудови концептуальних засад національної моделі пробації.

Річ полягає в тім, що саме в цей період почалася ера «*пошуку альтернатив ув'язненню*».

Варто нагадати, що від самого свого початку пробація розглядалася як *НЕ-покарання*, але наприкінці 1970-х років вона почала аналізуватися виключно як повноцінний кримінально-правовий захід, який можна в певних випадках використовувати як альтернативу

¹ Cullen F. Introduction / F. Cullen, B. Applegate // *Offender Rehabilitation: Effective Correctional Intervention* / eds. by F. Cullen, B. Applegate. – Ashgate : Dartmouth, 1997. – P. Xxvi.

² Voorhis V. Correctional Effectiveness: The High Cost of Ignoring Success / V. Voorhis // *Offender Rehabilitation: Effective Correctional Intervention* / eds. by F. Cullen, B. Applegate. – Ashgate Publishing Company, 1997. – P. 91.

³ Raynor P. Community Penalties: Probation, Punishment, and 'What Works' / P. Raynor // *The Oxford Handbook of Criminology* / eds. by M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner. – 3d ed. – P. 1176.

⁴ Griffiths C. Canadian Criminal Justice / C. Griffiths, S. Verdun-Jones. – Toronto ; Vancouver, 1989. – P. 414.

⁵ Вітфілд Д. Вступ до служби пробації : монографія / Д. Вітфілд. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Атіка, 2004. – С. 24.

⁶ Griffiths C. Canadian Criminal Justice / C. Griffiths, S. Verdun-Jones. – Toronto ; Vancouver, 1989. – P. 414.

позбавленню волі з метою покращити «ринкову вартість» системи покарань та зменшити кількість ув'язнених.

Тобто відбувся перехід від пробації як «морального лікування» або «методу поводження з людьми й впливу на них» до пробації як виду покарання та інструменту зменшення в'язничної популяції.

Унаслідок цих революційних та еволюційних змін західна пенологія перейшла від *мегаоптимізму* до *надпесимізму* щодо можливостей виправляти злочинців. У подальшому крок було зроблено до *максимально реалістичної оцінки* виправних програм, що базувалася на мета-аналізі та ретельному висвітленні методології проведення досліджень.

Проте все одно реабілітаційний ідеал, який упродовж тривалого часу служив ідеологічним підґрунтям та наповненням будь-якого виправного впливу, опинився у стані перманентної кризи з огляду на свій потенціал.

«Ресоціалізація» *versus* «управління та економія коштів»

Один із висновків Р. Мартінсона полягав у такому: «Якщо ми не можемо нічого вдіяти зі злочинцем, то ми повинні роботи це як можна *дешевше*».

1980-і роки принесли підвищення вимог щодо фінансової підзвітності та фінансові обмеження у сфері охорони здоров'я, освіти та соціальних служб. Поряд із суто ідеологічними моментами на філософію ресоціалізації обрушилася хвиля фінансових обмежень.

Так звані «три Е» (*economy, efficiency, effectiveness*) стали опорами, на яких почала будуватися пенальна політика в багатьох західних країнах. Концептуальні засади соціальної роботи з правопорушниками почали трансформуватися під впливом *нового менеджеріалізму*, який передбачав використання методів, що використовуються в бізнесі, при проведенні соціальної роботи з правопорушниками¹. Незважаючи на те, що менеджеріалізм заповнив сферу кримінальної юстиції пізніше, аніж інші сфери державного правління, його вплив на гравців системи кримінальної юстиції був не менш відчутним².

Унаслідок цього пробація як сфера соціальної роботи поступилася пробації як *альянсу скептицизму й прагматизму*.

Епоха професійно-терапевтичної етики закінчилася.

Почалася епоха так званого «пунітивного менеджеріалізму»³.

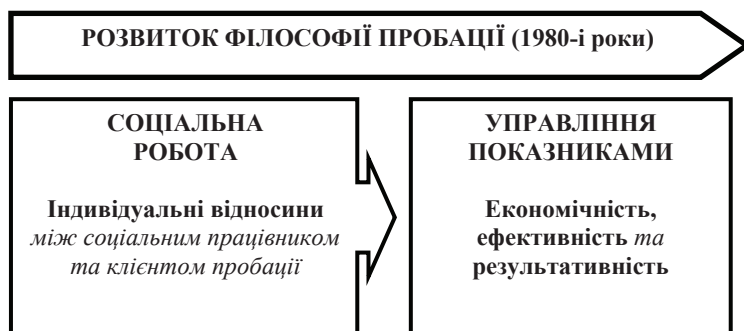
«Вплив на людей» було замінено «впливом на систему».

¹ Див.: Ягунов Д. В. Філософія пробації: трансформація поглядів на сутність та цілі поводження зі злочинцями (період до 1990-х років) / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2010. – Вип. 40. – С. 175-183.

² Phillips Jake. Target, audit and risk assessment cultures in the probation service / Jake Phillips // European Journal of Probation: University of Bucharest. – 2011. – Vol. 3, № 3. – P. 108-122.

³ Punitive – каральний, (психоан.) пунітивний, (юрид.) пов'язаний із застосуванням покарання; штрафний (Електронний перекладач «Мультитран») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.multitrans.ru/c/m.exe?s=punitive&dstat=punitive&l1=1&l2=2>

Модель офіцера пробації з «*терапевтичного агента*» була трансформована на модель «*брокера людських ресурсів*».

Унаслідок усіх цих трансформаційних процесів, пов'язаних з ідеологією нового менеджеріалізму, у площині пробаційної діяльності було встановлено культ *формальних показників*, що призвело до посилення пунітивної складової цієї діяльності та, відповідно, послаблення складової соціальної.

Домінування нової *постреабілітаційної, системо-орієнтованої* пробації було закріплено в опублікованому в травні 1984 року британським Home Office *Переліку національних цілей та пріоритетів для служб пробації Англії та Уельсу* («*Statement of National Objectives and Priorities*», *SNOP*). Цей звіт англійського Міністерства внутрішніх справ, як зазначив Д. Вітфілд, став провісником повільного зростання кількості центральних контрольних механізмів¹. Проте є більш важливим те, що внаслідок публікації цього звіту концепція пробації дедалі більше «сповзла» до глибин політизації.

Варто наголосити, що *консервативний* уряд Маргарет Тетчер (1979–1992) продемонстрував *ліберальну* ворожість до соціальної держави та соціальних працівників, нерідко зображуючи їх як *самозацікавлених, витратних і нерезультативних* акторів, хоч не можна не відзначити, що до офіцерів пробації ставилися більш або менш поблажливо через участь служб пробації в реалізації деяких стратегій та програм, що впроваджувалися Home Office.

У 1980-х роках відома формула «**advice, assist and befriend**» була піддана гострій критиці аж до закликів усунути її з практичної діяльності в будь-яких проявах.

Хвилі пунітивного популізму почали накривати концепцію пробації. 1991 року в Англії та Уельсі було прийнято новий закон – *Criminal Justice Act 1991*, який суттєво змінив «обличчя» пробації. Саме з цього року, внаслідок законодавчих змін, пробація почала розглядатися як

¹ Див.: Вітфілд Д. Вступ до служби пробації : монографія / Д. Вітфілд. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Атіка, 2004. – С. 18.

покарання в повному розумінні цього слова, а не як умовне звільнення від відповідальності без винесення вироку.

Рік 1993-й в історії пробації ознаменувався тим, що ново-призначений консервативний секретар внутрішніх справ Англії та Уельсу Майкл Говард публічно оголосив: «*В'язниці працюють, і я не вбачаю сенсу відмовлятися від них*». Так сталося, що це гасло й сьогодні залишається головною стратегією в боротьбі із злочинністю в багатьох сучасних державах, незважаючи на декларації щодо доцільності й необхідності максимального використання альтернативних покарань, а головне – наповнення їх саме соціально орієнтованою філософією.

У практичній діяльності служб пробації Англії та Уельсу, наприклад, це виявилось, серед всього іншого, у тому, що були ліквідовані тренінгові центри, які здійснювали підготовку офіцерів пробації за університетськими освітніми програмами. Упродовж усього ХХ століття офіцер пробації був у першу чергу *соціальним працівником*, проте в середині 1990-х років британський уряд вирішив, що соціальна робота – це зовсім не те, що потрібно для розуміння пробаційної роботи¹.

Інші пропозиції стосувалися подальшого розширення в'язничної приватизації та більшого залучення до пробаційної діяльності звільнених у запас військовослужбовців, які, як це зазначалося, не потребують професійної підготовки, оскільки вони вже достатньо обізнані про те, що таке «дисципліна», і про те, як можна «управляти людьми».

Як найбільш відомий приклад цих інновацій, можна навести призначення 1995 року головним офіцером пробації служби пробації одного з графств в Уельсі колишнього командувача атомного підводного човна. Незважаючи на високу оцінку перебування його на цій посаді до 2001 року, цей приклад так і не зміг подолати стереотипів щодо доцільності призначення колишніх військових для роботи із засудженими як соціальних працівників.

Варто зазначити, що під впливом фінансових обмежень пробація почала розглядатися не тільки як *об'єкт* певних перетворень та реформаторських кроків. Гасло «*заощаджувати гроші платників податків*» стало чи не найголовнішим фактором, на що почали орієнтуватися політичні діячі в сучасних передвиборних перегонах при формуванні засад пенітенціарної політики в багатьох сучасних державах. Пробація також почала розглядатися як *предмет*, що використовується для корегування каральної політики держави. Замість того, щоб використовувати надзвичайно витратне ув'язнення, політики та посадовці з різних органів влади почали використовувати «*дешевшу*» пробацію, що було переважно обумовлено аж ніяк не

¹ Див.: The role of the Probation Service. Eighth Report of Session 2010–12 / House of Commons. Justice Committee [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.parliament.uk/justicecom

філантропічними міркуваннями, а пенальною кризою та переповненням пенітенціарних установ.

Свідченням цього є той факт, що у США та в деяких інших країнах, наприклад, пробація дедалі більше застосовується до осіб, що вчинили тяжкі злочини, у той час як від самого початку вона застосовувалася лише до «дрібних» злочинців.

«Ресоціалізація» *versus* «контроль»

У 1990-х роках пробація в Британії зустрілася з відчутними змінами, пов'язаними з наступом на професійну автономію офіцерів пробації та намаганням змінити орієнтири діяльності служби пробації: від реабілітації злочинця до контролю над ним.

Національні стандарти здійснення нагляду за злочинцем в умовах вільного суспільства (National Standards for the Supervision of the Offenders in the Community), спочатку опубліковані 1992 року й подані в оновленій редакції 1995 року, безпосередньо сприяли *централізації* діяльності служби пробації та *депрофесіоналізації* офіцерів пробації в контексті їх перетворення із соціальних працівників на бюрократів.

Унаслідок впровадження цих стандартів офіцери пробації вже не були зобов'язані готувати досудові доповіді, що було свідченням посилення уваги саме до *злочину*, а не до особи злочинця. Саме тому в 1990-х роках досудові доповіді почали служити інструментом оцінки потреб не злочинця, а *судді*, який мав винести «адекватний» вирок.

Атаку на реабілітаційний ідеал та «соціальне відлуння» традиційної формули пробації (*advise, assist and befriend*) було продовжено за допомогою Зеленої книги *«Посилюючи покарання в громаді» (Strengthening Punishment in the Community)*, опублікованої 1995 року британським Home Office, де пробація була подана як *«занадто м'яка альтернатива»*. У цьому документі, зокрема, було зазначено, що «санкції в громаді повинні розглядатися як повноцінне покарання, бути результативними та спрямовуватися на зниження ризиків учинення рецидивних злочинів». Наголошувалося, що пробаційні ордери (*probation orders*) уже не становлять форми соціальної роботи із злочинцями та не передбачають механізм поводження із злочинцем у громаді, використовуючи альтернативні, соціально орієнтовані методи. Натомість пробаційні ордери повинні розглядатися як покарання (*as punishment in its own right*).

Саме в цьому документі було заявлено про те, що пробація передусім пов'язана з *менеджментом ризиків*. Саме в цей період остаточно сформувалися підвалини *моделі управління ризиками* (що сьогодні служить філософською основою сучасних пробаційних практик та пронизує Європейські правила пробації), яка прийшла на зміну *реабілітаційно-дисциплінарній моделі* функціонування служби пробації.

У цій Зеленій книзі було зроблено особливий наголос: певне обмеження свободи, відновлення шкоди та запобігання рецидивним злочинам повинні були стати головними цілями пробаційних ордерів¹. Реабілітації в цьому переліку місця вже не знайшлося.

Іншим важливим теоретичним моментом нового періоду розвитку концепції пробації було те, що офіцер пробації перестав бути експертом у реабілітації, ставши замість цього експертом у ризиках. Почали закладатися підвалини *технічно-орієнтованої* пробації: вже не ставилося за мету зробити зі злочинця законослухняну особу, а лише встановити «*ступень ризику*» відповідно до певної «*класифікації ризиків*» та підібрати ті заходи, які б могли мінімізувати ризики конкретного злочинця. Ступінь ризику мав відповідати ступеню відповідного втручання (*intervention*).

У тому самому році згаданий вище Майкл Говард у своїй промові на Національній конференції пробації зробив особливий наголос на неприпустимості знака рівності між «*покаранням у громаді*» та «*соціальною роботою з правопорушниками*», що було опубліковано в газеті «The Guardian» від 15 травня 1995 року².

Через рік було знято обов'язкову вимогу до кандидатів на посади офіцерів пробації у вигляді університетського диплома за спеціальністю «соціальна робота». Хвиля пунітивних настроїв зачепила навіть назву – «служба пробації».

«Ресоціалізація» versus «ізоляція й безпека»

Перед тим як перейти до викладення тенденцій, що характеризували подальший розвиток ідеологічного обґрунтування пробації у Сполученому Королівстві та інших західних країнах, хотілося б сфокусувати певну увагу на дещо інших моментах.

Традиційно вважається, що історія альтернативних покарань віддзеркалює два фактори: 1) спрямованість системи покарань як цілісного явища; 2) ідеї про функціональну спрямованість органів системи кримінальної юстиції³.

Друга половина ХХ століття продемонструвала, наскільки змінилися уявлення суспільства в західних країнах щодо функцій органів кримінальної юстиції та сутності кримінального покарання, коли пробація зробила вимушений крок від «*соціальної роботи в громаді*» до «*покарання в громаді*» та «*оцінки ризиків учинення правопорушень та спричинення шкоди*».

Щоб пояснити цей крок, варто вказати на важливі трансформаційні процеси, що пов'язані із змінами в системах кримінальних

¹ Див.: Strengthening Punishment in the Community. – P. 21.

² Див.: Huges G. The Competing Logic of Community Sanctions: Welfare, Rehabilitation and Restorative Justice / G. Huges // Controlling Crime / eds. by E. McLaughlin, J. Muncie. – SAGE Publications, 2002. – P. 279.

³ Див.: Raynor P. Community Penalties: Probation, Punishment, and 'What Works' / P. Raynor // The Oxford Handbook of Criminology / eds. by M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner. – 3d ed. – P. 1172.

покарань зарубіжних країнах. Сучасне кримінальне право багатьох європейських (і не тільки) країн характеризується переходом від 1) простої *сукупності покарань* як певної кількості санкцій, перерахованих у певній послідовності (як правило, від менш суворих до більш суворих) до 2) комплексної *системи заходів реагування на злочини*, характеристика яких аж ніяк не може бути надана за допомогою лише поняття «покарання»¹.

До речі, варто згадати дискусії вітчизняних науковців, які дискутують, чи є пробація покаранням, але, як нам здається, це питання може взагалі залишитися без відповіді через зазначені вище причини. Гадаємо, що варто поглянути на цю проблему з іншого боку.

Сьогодні можна говорити про доцільність більш складної та комплексної системи реагування на вчинені злочини, що *вже* закріплено в законодавстві багатьох зарубіжних держав, і водночас – про доцільність перегляду вітчизняної системи покарань.

У свою чергу ми використовуємо термін «система реагування на вчинені злочини» через те, що вживання поняття «система покарань» буде значно звужувати проблематику. Замість «*системи покарань*» ми пропонуємо поняття «*система покарань, умов, обмежень, обов'язків та зобов'язань*». Цей перехід є, на нашу думку, показником того, що «*виконання покарань*» поступово замінюється «*менеджментом у галузі виконання покарань*».

Одним із таких прикладів є останні зміни в кримінальному законодавстві **Англії та Уельсу**. Ці зміни дають підстави для більш ґрунтовного аналізу «сучасної» пробації через призму того, наскільки змінилося ставлення до цієї концепції. Чого варта навіть зміна назви рішення суду, відповідно до якого злочинець направляється «на пробацію» (*probation order*). Упродовж тривалого часу саме *probation order* був «вітриною» пробаційної діяльності, проте 2001 року ця «вітрина» була більш ніж суттєво змінена:

- *probation order* було замінено на вирок до реабілітації в громаді (*community rehabilitation order* – CRO);

- вирок до громадських робіт (*community service order*) було замінено на вирок до покарання в громаді (*community punishment order* – CPO);

- комбінований вирок (*combination order*) було замінено на вирок до покарання та реабілітації в громаді (*community punishment and rehabilitation order* – CPRO), який містив у собі елементи пробації та громадських робіт.

Хотілося б зробити акцент на тому, що на увагу заслуговує не зміна назви сама по собі, а спрямування тих чи інших судових рішень. З цього приводу Д. Вітфілд слушно зазначив, що «поява терміна «по-

¹ Див.: Ягунов Д. Трансформація системи альтернативних покарань в Англії та Уельсі: можливість запозичення зарубіжного досвіду для України / Д. Ягунов // Відновне правосуддя в Україні. – 2007. – № 2(6). – С. 67-72.

карання»... у найкращому разі вводить в оману, у найгіршому – викликає тривогу»¹.

Але це ще не все.

Завжди пробаційна діяльність в Англії асоціювалася з відповідною службою – *службою пробації*. Але й сам термін «служба пробації» було піддано критиці через те, що він вважався «непоправно скомпрометованим, що він є надто м'яким і нечітким, щоб зберегти його в період, який вимагає жорсткішого та чітко окресленого підходу до покарань у громаді»².

У Британії було запропоновано різні назви для нової служби, що відображали зміни в уявленнях про методи роботи із злочинцями в громаді: «служба суспільного захисту», «служба виконання покарань у громаді», «служба зниження ризику правопорушень», «служба суспільної безпеки та роботи із злочинцями», «служба суспільного захисту та виконання покарань» тощо.

Проте Уряд ужив усіх заходів для того, щоб упродовж тривалого часу зберігати стару назву. Це пояснювалося тим, наскільки значущим, а головне – *символічним* змістом був наповнений цей термін³. Проте, забігаючи вперед, варто відзначити: сьогодні в Англії та Уельсі «служб пробації» як таких вже не існує. Вони були замінені так званими «трастами пробації».

Повертаючись до основного питання цієї частини нашого видання, варто зазначити, що кінець 1990-х років ознаменувався посиленням уваги до питання *убезпечення суспільства* від злочинних посягань. Безумовно, ідея про те, що покарання має за мету захист суспільства, не є новою.

Але саме в цей період «*безпека суспільства*» набула майже абсолютного значення в обґрунтуванні концептуальних засад діяльності агенцій кримінальної юстиції. Відповідно до доповіді *Home Office* «Поводження з небезпечними людьми: служба пробації та захист суспільства», захист суспільства завжди повинен мати пріоритет перед особистими інтересами тих осіб, які залучаються до сфери діяльності органів кримінальної юстиції⁴.

Один із моментів, що супроводжував цей перехід, був пов'язаний з тим, що замість *двостороннього співробітництва* між офіцером пробації й злочинцем акцент робився на *багатосторонній кооперації* між офіцером пробації та працівниками інших агенції кримінальної юстиції в процесі роботи із злочинцем.

Отже, можна сказати, що на початку нового тисячоліття результативна й ефективна оцінка ризиків та управління ними стала ключовим

¹ Вітфілд Д. Вступ до служби пробації : монографія / Д. Вітфілд. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Атіка, 2004. – С. 10-11.

² Там само. – С. 192.

³ Див.: A Century of Cutting Crime 1907–2007. – Brochure : National Offender Management Service, 2007.

⁴ Див.: Dealing with Dangerous People: The Probation Service and Public Protection, 1995.

пріоритетом служби пробації¹. Головним функціями офіцера пробації стали: 1) ідентифікація найбільш небезпечних злочинців; 2) їх контролювання; 3) управління ризиками вчинення ними нових злочинів.

Продовжуючи розкривати питання еволюції ролі офіцера пробації на початку ХХІ століття, варто згадати, що 2003 року англійський парламент прийняв Закон «Про кримінальну юстицію». Усі альтернативні покарання для дорослих, що існували до цього, були замінені на *одне* – те, що умовно можна перекласти як «вирок до покарання в громаді» (*community order*). З іншого боку, більш доцільним, як нам здається, був би переклад цього виду судового рішення за допомогою такого громіздкого словосполучення, як «*постанова про встановлення методів та форм роботи із злочинцем в умовах суспільства*». Водночас Закон запровадив нову форму відстрочки виконання вироку (*suspended sentence order*).

Нові зміни були спрямовані на те, щоб надати суду більш гнучкі інструменти, що сприяли б ресоціалізації злочинців і, на що хотілося б звернути більшу увагу, *убезпеченню суспільства* шляхом реалізації інтересів усіх зацікавлених сторін: потерпілих, підсудних та громади. Водночас головний акцент робився на максимально індивідуальному підході до потреб та проблем кожного злочинця, від вирішення яких залежала б можливість учинення ним рецидивних злочинів.

Новий *community order* створив досить цікаву архітектуру покарання. Його структура складалася із самого судового рішення, відповідно до якого певна особа визнавалася винною у вчиненні злочину, та певної кількості обмежень, обов'язків та умов.

Таких обмежень та обов'язків закон установив дванадцять: 1) неоплачувані роботи; 2) заняття певними видами діяльності; 3) участь у реабілітаційних програмах; 4) заборона займатися певними видами діяльності; 5) заборона залишати певне місце або територію; 6) заборона на відвідування певних місць; 7) проживання в певному місці; 8) психіатричне лікування; 9) антинаркотична реабілітація; 10) позбавлення алкогольної залежності; 11) нагляд офіцера пробації; 12) відвідування пробаційного центру.

Відповідно до нового закону, суддя фактично перетворився на архітектора, який створював максимально індивідуальний вирок для кожного злочинця, беручи до уваги велику кількість даних про його особу та вчинений злочин, що знайшли своє відображення в матеріалах справи. Суддям надавалася максимальна свобода з метою створення максимально індивідуалізованого покарання для злочинця.

З іншого боку, законодавець надав суддям можливість створювати значну кількість просторових, часових та інших *обмежень* (!) для злочинців в умовах вільного суспільства, причому основні ідеї нового

¹ Див.: Huges G. The Competing Logic of Community Sanctions: Welfare, Rehabilitation and Restorative Justice / G. Huges // Controlling Crime / eds. by E. McLaughlin, J. Muncie. – SAGE Publications, 2002. – P. 281.

та, як це уявляється, більш прогресивного кримінального права – відвернення від в'язниці, недопущення стигматизації та залишення соціальних зв'язків – вважаються досягнутими.

Можна простежити, що значна частка з цих санкцій, обмежень, умов та зобов'язань (заборона займатися певними видами діяльності, заборона залишати певне місце або територію, заборона на відвідування певних місць, проживання в певному місці та нагляд) мають за мету саме *убезпечити суспільство* від злочинних проявів у майбутньому, але ніяк не реабілітацію злочинців. Покарання начебто стає дедалі більше гуманним, але чи набуває процес його виконання характеру *соціальної роботи*? – відповідь на це запитання, на нашу думку, залишається відкритим.

Вважаємо, що новели, подані в *Criminal Justice Act 2003*, служать яскравим прикладом того, наскільки пробація «захопилася» *пошуком альтернатив ув'язненню* та відійшла від соціальної роботи.

Більше того, у XXI столітті цей пошук набув якісно нових рис, які, на нашу думку, не можна аналізувати без звернення до сутності такого поняття, як «глобалізація», та впливу глобалізаційних процесів на сутність пенальної політики сучасної держави¹.

Беззаперечним є факт, що ув'язнення, використовуючи термінологію видатного французького вченого Мішеля Фуко, – це «*найбільш огидне вирішення проблеми*» та «*найбільша поразка кримінального правосуддя*», але водночас феномен, якому немає заміни. Доказом визнання цієї «огидності» є намагання майже всіх урядів, міжнародних, правозахисних та громадських організацій обмежити використання ув'язнення. Проте на практиці ці намагання чомусь не спрацьовують, але водночас призводять до зростання кількості населення, що підпадає під дію механізмів соціального контролю².

На нашу думку, складається майже парадоксальна ситуація: позбавляти волі людей вважається сьогодні «непристойним», але ж система кримінальної юстиції мусить робити це. Вихід із цієї ситуації знайдено, і система пробації – *нова система пробації* (!) – посіла в цьому механізмі надзвичайно важливе місце. Якщо «неетично» та «непристойно» позбавляти людей волі за допомогою ув'язнення, то чому б не робити це без високих стін, ґрат, вишок, конвоїрів та охоронців? Особливо, коли й грошей немає на достатнє функціонування «досконалих та суворих закладів».

Отже, сучасна практика виконання альтернативних покарань та організації пробаційної діяльності свідчить, на нашу думку, про намагання створити умови позбавлення волі саме в умовах вільного

¹ Див.: Ягунов Д. Постіндустріальне «обличчя» в'язниці: деякі проблеми пенітенціарної політики та практики в епоху глобалізації / Д. Ягунов // Актуальні проблеми державного управління. – О. : ОРІДУ, 2006. – Вип. 4. – С. 291-296.

² Див.: Ягунов Д. Альтернативні санкції в сучасному пенальному ландшафті / Д. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2007. – Вип. 30. – С. 204-211.

суспільства. Тобто сучасне покарання набуває зовсім іншого ідеологічного обґрунтування сьогодні, як ми вважаємо, а служба пробації дедалі більше стає схожа на філіали, користуючись термінологією Зігмунта Баумана, «*фабрик ізоляції*».

Майбутнє пробації: «Продати все, крім совісті?..»

Окреслюючи горизонти служби пробації в Англії та Уельсі, наприкінці варто зазначити, що в червні 2004 року в Англії та Уельсі було створено нову службу, назву якої можна перекласти як Національна служба з питань управління злочинцями (*National Offender Management Service* (NOMS)).

Але можна зазначити, що Служба пробації – традиційно автономна, відокремлена служба, нехай зі зміненими до неприродності для неї функціями, стала частиною іншого відомства. Така сама доля очікувала й на В'язничну службу.

В'язнична служба та Служба пробації – до цього часу автономні управлінські структури – стали інтегрованими частинами NOMS, яка у свою чергу стала окремими департаментом у складі Міністерства юстиції. В'язничну службу продовжував очолювати Генеральний директор, але він став підзвітним Виконавчому директорові нової структури. Узагалі, зазначена вище реформа була, серед усього іншого, обумовлена намаганням зменшити відстань між ув'язненням та покаранням у громаді¹.

Ці реформи стали результатом намагання уряду: 1) запровадити так званий «наскрізний» менеджмент кожного злочинця (*end-to-end management*); 2) відокремити «управління» у сфері виконання покарань від «постачання послуг» у зазначеній сфері; 3) створити атмосферу максимальної конкуренції серед постачальників виправних послуг.

Пробація зустрілася з тотальною приватизацією та втратила свій статус монопольного гравця на арені виконання альтернативних покарань. Як зазначив Секретар внутрішніх справ Джон Рейд, «потреби та виклики жертв злочинів та злочинців будуть забезпечуватися вже не одним провайдером, а за допомогою більше ніж 1100 організацій, діяльність яких буде фінансуватися Національною службою з питань управління злочинцями»².

Крім того, повертаючись до ідеологічного обґрунтування нових структурних перетворень, варто зазначити, що, відповідно до Закону «Про управління злочинцями» (*Offender Management Act 2007*), Державний секретар, здійснюючи управління у сфері надання соціальних послуг засудженим, має за мету: 1) захищати суспільство; 2) знижувати злочинність; 3) карати злочинців належним чином;

¹ Див.: Ягунов Д. В. Трансформація концептуальних засад діяльності служби пробації за рубежом / Д. В. Ягунов // Віче. – 2008. – № 10.

² A Century of Cutting Crime 1907–2007. – Brochure : National Offender Management Service, 2007.

4) забезпечувати обізнаність злочинців про вплив їхніх злочинів на потерпілих та громаду; 5) реабілітувати злочинців¹.

Зробимо наголос, що реабілітація злочинців посідає останнє місце серед усіх цілей діяльності головної посадової особи у сфері управління злочинцями. Гадаємо, що це також служить прикладом змін пріоритетів британської кримінальної юстиції у XXI столітті.

Варто ще раз наголосити, що ресоціалізація, як філософське й ідеологічне підґрунтя роботи із засудженими, зазнала суттєвих, а іноді здається, і нищівних ударів у XX – XXI століттях. Нове тисячоліття принесло до сфери виконання покарань максимальне послаблення віри в реабілітацію та максимальне зростання кількості в'язничних транснаціональних корпорацій з максимізацією прибутків останніх².

Більш пунітивна «ін'єкція» та використання методів нового менеджеріалізму у сфері пробації значною мірою змінило сутність цієї концепції. Офіцер пробації перестав бути соціальним працівником і перетворився на менеджера ризиків та коштів із метою захисту безпеки суспільства³. У нових умовах пробація залишилася без чіткої та «природної» для неї функції.

У цих умовах пробація від «управління людьми» перейшла до «управління ресурсами», що й обумовлює увагу до особливостей ідеологічно-філософського обґрунтування майбутнього пробації в Україні.

Якою має бути служба пробації в Україні? (Деякі думки з приводу концептуального обґрунтування створення національної системи пробації)

Сучасні дискусії щодо майбутнього концепції пробації в Україні набувають сьогодні вигляду снігової кулі, яка котиться з гори, і дедалі більше нових знань «налипають» до неї. Сьогодні, на щастя, набагато більше українців знають, що таке «пробація» та чим займається однойменна служба.

Проте, здається, кількість накопичених в Україні знань про сучасну пробацію, що повинна базуватися на реальних кримінологічних дослідженнях, міжнародних стандартах та надзвичайно широкому досвіді зарубіжних держав, зворотно пропорційна ступеню розуміння проблеми пробації як такої.

Наголосимо: йдеться саме про *сучасну* пробацію або, краще сказати, *сучасні* уявлення про концепцію пробації та практики її реалізації.

¹ Див.: Offender Management Act 2007 (England and Wales), 2, 4(c).

² Див.: Ягунов Д. Приватизація в'язничної системи: англо-американський досвід / Д. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2004. – Вип. 19. – С. 355-361; Yagunov D. Privatisation of Corrections in the New Millennium / D. Yagunov // Юрид. вісник. – 2007. – Вип. 3. – С. 48-53. – (Англ. мовою).

³ Див.: The role of the Probation Service. Eighth Report of Session 2010–12 [Електронний ресурс] / House of Commons. Justice Committee. – Режим доступу: www.parliament.uk/justicecom

Вітчизняні науковці продовжують вихвалити пробацію за допомогою вже традиційних, проте майже *«затертих»* аргументів: 1) зниження в'язничного населення та, відповідно, зниження навантаження на пенітенціарну систему; 2) відсутність соціального виключення злочинців; 3) менша вартість пробації порівняно з ув'язненням.

Проте сьогодні, здається, серед вітчизняних практиків вже назріває щось на кшталт очевидного та природного «бунту» проти пробації. Однак наголосимо: «бунту» проти тієї *абстрактно-декларативної*, занадто «солодкої» пробації, якою насичується наукове середовище, практична діяльність та навчальний процес.

Проблему створення системи пробації в Україні можна визначити таким чином: у нашій науці відсутнє глибоке теоретичне обґрунтування концептуальних засад діяльності служби пробації та здійснення пробаційної діяльності в цілому.

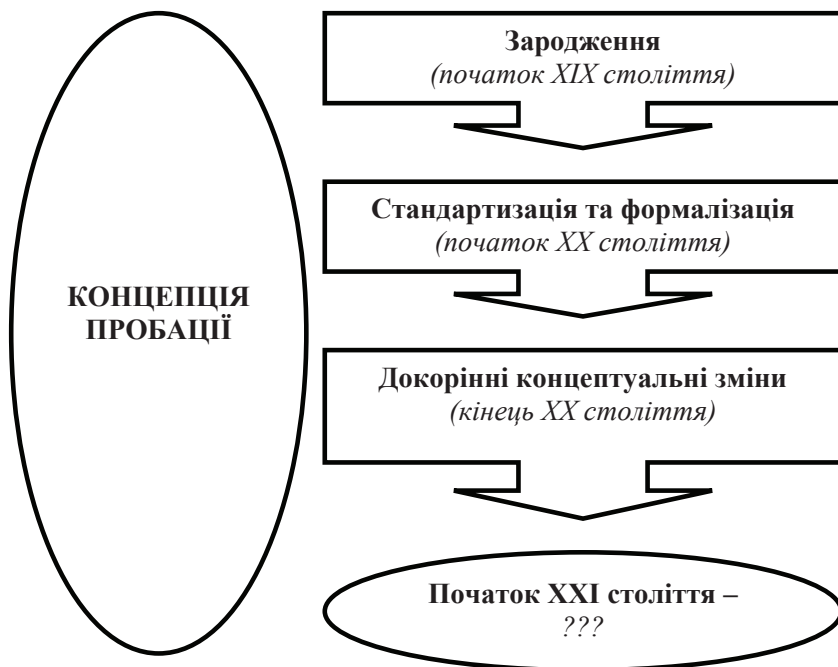
Обґрунтовуючи певну ідею у сфері реформування кримінальної юстиції, гадаємо, що категорично наполягати на чомусь є ознакою дурного тону. Проте, з іншого боку, на нашу думку, існують певні очевидності та об'єктивності, на які повинні спиратися в подальших роздумах та дискусіях науковці та практики.

Першим таким пунктом для дискусії є те, що пробація – це *не* юридична конструкція. Пробація – це *філософська концепція*, яка була сформована та реалізована в європейських країнах «у потрібному місці та в потрібний час» відповідно до вимог розвитку індустріального суспільства. Проте, як і будь-яка інша концепція, концепція пробації піддавалася постійним і численним змінам та корегуванню залежно від соціально-економічних умов, які оточували пенальні практики. Важливо нагадати, що ця концепція була народжена на початку XIX століття, набула стандартизації й формалізації у столітті XX та докорінно змінена на в кінці XX століття.

Яке словосполучення можна підібрати для того, щоб пояснити, що саме сталося з концепцією пробації на початку XXI століття? Це питання буде дуже складним. Невипадково сьогодні використовуються надзвичайно радикальні словосполучення, щоб пояснити проблеми та перспективи пробації – *перевинахід або знищення*.

Причини такого термінологічного радикалізму є зрозумілими лише в разі, якщо ми почнемо аналізувати пробацію поза формально-юридичними рамками, використовуючи соціально-економічні категорії та звертаючи увагу на процес трансформації цієї концепції. Не можна забувати, що концепція пробації пройшла великий шлях у зарубіжних країнах, де вона й зародилася (Велика Британія та США). І як слушно зазначили британські вчені П. Рейнер та М. Ванстоун, «історія, розвиток та перспективи пробації – це не історія того, що офіцери пробації робили або хотіли робити. Їхні дії та наміри повинні аналізуватися в більш широкому контексті змін у поглядах на злочин

та злочинність узагалі, соціального та політичного ставлення до злочинності, а також у контексті дедалі більшого скептицизму щодо ролі держави впливати на злочинність»¹.

Варто ще раз нагадати, що офіцер пробації «встиг» побути й релігійним місіонером, і вихователем моралі у злочинців, і соціальним працівником, і клінічним психологом, знову соціальним працівником, менеджером ресурсів і, нарешті, менеджером ризиків учинення рецидивних злочинів.

У цьому контексті ми хотіли б навести слова іншого відомого англійського вченого Мартіна Райта: «Основним девізом служби було *“радити, допомагати, дружити”*. Це дуже сильно відрізняється від сьогоденних розмов про *“покарання в громаді”* та *“оцінку ризиків”*»².

Модель офіцера пробації постійно зазнавала суттєвих, а іноді навіть принципових змін, що впливало на відповідні законодавчі акти. Але ж яку саме модель потрібно взяти на озброєння в Україні? Ким має бути офіцер пробації в Україні? Ці та інші запитання, здається, залишаються без відповіді. Тому ми вважаємо за потрібне визначити проблему: створення системи пробації в Україні відбувається без належного концептуального обґрунтування.

Процес трансформації моделі офіцери пробації зайняв майже 200 років. Модель пробації змінювалася залежно від соціально-

¹ Raynor P., Vanstone M. Understanding Community Penalties: Probation, Policy and Social Change. – P. 3.

² Райт М. Восстановительное правосудие – путь к справедливости : симпозиум : пер. с англ. / М. Райт. – К. : Издатель В. А. Захарченко, 2007. – С. 85-86.

економічних реалій та умов. І як можна очікувати від української пробації, щоб вона була успішною та користувалася підтримкою практиків, якщо в Україні намагаються провадити за декілька років те, що в Європі впроваджувалося майже два століття? Причому намагаються впровадити ту модель пробації, яка працювала в Європі наприкінці XIX – на початку XX століття.

Інше запитання. В українській науці на порядок денний досі ще не поставлено запитання: чи не нашкодить упровадження концепції пробації національній системі кримінальної юстиції?

На перший погляд це питання є безглуздом та суперечить самій сутності пробації.

Дійсно. Як можна говорити про будь-яку шкоду суспільству, якщо пробація має за мету досягти надзвичайно високих ідеалів? Пробація як соціально орієнтована, гуманістична концепція – чи може вона справити будь-який негативний вплив?

Гадаємо, що варто більш глибоко «зануритися» до аналізу цього питання. Проте якщо робити це за допомогою лише формально-юридичного погляду на пробацію, що домінує сьогодні в Україні, то воно нагадуватиме спробу занурення без акваланга на значну глибину. Здається, що ознайомлення вітчизняного науковця з тенденціями пробації в зарубіжних країнах призведе до вигуку останнім: «Врятуйте українську систему кримінальної юстиції від сучасних уявлень про пробацію!»

Епоха офіцера пробації як соціального працівника в «чистому вигляді» минула ще в 1950-х роках. Цю модель замінили інші моделі, про які йшлося вище, внаслідок чого офіцер пробації як *соціальний працівник* перетворився на *менеджера фінансових ресурсів та ризиків учинення рецидивних злочинів*.

Усі ці зміни були обумовлені одним поняттям, яке сьогодні є надзвичайно популярним – *глобалізацією*. Наслідки глобалізаційних процесів у сфері кримінальної юстиції призвели до занепаду реабілітації як мети покарання та інституту покарання взагалі як головного інструменту впливу на злочинців із його традиційними класичними цілями.

Так, у минулому поняття «пробація» та «в'язниця» протиставлялися одне одному.

Поняття *«пробація»* оцінювалося у світлі категорій «реабілітація», «гуманність», «соціальна робота», «філантропізм», «добročесність», «аматорство», «ентузіазм».

Поняття *«в'язниця»* завжди асоціювалося з категоріями «кара», «ізоляція», «нагляд», «безпека», «примусовість».

Проте сьогодні пробація та в'язниця – це два елементи однієї й тієї *системи*. Причому ми говоримо не тільки й не скільки про відом-

чу підпорядкованість. Ідеться, у першу чергу, про концептуально-філософські засади функціонування зазначених вище інститутів¹.

Сучасні в'язниця та пробація – це одна й та сама «конюшня», де «найнепокірніших» «коней» тримають у загоні з міцними стінами, а «покірних» випускають «погуляти», але на визначеній території тієї самої «конюшні», яку *також* оточує доволі високий паркан.

Цей *зовнішній* паркан є значно нижчим, аніж той, що оточує «непокірних». Проте головним є те, що й перше й друге – це одна установа й «конюхи» застосовують однакові для всіх «коней» правила.

Час від часу, як свідчить європейська практика, правила перебування злочинців під наглядом служб пробації суттєво змінюється, причому ці зміни нерідко обумовлені вчиненням тяжких злочинів із боку осіб, які перебувають під наглядом. Це, у свою чергу, не може не впливати на уявлення населення та політиків щодо пробації та характеру виконуваних нею функцій. Прикладом цього може служити Швейцарія, де 2009 року особа, звільнена умовно-дострокового з в'язниці, яка перебувала під наглядом служби, убила 16-річну Люсі Треззіні, унаслідок чого на службу пробації почав здійснюватися громадський тиск, пов'язаний із загальною вимогою посилити карально-наглядову складову пробаційної діяльності та основну увагу фокусувати саме на «оцінці ризиків» небезпечних злочинців².

Повертаючись до України, ми можемо сказати, що, можливо, зазначені вище тези про «*конюхів*» та «*коней*» звучать не зовсім науково та академічно. Проте, гадаємо, це допоможе пояснити сутність сучасної пробації більш влучно. Пробація й в'язниця вже давно становлять одну філософсько-ідеологічну систему, яка рухається на «паливі» позитивістської філософії, що позбавлена реабілітаційної спрямованості та вимагає максимально дешевих, проте максимально дієвих механізмів соціального контролю. Тому не варто сучасні в'язницю та пробацію протиставляти одна одній у філософсько-концептуальному контексті та аналізувати першу в термінах кари та ізоляції, а другу – у термінах реабілітації та соціальної роботи. Сучасна пробація характеризується переважно карально-контрольною спрямованістю на відміну від пробації сторічної давнини.

Ми можемо висловити припущення, що подібне «антиреабілітаційне» спрямування пробації здаватиметься комусь цинічним та негуманним. Проте нагальна потреба в максимально раціональному та прагматичному перегляді сутності, форм та методів кримінально-виконавчої діяльності вимагає говорити максимально відверто та прямо.

¹ Див.: Ягунов Д. В. Якою має бути служба пробації в Україні: деякі думки з приводу концептуального обґрунтування створення національної системи пробації / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – О., 2012. – Вип. 65. – С. 682-289.

² Див.: Гумми С. Руководители службы пробаации ощущают сильное давление / С. Гумми // Преступление и наказание. – 2012. – № 7. – С. 11.

Сьогодні діяльність вітчизняної кримінально-виконавчої інспекції, яка обґрунтовано розглядається як певний аналог служби пробації, є надзвичайно формалізованою та бюрократизованою. Проте наскільки офіцери й кримінально-виконавчої інспекції, і кримінально-виконавчих установ вірять, що те, що вони здійснюють на своїх посадах, називається «реабілітацією злочинців»?

Це запитання є надзвичайно важливим, проте відповідь на нього для тих, хто «вимірює» пробацію за допомогою реабілітації, здається, буде невтішною. Тому перспективи створення служби пробації в Україні пов'язуються, на нашу думку, передусім із *мінімізацією декларативності* як у законодавстві, так і в практичній діяльності службовців Державної пенітенціарної служби України.

Вважаємо, що створення служби пробації в Україні повинно розпочинатися з надання реальної відповіді на такі питання: 1) процент рецидиву під час та після відбування альтернативних покарань та перебування під наглядом служб пробації в західних країнах; 2) процент рецидиву під час та після перебування на обліках кримінально-виконавчої інспекції в Україні.

Повних офіційних статистичних даних щодо рівня рецидиву осіб, які перебувають та перебували на обліках кримінально-виконавчої інспекції, на жаль, не існує. З іншого боку, рівень рецидиву після перебування під наглядом служб пробації в західних країнах свідчить про достатньо високий його рівень, особливо порівняно з вибірковими та фрагментарними вітчизняними статистичними даними.

Тому виникає закономірне, на наш погляд, запитання: навіщо ж нам «їх» пробація з *такими* (!) показниками рецидиву, якщо в «нашій» кримінально-виконавчій інспекції він у декілька разів менше?

Так, нижче подано результати досліджень рівнів рецидивізму клієнтів служб пробації у США, Канаді, Фінляндії, Швейцарії та інших країнах¹.

Дослідження	Результати
<i>Gordon та Glaser, 1991</i> (США)	Рівень рецидивізму впродовж 2 років після закінчення нагляду: - умовний вирок – від 12% до 30%; - умовно-дострокове звільнення – 61%
<i>Petersilia та Turner, 1996</i> (США)	Аналогічні результати (за деякими винятками)
<i>Petersilia та Turner, 1993</i> (США)	Затримання за підозрою: - пробація – 33%; - пробація з інтенсивним наглядом – 37%

¹ Див.: Lappi-Seppälä Tapio. Crime prevention and community sanctions in Scandinavia [Електронний ресурс]. – 135th International Senior Seminar Visiting Experts Papers. – National Research Institute of Legal Policy, Finland; Community sentences cut crime – Factsheet. – The Howard League for Penal Reform. – Певим доступу: <http://www.howardleague.org>

Дослідження	Результати
Аналіз ефекту інтенсивного нагляду в 9 штатах (США)	Порушення умов нагляду: - <i>пробація</i> – 38%; - <i>пробація з інтенсивним наглядом</i> – 65%
<i>Genderau</i> , 2000 (Канада), узагальнення 47 досліджень	Інтенсифікація нагляду призводить до збільшення рівня рецидивізму на 6%
<i>Muilluvuori</i> , 2000 (Фінляндія)	Рівень рецидивізму впродовж 5 років після: - <i>громадських робіт</i> – 60%; - <i>ув'язнення</i> – 66%
<i>Killias та інші</i> , 2000 (Швейцарія)	Рівень рецидивізму впродовж 2 років після: - <i>громадських робіт</i> – 21%; - <i>ув'язнення</i> – 26%
<i>The Howard League for Penal Reform</i> , 2002 (Англія та Уельс)	Рівень рецидивізму серед дорослих упродовж 2 років після: - <i>санкції та заходів у громаді</i> – 54%; - <i>ув'язнення</i> – 67%

І навіщо нам тоді нав'язувати кримінально-виконавчій інспекції функцію досудових доповідей, якщо вітчизняні судді й без них *так* моделюють вироки в кримінальних справах, створюючи *таке* тонке й точне поєднання кари та реабілітації, що врешті-решт злочинці майже «програмуються» на виправлення?

Принаймні *таке* враження складається навіть від поверхового порівняльного аналізу моделей пробації в західних країнах та Україні.

Враховуючи викладене вище, ми можемо зауважити, що створення системи пробації в Україні повинно відбуватися з дотриманням:

- ретельного вивчення зарубіжного досвіду пробації з урахуванням сучасних концептуальних та ідеологічних змін сутності пробаційної діяльності (особливо це стосується Європейських правил пробації);

- виділення того переліку функцій, які дійсно можуть виконуватися українською службою пробації в майбутньому в об'єктивних соціально-економічних умовах.

У процесі створення національної моделі пробації в Україні повинні бути знайдені та подані чіткі відповіді на такі запитання:

- 1) наскільки система альтернативних санкцій та заходів здатна знижувати в'язничне населення?

- 2) наскільки служба пробації здатна вирішувати проблеми злочинців та потерпілих від злочинів?

- 3) наскільки служба пробації буде заощаджувати кошти платників податків?

- 4) наскільки служба пробації буде знижувати рівень рецидивізму?

- 5) наскільки права людини будуть дотримуватися в діяльності служби пробації?

Українська модель служби пробації в умовах реального фінансування та кадрового забезпечення може претендувати на початкових етапах лише на певний стандартизований «набір» функцій: 1) надання досудових доповідей; 2) виконання альтернативних покарань; 3) здійснення нагляду за засудженими з випробуванням; 4) здійснення нагляду за особами, умовно-достроково звільненими з пенітенціарних установ¹.

Це – мінімум. Якщо фінансування дозволить, у перспективі можна аналізувати та оцінювати перспективи наділення служби пробації також іншими функціями.

Проте на сучасному етапі це виглядає як щось зайве з огляду на наявне фінансування й кадрове забезпечення кримінально-виконавчої інспекції в Україні. Не варто покладати на службу пробації того, що вона не буде здатна «перетравити» через очевидні та об'єктивні соціально-економічні реалії. Тим паче що навіть у західних країнах на служби пробації покладається відносно невелика кількість функцій. У більшості випадків пробаційна діяльність закінчується як тільки закінчується виконання вироку. Лише в деяких країнах (Австрія, Німеччина, Швейцарія) служби пробації реалізують функцію того, що в Європейських правилах пробації визначено як «соціальна адаптація»². Ще більше «затратною» є функція надання підтримки родинам потерпілих та злочинців.

Якщо в Україні зазначені чотири функції будуть виконуватися без формалізму й декларативності, а головне – в умовах максимальної прозорості, можна буде стверджувати, що ідея служби пробації була реалізована в Україні.

Зазначені функції, що будуть реалізовуватися «насправді», дозволять офіцеру пробації стати повноцінним гравцем на полі кримінального-процесу, а не лише пасивним гравцем на полі кримінально-виконавчої діяльності. Офіцер пробації має стати *самостійною та самодостатньою* процесуальною фігурою – на рівні прокурора й захисника, маючи можливість та умови, щоб до його думки прислуховувалися інші гравці, адже саме йому доведеться виконувати вирок та реалізовувати на практиці той *баланс кари, контролю, нагляду й реабілітації*, теоретичні підвалини якого закладаються судом у відповідному рішенні.

Тому, говорячи про перспективи створення служби пробації в Україні, варто наголосити, що вони полягають у тому, щоб створити

¹ Тим паче що нагляд за умовно-достроково звільненими засудженими аж ніяк не будуть із задоволенням «зустрічати» працівники служби пробації в Україні, якщо навантаження на офіцера пробації буде таким, як сьогодні – на офіцерів кримінально-виконавчої інспекції.

² Соціальна адаптація (aftercare) означає конструктивний, планований процес реінтеграції злочинця до суспільства після ув'язнення, що відбувається на добровільній основі після остаточного звільнення з ув'язнення за умови здійснення нагляду за злочинцем. У цих Правилах поняття соціальної адаптації повинно відрізнятися від поняття «постпенітенціарне влаштування», яке означає передбачений законом обов'язковий контроль за злочинцем після звільнення.

професійну й автономну службу пробації зі своєю індивідуальністю та ідентичністю.

Мета пробаційної діяльності обумовлена її концептуальною спрямованістю. Сучасний офіцер пробації – це не поліцейський, але й не соціальний працівник. Він виконує надзвичайно специфічну функцію. Офіцер пробації має дивитися на злочинця (на відміну від прокурора, судді та адвоката) не як на суб'єкта злочину, а як на людину з її потребами та проблемами, але водночас намагатися виконати першочергове завдання щодо забезпечення суспільства.

Тому зведення ролі офіцера пробації в сучасних пенальних практиках лише до «виконавця вироку» є більш ніж спрощенням. Тим паче що новий основоположний стандарт діяльності служб пробації – Європейські правила пробації – розглядає офіцера пробації як *менеджера*¹.

Більше того, аналіз понять, які подані в *глосарію* Європейських правил пробації, надають підстави впевнено говорити саме про цю зміну філософії та орієнтирів діяльності служб пробації в сучасних зарубіжних країнах.

Інше питання, яке постає на порядку денному, також пов'язано з визначенням *концептуальних цінностей*, які покладаються в основу моделі пробації. Потрібно глибоке переосмислення філософських засад кримінально-виконавчої діяльності з урахуванням кризи реабілітаційного ідеалу. Звичайно, це – справа законодавця, проте це також повинно знайти своє відображення передусім у концептуальних документах, які б відображали філософсько-концептуальні засади функціонування системи пробації в Україні (до речі, хотілося б зауважити на необхідності «повимітати» увесь той «вінегрет» визначень поняття «пробація», який існує в численних вітчизняних концепціях та програмах реформування системи кримінальної юстиції в цілому та безпосередньо пенітенціарної системи).

Майже «ювелірна», прагматична, реалістична реабілітація – ось що вимагається від пробаційної діяльності в сучасних умовах (але аж ніяк не «змішування» законів про пробацію різних зарубіжних країн, чим, здається, «грішить» процес створення закону про пробацію в Україні, кінцевим результатом чого є певний «пробаційний вінегрет»). «*Оцінка ризиків*» як базова категорія, на якій базується діяльність сучасних служб пробації, не буде толерантною до реабілітаційної схоластики.

«*Оцінка ризиків*», «*забезпечення суспільства*», «*втручання*» (як контрольно-наглядове, так і реабілітаційне), інші сучасні катего-

¹ Ми вже звертали увагу на це у своїх попередніх працях, аналізуючи тенденції в зарубіжних країнах щодо ролі та статусу офіцерів служб пробації: від «виконання покарань» до «менеджменту у сфері забезпечення суспільстві від рецидивних злочинів» (Див.: Ягунов Д. Трансформація концептуальних засад діяльності служби пробації за рубежом / Д. Ягунов // Віче. – 2008. – № 10; Ягунов Д. Пенітенціарна система Англії та Уельсу: перехід від виконання покарань до менеджменту у галузі виконання покарань / Д. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О. : Фенікс, 2008. – С. 207-210.

рії – все це повинно знайти своє відображення в концептуальних засадах. Наголосимо: це не тому, що це «модно», а тому, що саме ці багато в чому позитивістські категорії відповідають реальним цілям кримінально-правового впливу в сучасному глобалізованому суспільстві. Саме тому створення вітчизняної моделі пробації вкрай потребує концептуального обґрунтування з метою надання реальності та прагматичності¹.

Отже, питання створення служби пробації в Україні – це не лише питання створення відповідної організаційної структури з певним переліком функцій, так само як і не питання внесення змін та доповнень до Кримінального та Кримінально-виконавчого кодексів.

Це – питання докорінного переосмислення сутності кримінально-виконавчої діяльності та соціальної роботи зі злочинцями, глибокого аналізу цілей покарання в умовах глобалізованого суспільства тощо. Саме тому значущість формулювання основоположних засад системи пробації в Україні є наріжним каменем подальшого реформування системи кримінальної юстиції в Україні.

Концептуальні контури майбутнього закону про пробацію

Майбутній закон про пробацію неодмінно стане «вітриною» системи кримінальної юстиції України, передусім внаслідок того, що саме таке місце в сучасних національних системах кримінальної юстиції посідають служби пробації та визначають сутність, спрямування та характеристики системи кримінальної юстиції. Україна не буде винятком.

Закон про пробацію має бути сформований у фарватері ідеології забезпечення суспільства внаслідок відповідності її духу сучасній пенології. Максимальний прагматизм та відображення стану реального фінансування – саме це має бути закладено в мету пробаційної роботи та перелік функцій служби пробації. Скільки б не насичувався закон реабілітаційними деклараціями, все одно майбутня служба постане перед кризою за наявності існування прірви між фінансуванням й кадровою підготовкою та амбітними й неосяжними реабілітаційними намірами.

При цьому, гадаємо, варто наголосити на такому моменті. Зазначене вище абсолютно не означає, що служба пробації повинна стати правоохоронним органом на кшталт міліції або іншої воєнізованої або напіввоєнізованої структури. Йдеться про абсолютно іншу службу, яка посідає особливе місце в системі кримінальної юстиції. Проте функціональна несхожість служби пробації на правоохоронні органи абсолютно не є підставою для того, щоб «занурювати» її в реабілітаційну декларативність. Механічний та формальний підхід до

¹ Див.: Ягунов Д. В. Якою має бути служба пробації в Україні: деякі думки з приводу концептуального обґрунтування створення національної системи пробації / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – О., 2012. – Вип. 65. – С. 682-289.

визначення функцій служби пробації та покладання на неї занадто високих завдань означатиме крок назад.

Максимальна прагматика, заснована на певній конкретній концепції, – ось те, що визначатиме контури майбутнього проекту закону. Поки що український підхід базується на примітивній ідеї, що є щось «нев'язничне», і це «нев'язничне» повинно «виконуватися».

Проте з якою метою?

На жаль, наука на це запитання відповіді ще не сформувала, а для практиків ці питання можуть бути ще більш незручними.

Крім того, відірваність ідеї пробації від реальних показників кримінально-виконавчої діяльності в умовах вільного суспільства також може спотворити саму ідею української національної моделі пробації.

II ОГЛЯД КОНЦЕПТУАЛЬНОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ПІДҐРУНТЯ ДЛЯ ВПРОВАДЖЕННЯ СЛУЖБИ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ

Поняття «пробація» вже давно знайшло своє відображення у вітчизняному нормативно-правовому полі.

Проте важливо наголосити, що йдеться лише про концептуальні документи, затверджені рішеннями Президента України, Кабінету Міністрів України та наказами Міністерства юстиції України.

До таких документів, зокрема, належать¹:

1) **Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України** (затверджена Указом Президента України № 401/2008 від 25 квітня 2008 р.);

2) **Концепція реформування кримінальної юстиції України** (затверджена Указом Президента України № 311/2008 від 8 квітня 2008 р.);

3) **План заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України** (розпорядження Кабінету Міністрів України № 1153-р від 27 серпня 2008 р.);

4) **Концепція Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 року** (розпорядження Кабінету Міністрів України № 1511-р від 26 листопада 2008 р.);

5) **План заходів щодо реалізації пріоритетів діяльності Міністерства юстиції на 2009 рік** (наказ Міністерства юстиції № 233/7 від 17 березня 2009 р.);

6) **Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції** (рішення Ради національної безпеки і оборони України. Рішення введено в дію Указом Президента № 870/2009 від 27 жовтня 2009 р.);

7) **Річна національна програма на 2010 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору** (Указ Президента України № 92/2010 від 3 лютого 2010 р.);

8) **Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні** (Указ Президента України № 597/2011 від 24 травня 2011 р.);

9) **Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх – цивілізований підхід держави до проблеми дитячої злочинності** (лист

¹ Перелік документів подано в хронологічному порядку.

Департаменту антикорупційного законодавства та законодавства про правосуддя Міністерства юстиції України від 7 червня 2011 р.);

10) **Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України** (Указ Президента України № 631/2012 від 8 листопада 2012 р.).

Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (Указ Президента України № 401/2008 від 25 квітня 2008 р.)

#

Потребує вдосконалення робота кримінально-виконавчої інспекції, на обліку в якій на даний час перебуває майже половина всіх засуджених і роль якої зростатиме у зв'язку з розширенням видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Таке вдосконалення має відбуватися за зразком служб пробації, що створені в багатьох європейських державах.

#

Метою реформування кримінально-виконавчої служби має стати організація діяльності кримінально-виконавчої інспекції на засадах пробації, дальше вдосконалення діяльності установ виконання покарань шляхом створення умов для виправлення та ресоціалізації засуджених, здобуття ними освіти та набуття професії, їх соціальної адаптації в суспільстві, приведення умов тримання осіб, узятих під варту, та тих, які відбувають покарання, у відповідність до вимог Європейських пенітенціарних правил.

#

Організація діяльності кримінально-виконавчої інспекції на засадах пробації передбачає:

- зміцнення матеріально-технічної бази кримінально-виконавчої інспекції, забезпечення належних умов для розміщення та безпеки її персоналу;

- відпрацювання форм і методів залучення волонтерських та інших громадських організацій до участі в процесі соціального супроводу осіб, які відбувають покарання, не пов'язані з позбавленням волі;

- розроблення нової моделі кримінально-виконавчої інспекції та відповідної законодавчої бази з урахуванням європейських норм організації діяльності служб пробації.

Концепція реформування кримінальної юстиції України (Указ Президента України № 311/2008 від 8 квітня 2008 р.)

#

Пробація – інститут права іноземних держав, який використовується у двох значеннях: 1) вид покарання; 2) спеціальна служба.

Служби пробації здійснюють свою діяльність у двох головних напрямках:

- 1) виконання відповідного виду покарання;
- 2) забезпечення суду інформацією про соціальну характеристику особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, з метою визначення найбільш адекватного для цієї особи запобіжного заходу або виду покарання.

У Концепції йдеться про другий аспект інституту пробації та служби пробації.

#

Завданням Концепції є створення науково обґрунтованої методологічної основи, визначення змісту та напрямів реформування системи кримінальної юстиції, а саме [...] розвиток інституту пробації та розширення застосування відновних процедур і примирення.

#

Для забезпечення суду інформацією про соціальну характеристику особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, з метою визначення запобіжного заходу або міри чи виду покарання має діяти служба пробації, яка повинна готувати та надавати суду матеріали соціального обстеження особи зі своїми рекомендаціями.

#

У сфері відання Міністерства юстиції України має бути створено службу пробації.

План заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України (розпорядження КМУ № 1153-р від 27 серпня 2008 р.)

#

2. Розробити та подати в установленому порядку проекти:

...про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо передачі державної кримінально-виконавчої служби до системи органів юстиції та створення інституту пробації (Мінюст, Мінфін, Мінекономіки, Державний департамент з питань виконання покарань за участі Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права). – Грудень 2008 року.

#

12. Забезпечити створення служби пробації та вжити заходів щодо її функціонування (Мінюст, Мінфін, Мінекономіки, Державний департамент з питань виконання покарань).

#

Протягом двох місяців після прийняття Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо передачі державної кримінально-виконавчої служби до системи органів юстиції та створення інституту пробації.

Концепція Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 року (розпорядження КМУ № 1511-р від 26 листопада 2008 р.)

#

Потребує вдосконалення робота кримінально-виконавчої інспекції, на обліку в якій на даний час перебуває близько 150 тис. осіб, яка повинна здійснюватися за зразком служб пробації, утворених у багатьох європейських державах. Крім того, відповідно до пункту 4 Прикінцевих положень Кримінально-виконавчого кодексу України з 2009 року кримінально-виконавчій інспекції будуть передані функції з ведення обліку та здійснення контролю за особами, звільненими від відбування покарання умовно-достроково (більш як 30 тисяч).

#

Метою Програми є подальше вдосконалення роботи Державної кримінально-виконавчої служби шляхом створення умов для виправлення засуджених, здобуття ними освіти та набуття професії, їх соціальної адаптації в суспільстві, розвитку матеріально-технічної бази установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, організації діяльності кримінально-виконавчої інспекції на засадах пробації, підвищення престижу професії працівника кримінально-виконавчої служби.

#

Вирішення проблеми передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на [...] організацію діяльності кримінально-виконавчої інспекції на засадах пробації.

#

Виконання Програми планується у два етапи.

На першому етапі (2008–2012) здійснюватимуться заходи щодо [...] вивчення й упровадження позитивного досвіду європейських держав у сфері виконання кримінальних покарань (створення служби пробації й нових моделей установ виконання покарань).

На другому етапі (2013–2017) здійснюватимуться заходи щодо [...] забезпечення сталого функціонування служби пробації.

План заходів щодо реалізації пріоритетів діяльності Міністерства юстиції на 2009 рік (наказ Міністерства юстиції № 233/7 від 17 березня 2009 р.)

#

13. Сприяти запровадженню позитивного досвіду європейських держав у сфері виконання кримінальних покарань (служба пробації й нові моделі установ виконання покарань).

Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції (рішення Ради національної безпеки і оборони України. Введено в дію Указом Президента № 870/2009 від 27 жовтня 2009 р.)

#

10) розробити до 1 квітня 2010 року й внести в установленому порядку до Верховної Ради України проекти Законів [...] «Про внесення змін до кримінально-виконавчого законодавства України» щодо передачі державної кримінально-виконавчої служби до системи органів юстиції, створення інституту пробації, забезпечення дотримання прав засуджених і осіб, узятих під варту, відповідно до Європейських пенітенціарних правил, затверджених Комітетом Міністрів Ради Європи 11 січня 2006 року № R (2006)2.

Річна національна програма на 2010 рік з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору (Указ Президента України № 92/2010 від 3 лютого 2010 р.)

#

Середньострокові цілі:

– реформувати Державну кримінально-виконавчу службу України шляхом створення нових моделей установ відбування покарань та умов для діяльності служби пробації, які відповідатимуть європейським вимогам і стандартам та гарантуватимуть право засуджених осіб на захист людської гідності, належні умови тримання, реалізацію інших прав і свобод.

#

Пріоритетні завдання на поточний рік:

– створити належні умови для виправлення засуджених, здобуття ними освіти й набуття професії, їх соціальної адаптації в суспільстві, розвитку матеріально-технічної бази установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, створення правових засад діяльності служби пробації.

Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (Указ Президента України № 597/2011 від 24 травня 2011 р.)

#

Основні заходи з розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх:

– сприяння створенню служби пробації для неповнолітніх, однією з функцій якої має бути збір, узагальнення та надання суду інформації соціально-психологічного характеру про особу неповнолітнього правопорушника, а також забезпечення здійснення належного патронажу

щодо неповнолітніх, які перебувають у спеціальних виховних установах або звільнені з них, сприяння їх соціальній адаптації та реінтеграції, зокрема, шляхом забезпечення таких неповнолітніх соціальним житлом, надання допомоги в працевлаштуванні, здобутті освіти.

#

Шляхи реалізації Концепції:

– прийняття законів про безоплатну правову допомогу, медіацію (примирення), службу пробації.

Заходи організаційного, методичного та інформаційного забезпечення мають включати:

– реалізацію пілотних проектів щодо створення центрів відновного правосуддя, центрів пробації та центрів соціальної реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення.

Система кримінальної юстиції щодо неповнолітніх – цивілізований підхід держави до проблеми дитячої злочинності (*Лист Департаменту антикорупційного законодавства та законодавства про правосуддя Міністерства юстиції України від 7 червня 2011 р.*)

#

Має бути створена ефективна система реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації шляхом:

– розвитку й застосування відповідних корекційних, освітньо-інформаційних та психолого-педагогічних програм;

– створення служби пробації для неповнолітніх, яка б відповідала за супровід неповнолітнього правопорушника та його соціальну адаптацію та реінтеграцію (допомога в здобутті освіти, працевлаштуванні, забезпеченні соціальним житлом);

– надання соціально-психологічної підтримки неповнолітнім правопорушникам та їхнім сім'ям; тощо.

Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (*Указ Президента України № 631 від 8 листопада 2012 р.*)

#

3. Шляхи й способи вирішення проблеми

Поліпшення умов тримання засуджених та осіб, узятих під варту, передбачається досягти шляхом:

– запровадження процедури досудової пробації з метою забезпечення суду об'єктивною інформацією про соціальну характеристику особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, для обрання найбільш адекватного для цієї особи запобіжного заходу або можливості обрання покарання, не пов'язаного з позбавленням чи обмеженням волі.

#

Підвищення ефективності виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, передбачається досягти шляхом:

- створення правових та матеріально-технічних умов для реформування кримінально-виконавчої інспекції у службу пробації;
- розроблення й впровадження системи реабілітаційних та корекційних програм для осіб, до яких застосовані покарання, не пов'язані з позбавленням волі, та осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;
- розроблення волонтерських програм, заходів постпенітенційної опіки та соціального патронажу осіб, звільнених із місць позбавлення або обмеження волі;
- розроблення програм підготовки персоналу служби пробації.

#

4. Очікувані результати

Реалізація Концепції має забезпечити:

- 1) приведення умов тримання засуджених у відповідність до європейських стандартів та запровадження процедури досудової пробації;
- 2) створення:
 - служби пробації.

Додатковий коментар

Найбільш важливі документи з питань пробації або в яких пробація згадувалася були прийняті в період 2008–2009 років.

Очевидно, час, що минув з моменту їх розробки та прийняття, був тривалим, а кінцевого продукту – спеціального Закону «Про пробацію», «Про систему пробації» або «Про службу пробації» – досі ще не прийнято, незважаючи на те, що проект робочої групи ЮНІСЕФ було зареєстровано ще в листопаді 2008 року¹.

Крім того, проаналізувавши зазначені вище концептуальні документи та роз'яснення, можна зробити висновок про свого роду «зловживання» поняттям «пробація». Цю категорію різні автори використовують на власний розсуд залежно від відомчих інтересів та цілей того чи іншого програмного або концептуального документа, проте водночас не враховують ні сутності цього поняття, ані його філософської основи, ані трансформації поглядів на це поняття та особливостей роботи зі злочинцями в умовах вільного суспільства.

Отже, робота триватиме, і сподіваємося, що цей переклад Європейських правил пробації та коментар до них стануть у нагоді при розробці нового законопроекту або вдосконалення вже зареєстрованого, так само як і при проведенні наукових досліджень з питань організації роботи зі злочинцями.

¹ Зареєстровано за ініціативою народного депутата України В. Швеця.

III

**ІСТОРІЯ РОЗРОБКИ ЗАКОНОДАВЧИХ
АКТІВ ЩОДО ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ**

Західний досвід наочно показує, наскільки тернистим був шлях до сучасних уявлень щодо сутності пробації. *Модель пробації* неодноразово замінювалася відповідно до політичних пріоритетів та досягнень науки щодо можливостей та потреб реабілітації злочинців.

Тому ми хотіли б ще раз наголосити, що пробація – це *не* лише юридична конструкція, що закріплює вид покарання або форму звільнення від його відбування. Пробація – це *концепція*, яка зазнала чимало впливів за останнє століття та повністю змінила своє обличчя.

Історія пробації дуже велика, проте, на жаль, вона не знайшла свого повного відображення в українській юридичній науці.

Щодо історії української пробації, то, напевно, важко сказати, коли саме вона розпочалася. Наукові дискусії середини 1990-х років з питань *зниження кількості в'язничного населення* в нашій державі та виконання зобов'язань, що випливали із членства в Раді Європи, стали одним із чинників, які вплинули на приділення більшої уваги до зарубіжного досвіду у сфері виконання покарань та соціальної роботи зі злочинцями.

Це не дивно: коли наша країна посідає *10 місце* у світі за кількістю ув'язнених у відносних показниках¹, виникає закономірне питання щодо пошуку найбільш дієвих шляхів зниження в'язничного населення.

Разом із пошуком відповіді на це питання вітчизняні дослідники опинилися в пастці того, що ми можемо визначити як «*пробаційно-альтернативний оптимізм*».

Після загального визнання, що «альтернативні санкції кращі за ув'язнення», здавалося, що проблеми пенітенціарної системи української незалежної держави ідентифіковано, шляхи їх вирішення знайдено й уже майже ніщо не заважатиме знизити в'язничне населення в Україні завдяки більш гуманному ставленню суддівського корпусу до злочинців та їхніх потреб, а головне – побудувати службу пробації відповідно до тих «європейських стандартів», які вже тоді послідовно набували статусу ідеалу, особливо у світлі гасла «кращої ціни пробації» та зменшення вартості в'язничного населення.

Дива не відбулося. Підстав для «*альтернативно-пробаційного оптимізму*» не було й бути не могло. Відбулося лише певне зниження в'язничного населення в Україні, проте в нас відсутні підстави гово-

¹ Станом на середину 1990-х років.

рити про цю тенденцію як про результат цілеспрямованої політики та соціальної переорієнтації вітчизняного правосуддя. Навіть сьогодні Україна посідає 10 місце у світі за загальною кількістю ув'язнених та 30 місце за кількістю ув'язнених на 100 тис. населення (серед європейських держав Україна посідає 2 місце за загальною кількістю ув'язнених та 5 – за кількістю ув'язнених на 100 тис. населення)¹.

І цей показник для держави, яка оголосила себе правовою та соціальною, не є найкращим свідченням відповідності заявленим деклараціям.

Фактично українська пробація залишається *terra incognita* для сучасних дослідників. Мається на увазі не декларативно-описове зображення формально-юридичної сутності того чи іншого альтернативного покарання або повноважень кримінально-виконавчої інспекції та її місця у структурі державного управління пенітенціарною системою України.

Йдеться про реальні показники ефективності альтернативних покарань і покарань з випробуванням та рецидиву після їх відбування, про соціологічні та психологічні дослідження процесів виконання альтернативних покарань, ставлення офіцерів кримінально-виконавчої інспекції та самих засуджених до цілей та реалій покарання тощо.

Перший законопроект Фельдмана²

Першим проектом Закону з питань пробації був проект народного депутата Олександра Фельдмана (проект Закону про внесення змін до деяких законів України (відносно впровадження пробації)³.

Цей законопроект передбачав запровадження пробації як *нового альтернативного покарання*.

Згідно з проектом, пробація визначалася як покарання без позбавлення чи обмеження волі, яке полягало у встановленні *обмежень щодо свободи пересування* засуджених у межах визначеної території та передбачало здійснення уповноваженим органом виконання покарань *нагляду (контролю)* за поведінкою засуджених з обов'язковим та систематичним їх звітуванням про місце проживання, роботи чи навчання та залученням до соціально-виховних заходів чи інших видів діяльності, які організуються уповноваженими органами виконання покарань згідно з індивідуальним планом соціальної реабілітації засудженого.

Тобто йшлося про певну форму «домашнього арешту» з поєднанням із «виховними заходами». У переліку покарань, передбачених статтею 51 КК України, автор законопроекту розмістив пробацію перед виправними роботами та службовими обмеженнями для військовослужбовців.

¹ Див.: International Centre for Prison Studies [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.prisonstudies.org/info/worldbrief/wpb_stats.php

² Проект Закону про пробацію народний депутат України О. Фельдман вносив двічі – 2006-го та 2008 року.

³ № 2253 від 3 жовтня 2006 року.

Проте, на жаль, автор не приділив достатньої уваги розгляду законопроекту, у зв'язку з чим його було знято з порядку денного. На громадських слуханнях, присвячених розгляду законопроекту, автор також не проявив належної уваги до подальшої долі проекту Закону¹.

Унаслідок цього проект було направлено суб'єктові права законодавчої ініціативи для доопрацювання².

Законопроект ЮНІСЕФ

У червні 2007 року почався новий період розробки законодавчих засад національної моделі пробації. В Україні стартував проект Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) «Розробка нормативної бази для створення служби пробації як елемента превентивно-орієнтованої системи ювенальної юстиції»³.

До складу робочої групи експертів увійшли О. Беца (Міжнародний Фонд «Відродження»), О. Лазаренко (МВС України), О. Лемешко (Інститут вивчення проблем злочинності Академії правових наук України), Г. Овчарова (Харківський громадський центр «Молодь за демократію»), Д. Ягунов (Одеська національна юридична академія), І. Яковець (Інститут вивчення проблем злочинності Академії правових наук України)⁴. Значний внесок у підготовку зазначеного проекту Закону вніс П. Кочерган (на той час начальник Управління із забезпечення взаємодії з Держдепартаментом України з питань виконання покарань Міністерства юстиції України).

Першою метою робочої групи було створення *Концепції створення та розвитку системи пробації в Україні на період 2008–2018 років*, яка була подана в Інституті законодавства Верховної Ради України 15 жовтня 2007 року.

20 червня 2008 року Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України провів комітетські слухання та круглий стіл на тему «Шляхи вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері правопорушень, вчинених неповнолітніми, у контексті гармонізації з міжнародними нормами й стандартами (щодо законодавчого забезпечення впровадження пробації в Україні)». На слуханнях було презентовано зазначену вище Концепцію в оновленій редакції з урахуванням рекомендацій зацікавлених сторін, а також проект змін до вітчизняного законодавства щодо впровадження пробації в Україні, які підготувала експертна група ЮНІСЕФ.

26 листопада 2008 року у Верховній Раді України було зареєстровано проекти Законів, які розробила зазначена вище робоча група ЮНІСЕФ та зареєстрував за власною ініціативою народний депутат України В. Швець.

¹ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://justus.com.ua/articles/2006/10/18/128/>

² Див.: Постанова ВР України від 24 травня 2007 р. № 1082-V.

³ Див.: Філоненко С. Діти в конфлікті із законом: новий вимір правосуддя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.viche.info/journal/942/

⁴ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dmytro-yagunov.at.ua/news/pro_probaciuj/2009-09-07-98

Свої зауваження на проекти подали численні науковці й представники органів державної влади та, що особливо важливо, Верховний Суд України¹ й Вищий адміністративний суд України².

І нарешті, 7 вересня 2009 року відбулася надзвичайно важлива подія на шляху реформування вітчизняної системи кримінальної юстиції відповідно до європейських стандартів та створення національної моделі пробації й відповідної служби. Комітет законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України рекомендував прийняти за основу проект Закону про пробацію (реєстр. номер 3412) та проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гуманізації кримінального законодавства та організаційно-правових передумов впровадження пробації).

Подальший розвиток

Обговорення проблем створення служби пробації набуло свого подальшого розвитку. Упродовж 2009–2010 років відбулася низка заходів, які вплинули на подальший розвиток уявлень щодо національної моделі пробації в Україні.

29 квітня 2009 року Міністерство юстиції за підтримки Центру суддівських студій провів круглий стіл з обговорення досвіду впровадження елементів пробації в кримінальному судочинстві України та розробки відповідних законопроектів.

22 жовтня 2009 року Державний департамент України з питань виконання покарань провів надзвичайно важливий захід. Упродовж двох днів відбувалося експертне засідання з питань альтернативних видів покарань і пробації за участі керівництва ДДУПВП, експертів Ради Європи з питань пробації (Луїза Гандіні (Італія), Юрген Муц (ФРН) та Рандел Берроуз (Велика Британія), керівників територіальних підрозділів кримінально-виконавчої інспекції, суддів, науковців та представників громадських організацій.

1 грудня 2010 року в новоствореній Державній пенітенціарній службі України було проведено круглий стіл із проблемних питань реорганізації кримінально-виконавчої інспекції у службу пробації.

Проекти законів про пробацію 2013 року

У січні 2013 року було зареєстровано два нових законопроекти про пробацію.

Перший законопроект розробив народний депутат України В. Швець (№ 1197 від 4 січня 2013 р.). Фактично було подану дещо змінену редакцію проекту робочої групи ЮНІСЕФ 2008 року.

Другий законопроект розробила робоча група Міністерства юстиції України та зареєстрував Кабінет Міністрів України (№ 1197-1 від 18 січня 2013 р.).

¹ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scourt.gov.ua

² Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.vasu.gov.ua/en

IV

ПРОБАЦІЯ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ТА ДЕЯКІ КОМЕНТАРІ ЩОДО ТЕРМІНОЛОГІЇ

Термінологічні зауваження

Перед викладенням положень Європейських правил пробації ми б хотіли сфокусувати увагу на деяких поняттях та надати деякі коментарі, які, на нашу думку, є надзвичайно важливими для аналізу тексту цих Правил.

Європейські правила пробації є *рекомендаціями*. Проте під час розробки Правил виникали дискусії, наскільки вони характеризуються *більшою імперативністю* для держав-членів Ради Європи в контексті приведення організаційних засад функціонування служб пробації у відповідність до усталеної європейської практики, вираженої в цих Правилах.

Делегації окремих країн при обговоренні Європейських правил пробації вказували на те, що наявність «*shall*» замість «*should*» містить занадто велику імперативність, яка буде видаватися нереалістичною в багатьох країнах з багатьох причин. Зазначалося, що Правила повинні «заохочувати виробляти найкращі практики, а не покладати обов'язки щодо їх впровадження».

Проте, беручи до уваги деякі інші європейські стандарти у сфері альтернативного кримінально-правового впливу та убезпечення суспільства від злочинності, автори правил фокусували увагу, що ці Правила будуть нести в собі особливе «навантаження» на національні органи в контексті вироблення відповідних національних правил пробаційної практики¹.

Тому, гадаємо, аналізувати Європейські правила пробації, з огляду на важливість їхніх положень для сучасних національних пенітенціарних систем, варто у світлі дещо більшої імперативності порівняно з іншими рекомендаціями Ради Європи.

Сутність поняття «пробація»

Окремо варто сказати про сутність поняття «пробація».

Ми неодноразово в наших попередніх наукових працях наголошували на тезі, що пробація *не* є: 1) альтернативним покаранням;

¹ Див.: Draft Recommendation CM/Rec (2010) ... of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. Commentary. European Committee on Crime Problems (CDPC). CM(2009)187 add3 15 December 2009.

2) звільненням від відповідальності; 3) звільненням від відбування покарання.

Пробація є *методом роботи зі злочинцями*.

Саме це визначення виробили експерти ООН ще 1951 року. І саме це визначення ми поклали в основу проекту Закону «Про пробацію», який розробила робоча група ЮНІСЕФ упродовж 2007–2008 років.

І головним є те, що саме це розуміння поняття «пробація» було покладено в основу Європейських правил пробації.

Пробація в цих Правилах розуміється як певна *комплексна функція* або як *комплексний перелік функцій*, які аж ніяк не можуть бути поміщені до «прокрустова ліжка» категорій «покарання» або «звільнення від покарання з випробуванням».

Так, у правилі 9 Європейських правил пробації зазначається, що «*функція пробації* має залишатися в компетенції державних органів, навіть якщо пробаційні послуги надаються іншими агенціями або волонтерами» (*Probation shall remain the responsibility of the public authorities, even in the case when services are delivered by other agencies or volunteers*).

Отже, йдеться не про покарання чи звільнення від покарання, а про *функцію*, яка реалізується відповідною службою в рамках того чи іншого кримінально-правового інституту.

Нам хотілося б зазначити, що кримінально-правові форми не є першочерговим для аналізу сутності пробації, особливо в її трансформації. Не формально-юридична «броя» становить першочерговий інтерес для дослідника пробації та практика, який здійснює саме те «поводження зі злочинцем в умовах вільного суспільства», а саме відповідь на запитання «*яким саме чином*», «*з якою метою*» і «*за допомогою яких методів ми повинні працювати зі злочинцем*», щоб досягти максимального убезпечення суспільства через відсутність рецидивного злочину?

У супровідних документах до Правил чітко вказується на те, що «пробація» повинна розумітися як *можна ширше*¹. Акцент робиться не на формальних визначеннях (покарання чи звільнення від покарання тощо), а на *цілях* цієї діяльності, методах такої діяльності, а головне – на можливостях співробітництва між різними акторами, які залучаються до надання пробаційних послуг, та механізмах «створення» такого співробітництва.

Експерти, які розробляли Правила, зазначили, що оскільки визначити поняття «пробація» є нелегкою справою, то передусім це визначення стосується *методів організації нагляду за злочинцем у суспільстві та акторів*, що надають пробаційні послуги.

¹ Див.: Draft Recommendation CM/Rec (2010) ... of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. Commentary. European Committee on Crime Problems (CDPC). CM(2009)187 add3 15 December 2009.

Тому ключовим поняттям для розуміння поняття «пробація» є «нагляд за злочинцями в суспільстві», а краще – «методи організації та здійснення нагляду за злочинцями в суспільстві».

«Служба пробації» чи «орган пробації»

Переклад поняття «*probation agency*», яке є ключовим у контексті Європейських правил пробації, може викликати дискусії.

В Україні всі майже звикли до словосполучення «*служба пробації*», яке вже набуло статусу певної міфічної обов'язковості для науковців. Саме «*служба пробації*» – і, здається, нічого іншого.

Саме це словосполучення знайшло своє відображення у вітчизняних концептуальних і програмних документах, що аналізувалися вище в цьому виданні. З огляду навіть на нетривалу історію української пробації, будь-яке інше словосполучення буде зустрічатися з непорозумінням та, можливо, навіть не буде сприйматися.

Саме *служба пробації* у структурі Державної пенітенціарної служби України – це те, що начебто відповідатиме європейським стандартам. Інша категорія неодмінно викликатиме запитання та, можливо, навіть неприйняття.

Проблематичність перекладу «*probation agency*» як «служба пробації» має низку проблемних моментів, беручи до уваги текст Європейських правил пробації.

Так, по-перше, у багатьох європейських країнах функції пробації покладено на недержавні організації (як на громадські організації, так і на приватні комерційні структури). Тому використання поняття «служба пробації», до якого вже звикли, щодо приватної структури може викликати запитання.

По-друге, чомусь у тексті Правил зустрічаються й поняття «*служба*» (*service*), і поняття «*агенція*» (*agency*).

Причому «*service*» стосується саме закритих установ (див. правило 39 – «*prison service*»), у той час коли «*probation agency*» (правила 1–21) переважно стосується органів для реалізації нагляду за злочинцями в умовах вільного суспільства.

Крім того, використовується поняття «*в'язнична установа*» (*prison establishment*).

Водночас у Правилах використовуються поняття «*probation services*» (правила 19–20). Проте варто брати до уваги, що в цьому контексті йдеться не про «служби», а про «*послуги*», які надають служби пробації (*probation agencies*).

У преамбулі до Правил, крім того, наголошується, що «служби пробації перебувають серед інших органів системи юстиції» (*probation agencies are among the key agencies of justice*). І тут поняття «*agencies*» можна перекладати як «органи».

У робочих документах Ради Європи, що передували прийняттю Європейських правил пробації, зазначалося, що поняття «агенції пробації» (*probation agencies*) включають *служби пробації* та соціальні служби системи кримінальної юстиції (*The term «probation agencies» includes probation services and criminal justice social work services*).

Крім того, можна нагадати, що в тексті Правил використовується поняття «приватна організація, що надає пробаційні послуги» (*private agency providing probation services*). І в цьому разі використовується поняття «agency», проте тут ідеться про приватну структуру, що надало нам підстави використовувати в перекладі слово «організація».

В англо-російському навчальному словнику Е. А. Уілсона поняття «agency» перекладається лише як «агентство»¹.

Натомість в Оксфордському словнику поняття «agency» перекладається як: 1) організація або бізнес-структура, яка надає послуги певного характеру, особливо від імені іншої організації або бізнес-структури; 2) урядова структура, яка надає послуги певного характеру².

В електронному словнику поняття «agency» перекладається як агентство, орган (установа, організація), громадський інститут, філіал, відділ, організаційна одиниця, державна інстанція, відомство, урядова інституція, управління, бюро³.

Вся ця термінологія, можливо, є дещо нелогічною. Тому знайти точний переклад поняття «*probation agency*» є дещо проблематичним, якщо використовувати логічні прийоми. І головним в цьому контексті є не прискіпливе визначення статусу відповідного суб'єкта (орган, агенція чи служба), проте *сутність функцій*, які він виконує.

Проте необхідно особливо підкреслити, що автори, які розробляли Європейські правила пробації, зазначили в коментарі до них: «Оскільки пробацію нелегко визначити простим шляхом або максимально точно, цей термін розуміється максимально широко та стосується *організації нагляду за злочинцями в суспільстві та організацій (агенцій пробації, служб пробації)*, відповідальних за цю роботу».

Отже, акцент робиться не на уточненні формальної назви організаційної структури, а на функціях, які вона виконує.

Проте в українському контексті, враховуючи публічну природу кримінально-виконавчої діяльності та певні правові традиції, ми в подальшому використовуємо поняття «*служба пробації*», зважаючи на виловлені вище смислові, термінологічні та інші особливості цього та суміжних понять. Ми, повною мірою усвідомлюючи деякі незруч-

¹ Див.: Уилсон Е. А. Англо-русский учебный словарь: Для лиц, говорящих на английском языке / Е. А. Уилсон. – 3-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 1985. – С. 27.

² Див.: Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Sixth edition. Edited by Sally Wehmeler. – Oxford University Press. – P. 23.

³ Див.: Электронный переводчик «Мультитран» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.multitrans.ru/c/M.exe?CL=1&s=agency&l=1>

ності використання поняття «служба», все ж таки використовувати саме його.

Отже, в Європейських правилах пробації **служба пробації** (*probation agency*) означає *структуру*, створену для реалізації *завдань та обов'язків пробації*.

Залежно від національної системи робота служби пробації може також включати:

- 1) забезпечення інформацією й надання порад судовим та інших органам з метою винесення ними обґрунтованих і справедливих рішень;
- 2) забезпечення наставництвом й допомогою осіб, засуджених до позбавлення волі, з метою підготувати їх до звільнення та влаштування в суспільстві;
- 3) здійснення нагляду та надання допомоги особам, які підпадають під дострокове звільнення;
- 4) втілення практик ювенальної юстиції;
- 5) пропонування допомоги потерпілим від злочинів.

«Покарання» чи «санкції»

На окрему увагу заслуговує аналіз інших понять, які використовуються в Правилах. Варто сфокусувати увагу на перекладі терміна «*community sanctions and measures*». Це поняття міститься в глосарії до Правил та визначається відповідним чином.

Відповідно до глосарію Правил, санкції та заходи в громаді (*community sanctions and measures*) означають «покарання та заходи, які дозволяють злочинцям залишатися у вільному суспільстві та включають деякі обмеження їх свободи завдяки покладанню на них умов та/або зобов'язань. Це поняття включає будь-яку санкцію, покладену судовою або адміністративною владою, та будь-який захід, який застосовується перед або замість рішення про призначення покарання, а також методи виконання покарання до позбавлення волі за межами в'язничного закладу».

У російськомовному виданні з питань міжнародних стандартів поводження зі злочинцями це поняття перекладається як «*покарання та заходи*»¹. Проте ми не вважаємо це поняття вдалим через неврахування сучасних тенденцій «багатоколійності» кримінально-правового впливу².

¹ Див.: Документи Совета Европы, касающиеся исполнения наказаний и иных мер уголовно-правового характера, обращения с правонарушителями и содержания под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений / сост. и пер. В. Б. Первозванского, Н. Б. Хуторской. – М. : PRI, 2011. – 143 с.

² Так, М. Хавронюк аналізує перехід від «простої» до «двоколіїної» та навіть до «трьохколіїної» системи кримінальних покарань (див.: Хавронюк М. Цілі та напрями гуманізації кримінального законодавства України відповідно до європейських стандартів / М. Хавронюк // Вісник Центру суддівських студій. – 2006. – № 9. – С. 4-10). В. Меркулова зазначає, що «сучасні тенденції розвитку кримінального законодавства полягають у прагненні розширити арсенал засобів кримінально-правового впливу на правопорушників». Цей відомий науковець слушно підкреслює на необхідності відрізнати «альтернативні міри по відношенню до позбавлення волі» та «альтернативні покарання по відношенню до позбавлення волі» (Меркулова В. О. Кримінологічні концепції альтернативних мір покарання: деякі міркування стосовно окремих положень кандидатської дисертації Черкасова С. В. / В. О. Меркулова // Вісник

Ми, у свою чергу, вирішили дослівно перекласти це поняття як «санкції та заходи», враховуючи, що існує чітка відмінність між поняттями «санкція» («*sanction*») та «покарання» («*punishment*»).

Можливо, використання цього поняття буде не досить гнучким, проте переклад «*sanction*» за допомогою терміна «покарання» буде ще більш незручним з огляду на зміст, який вкладається до сучасного поняття «*probation*».

Натомість в Оксфордському словнику поняття «*sanction*» перекладається як «послідовність дій, які за необхідності можуть використатися з метою примусити людей дотримуватися закону або діяти певним чином»¹.

В електронному словнику поняття «*sanction*» перекладається як «затвердження», «примусовий захід», «репресія», «каральний захід», «передбачений законом розмір покарання», «стягнення», «санкція закону»².

Крім того, певні дискусії викликає переклад поняття «*community sanctions*» як «санкції в громаді». Дуже легко було б перекласти це поняття, використовуючи традиційний, але не зовсім вдалий термін «покарання, не пов'язані з позбавленням волі», яке в сучасних умовах, ми вважаємо, вже набуло певного, так би мовити, паразитуючого значення.

Взагалі, ми схилиємося до використання більш широкого поняття «санкції та заходи, не пов'язані з ізоляцією від суспільства». Проте Правила використовують різні поняття, які можуть здаватися синонімами.

Так, в Європейських правилах пробації (правило 11) йдеться про «альтернативи ув'язненню». Правило 35 говорить про «нев'язничні санкції та заходи».

На перший погляд, знов-таки, йдеться про визначення одного поняття за допомогою синонімів. Проте, аналізуючи розвиток концепції пробації в країнах Західної Європи та США, можна дійти висновку про глибокі відмінності між поняттями «*community sanctions*» та «*punishments in the community*».

Одес. ін-ту внутр. справ. – 2005. – № 3. – С. 114). Видатний український кримінолог В. Туляков з цього приводу зазначає, що «поруч з покаранням в діючому законодавстві де факто існують чотири групи заходів: безпеки, соціального захисту, компенсації, кримінально-правового заохочення» (Туляков В. О. Шляхи гармонізації кримінального законодавства [Електронний ресурс] / В. О. Туляков // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. ст. – Вип. п'ятий. – Режим доступу: <http://dmytro-yagunov.at.ua/news/2009-06-04-84>).

¹ Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Sixth edition. Edited by Sally Wehmeler. – Oxford University Press. – P. 1132.

² Электронный переводчик «Мультитран» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.multitran.ru/c/M.exe?CL=1&s=sanction&l=1>

Категорія «злочинець»

Варто окремо сказати й про категорію «*offender*». У російськомовному виданні з питань міжнародних стандартів поведінки зі злочинцями це поняття перекладається як «*правопорушник*»¹.

Ми в цьому виданні використовуємо поняття «злочинець».

Можливо, хтось укаже на радикальність використання цієї категорії саме в такому перекладі. Тим паче що сфера застосування пробації поширюється й на досудові, і на судові стадії кримінального процесу, коли особу ще не було визнано винною.

З цього приводу, по-перше, варто вказати на таке.

Відповідно до *Європейських правил пробації*, «злочинець» означає будь-яку особу, яка вчинила порушення кримінального закону або вважається такою, що його вчинила. Для цілей цих рекомендацій та не порушуючи презумпцію невинуватості, а також можливість визнання особи винуватою лише на підставі судового рішення, поняття «злочинець» повинно аналізуватися як будь-яка особа, проти якої здійснюється кримінальне переслідування.

Отже, можна зазначити, що, по-перше, йдеться про порушення саме кримінального закону. Тому не варто соромитися поняття «злочинець», яке розуміється як «порушник кримінального закону»².

По-друге, *Європейські правила пробації* особливо наголошують на тому, що презумпції невинуватості ніхто не забув.

Аналогічна позиція відображена, до речі, і в *Токійських правилах*, де зазначено, що «відповідні положення цих Правил застосовуються до всіх осіб, відносно яких здійснюється судове переслідування, суд або виконання вироку, на всіх етапах відправлення кримінального правосуддя. Для цілей цих Правил такі особи іменуються «правопорушниками» незалежно від того, чи є вони підозрюваними, обвинуваченими або засудженими»³.

Досудові доповіді

Як відомо, однією з функцій служб пробації в сучасних країнах є надання так званих *досудових доповідей*.

В *Токійських правилах* (правило 7.1) вони визначаються як «*доповіді про соціальне обстеження*».

У цьому виданні використовується термін, який вже набув поширення в українській науці, а саме «*досудові доповіді*», проте можна

¹ Див.: Документи Совета Европы, касающиеся исполнения наказаний и иных мер уголовно-правового характера, обращения с правонарушителями и содержания под стражей подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений / сост. и пер. В. Б. Первозванского, Н. Б. Хурской. – М.: PRL, 2011. – 143 с.

² Ягунов Д. В. Європейські стандарти діяльності служб пробації та впровадження концепції пробації до національної системи кримінальної юстиції / Д. В. Ягунов // Вісник адвокатури. – 2012. – № 3. – С. 31-37.

³ Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Электронный ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

знайти думки, що використання слова «досудові» є дещо некоректним. Краще, мовляв, було б іменувати їх «довироковими доповідями» (*pre-sentence reports*), ураховуючи, що їх призначення полягає у сприянні суду винести найбільш справедливий та адекватний вирок.

Проте в цьому виданні ми використовуємо більш усталений, проте і менш логічний термін «досудові», але це зауваження й уточнення повинно братися до уваги при аналізі сутності цієї функції служби пробації. Докладніше про досудові доповіді див. відповідний розділ Європейських правил пробації та коментар до нього.

Назва документа

У цьому виданні ми використовуємо поняття «Європейські правила пробації». Причина використання такого терміна пов'язана з аналогією, а саме – з *Європейськими пенітенціарними правилами*.

І нам ця аналогія здається більш ніж доцільною.

Проте, перекладаючи, наприклад, преамбулу до цього документа, ми використовували повну, офіційну назву, а саме «Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи Rec(2010)1 стосовно Правил Ради Європи щодо пробації».

Звичайно, що подібне речення в тексті нашого коментаря буде громіздким та незручним, тому ми використовуємо поняття «*Європейські правила пробації*».

V

**ТЕРМІНОЛОГІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ
ПРАВИЛ ПРОБАЦІЇ**

Структурною частиною Європейських правил пробації є Глосарій, який містить перелік термінів, що використовуються в цих Правилах, з відповідними визначеннями.

Цінність цього глосарію важко переоцінити. Як уже ми зазначали раніше, Правила завдяки визначенню термінів, що містяться в них, обов'язково внесуть ясність і конкретність до категоріального апарату вітчизняної юридичної науки в контексті визначення багатьох понять, якими оперують учені-кримінологи та пенітенціаристи (соціальна адаптація, контроль, нагляд тощо), та позбавлять наукову термінологію зайвої теоретизації й декларативності.

Європейські правила пробації містять перелік таких термінів з відповідними визначеннями:

Соціальна адаптація (aftercare) означає конструктивний, планований процес реінтеграції злочинця до суспільства після ув'язнення, що відбувається на добровільній основі після остаточного звільнення з ув'язнення за умови здійснення нагляду за злочинцем. У цих Правилах поняття соціальної адаптації повинно відрізнятися від поняття «постпенітенціарне влаштування», яке означає передбачений законом обов'язковий контроль за злочинцем після звільнення.

Оцінка (assessment) означає процес визначення ризиків з боку злочинця, його проблем та шляхів їх вирішення перед плануванням втручання та/або наданням рекомендацій судовим і іншим компетентним органам. На додаток: оцінка має за мету встановити причини вчинення злочину та визначити заходи, які можуть вживатися з метою зниження можливості вчинення нового злочину.

Надання допомоги (assistance) розглядається як невід'ємна складова процесу нагляду наряду з контролем. Зазвичай це включає надання однієї або більше таких послуг: надання допомоги в пошуку житла, працевлаштуванні, здобутті освіти, надання підтримки родині. У правових системах деяких країн це здійснюють інші відомства та організації.

Подання скарг (complaint) означає складання скарги до суду чи звернення до адміністративного органу.

Санкції та заходи в громаді (community sanctions and measures) означають покарання та заходи, які дозволяють злочинцям залишатися в громаді та включають деякі обмеження їх свободи через покладання умов та/або зобов'язань. Це поняття включає будь-яку санкцію, покладену судовою або адміністративною владою, та будь-який захід, який застосовується перед або замість рішення про призначення покарання, а також методи виконання покарання до позбавлення волі за межами в'язничного закладу.

Умови та зобов'язання (conditions and obligations) означають будь-які обмеження, які входять до санкції або заходу, встановленого рішенням органу, який приймає рішення.

Контроль (control) означає діяльність, яка обмежується встановленням того, чи виконав злочинець будь-які умови або зобов'язання, покладені відповідно до санкції або заходу. Така діяльність зазвичай включає використання або загрозу використання більш суворих санкцій або заходів у разі їх недотримання. Поняття «контроль» є більш вузьким, аніж поняття «нагляд».

Запобігання злочинності (crime prevention) означає будь-яку політику або практику, які реалізують органи системи кримінальної юстиції та інші компетентні суб'єкти, дії яких спрямовані на запобігання (або, краще сказати, зниження) злочинності.

Орган, який приймає рішення (deciding authority), означає судовий, адміністративний або інший орган, уповноважений законом покладати або відмінити санкції або заходи в громаді або змінювати їхні умови або покладені зобов'язання.

Відмова від учинення нових злочинів (desistance) означає процес, коли в результаті застосування органами системи кримінальної юстиції різних видів втручання або без застосування такого злочинці припиняють свою злочинну діяльність та ведуть законослухняне життя внаслідок розвитку своїх особистих здібностей (таких, як знання та навички) та накопичення соціального досвіду (такого, як робота, родина, соціальні контакти та зв'язки, а також участь у громадському житті).

Дострокове звільнення (early release) включає всі види звільнення з в'язниці до закінчення повного строку позбавлення волі, такі як тимчасове звільнення, умовне звільнення (пароль) або умовне помилювання

Оцінювання (evaluation) означає ретельне вивчення того, наскільки було досягнуто поставлені завдання. Під час цього процесу приймається рішення, що ще потрібно зробити.

Реалізація (implementation) – це здійснення службою пробації практичних заходів для забезпечення належним чином виконання санкцій та заходів у громаді.

Втручання (intervention) – це будь-які дії, що вчиняються для цілей нагляду за злочинцями, поводження з ними, надання їм допомоги або консультування їх для того, щоб вони не вчинили нових злочинів та почали вести законослухняне життя. Таким чином, втручання не стосується забезпечення інформацією або підготовки доповідей.

Судова влада (judicial authority) означає суд, суддю або прокурора.

Національне законодавство (national law) означає не лише закони, прийняті національним законодавцем, проте також будь-які інші зобов'язуючі регламенти та накази, так само як і прецедентна практика судів та трибуналів, якщо вони визнані як джерело права національної правовою системою.

Злочинець (offender) означає будь-яку особу, яка вчинила порушення кримінального закону або вважається такою, що вчинила порушення кримінального закону. Для цілей цих Рекомендацій, не порушуючи презумпції невинуватості, а також ураховуючи можливість визнання особи винуватою лише на підставі судового рішення, поняття «злочинець» повинно аналізуватися як будь-яка особа, проти якої здійснюється кримінальне переслідування.

Постпенітенціарний нагляд (post-release) означає нагляд, що здійснюється впродовж дострокового звільнення.

Пробація (probation) стосується виконання в громаді санкцій та заходів, визначених у законі та покладених на злочинця. Вона охоплює низку видів діяльності та форм втручання, які включають нагляд, наставництво й надання допомоги та мають за мету соціальне включення злочинця, так само як і внесок до убезпечення суспільства.

Служба пробації (probation agency) означає структуру, створену для реалізації зазначених вище завдань та обов'язків. Залежно від національної системи, робота служби пробації може також включати: 1) забезпечення інформацією та надання порад судовим та інших органам з метою винесення ними обґрунтованих та справедливих рішень; 2) забезпечення наставництвом й допомогою осіб, засуджених до позбавлення волі, з метою підготовки їх до звільнення та влаштування в суспільстві; 3) здійснення нагляду та надання допомоги особам,

які підпадають під дострокове звільнення; 4) втілення практик ювенальної юстиції; 5) пропонування допомоги потерпілим від злочинів.

Реабілітація (rehabilitation) – це широка концепція, яка включає значне коло видів втручання, що спрямовані на переконання злочинця відмовитися від учинення нових злочинів, та відновлення злочинця у статусі законотрудиної особи.

Постпенітенціарне влаштування (resettlement) розпочинається на початку періоду позбавлення волі. Це – соціально орієнтований та керований процес реінтеграції злочинця до суспільства. У Правилах «resettlement» стосується періоду нагляду за злочинцем, якого було звільнено з в'язниці, проте який залишається суб'єктом певних обов'язків (наприклад, упродовж періоду умовно-дострокового звільнення).

Ресторативна юстиція (restorative justice) включає підходи та програми, які базуються на декількох припущеннях: а) реакція на вчинення злочину повинна бути пов'язана з відновленням як можна більшої шкоди, завданої потерпілому; б) злочинцеві необхідно дати зрозуміти, що його поведінка є неприпустимою і що вона спричинила певні реальні наслідки для потерпілого та громади; с) злочинці повинні нести відповідальність за свої дії; d) потерпілі повинні мати можливість висловлювати думки щодо своїх потреб та брати участь у визначенні найкращих шляхів для відновлення шкоди з боку злочинця; е) громада має обов'язок сприяти цьому процесу.

Нагляд (supervision) стосується водночас: 1) сприяння в діяльності з боку або від імені компетентних органів, спрямованої на підтримку злочинця в суспільстві; 2) дій, які вчиняються з метою забезпечення виконання злочинцем покладених зобов'язань, включаючи заходи контролю (там, де це необхідно). Нагляд може бути обов'язковим або добровільним (тобто на вимогу злочинця).

Потерпілий (victim) означає фізичну особу, якій було завдано шкоду (включаючи фізичну або психологічну шкоду, емоційні страждання або економічні втрати) внаслідок дій або бездіяльності, які є кримінально караними. Поняття «потерпілий» може включати близьких родичів потерпілого або осіб, які перебували на його утриманні.

Волонтер (volunteer) означає особу, яка виконує функції співробітника служби пробації на громадських засадах. Це не виключає певних невеликих сум для волонтерів для покриття видатків при виконанні їхніх обов'язків.

VI

ТЕРМІНОЛОГІЯ РІШЕННЯ РАДИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 2008/947/JHA ЩОДО ВЗАЄМНОГО ВИЗНАННЯ СУДОВИХ ВИРОКІВ ТА РІШЕНЬ ПРО ПРОБАЦІЮ З МЕТОЮ НАГЛЯДУ ЗА ВИКОНАННЯМ ЗАХОДІВ ПРОБАЦІЇ ТА АЛЬТЕРНАТИВНИХ ПОКАРАНЬ¹

«Відстрочка вироку» означає вирок до ув'язнення або захід, пов'язаний з позбавлення волі, виконання якого умовно відстрочено (повністю або частково), де вирок супроводжується одним або декількома заходами пробації.

Такі заходи пробації можуть бути включені до відповідного судового рішення або встановлюватися в окремому рішенні про пробацію, прийнятому компетентним органом.

«Умовний вирок» означає судове рішення, відповідно до якого винесення вироку умовно відстрочується з одночасним покладенням одного чи декількох заходів пробації або коли один або декілька заходів пробації покладаються *замість* вироку до ув'язнення або заходу, який передбачає позбавлення волі.

Такі заходи пробації можуть бути включені до відповідного судового рішення або встановлюватися в окремому рішенні про пробацію, прийнятому компетентним органом.

«Альтернативна санкція» означає санкцію, яка не є вироком до ув'язнення, заходом, пов'язаним з позбавленням волі, або фінансовою санкцією.

«Рішення про пробацію» означає судове рішення або остаточне рішення компетентного органу, відповідно до якого: 1) надається умовне звільнення; 2) покладаються заходи пробації.

¹ Див.: Council Framework Decision of 27 November 2008 on the application of the principle of mutual recognition to judgments and probation decisions with a view to the supervision of probation measures and alternative sanctions // Official Journal of the European Union. – 2008. – Dec. 16.

«**Умовне звільнення**» означає остаточне рішення компетентного органу або таке, що впливає з національного законодавства про дострокове звільнення засудженого після відбуття частини вироку до ув'язнення або виконання заходу, пов'язаного з позбавленням волі з одночасним покладанням одного або декількох заходів пробації.

«**Захід пробації**» означає зобов'язання та приписи, покладені компетентним органом влади на фізичну особу відповідно до національного законодавства держави, пов'язані з відстрочкою вироку, умовним вироком або умовним звільненням.

VII РЕКОМЕНДАЦІЇ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ RES(2010)1 СТОСОВНО ПРАВИЛ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО ПРОБАЦІЇ

Прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 20 січня 2010 року на 1075 зустрічі заступників міністрів.

Комітет Міністрів, відповідно до положень статті 15.b Статуту Ради Європи

Беручи до уваги, що мета Ради Європи полягає в досягненні більшої єдності її членів, особливо завдяки гармонізації законодавства з урахуванням спільного інтересу;

Беручи до уваги, що мета пробації полягає у сприянні забезпеченню справедливого правосуддя, так само як і убезпеченню суспільства шляхом запобігання та зниження злочинності;

Вважаючи, що служби пробації є ключовими органами системи правосуддя й що їх діяльність має вплив на зниження в'язничного населення;

Беручи до уваги:

– Декларацію та План дій, прийняті Третім самітом Голів держав та урядів Ради Європи (Варшава, 16–17 травня 2005 року), особливо стосовно безпеки громадян;

– Резолюцію № 2 (параграф 19), прийняту 26-ю конференцією європейських міністрів юстиції (Гельсінкі, 7–8 квітня 2005 року);

Спираючись на:

- Європейську конвенцію захисту прав та свобод;
- Європейську Конвенцію захисту прав людини та основних свобод (ETS № 5);
- Європейську конвенцію про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками (ETS № 51);
- Європейську конвенцію про міжнародне визнання судових рішень (ETS № 70);

- Рекомендацію № R (92) 16 про Європейські правила стосовно альтернативних санкцій та заходів;
- Рекомендацію № R (97) 12 про персонал, який застосовує санкції та заходи;
- Рекомендацію № R (99) 19 стосовно медіації в пенітенціарній сфері;
- Рекомендацію № R (99) 22 стосовно переповнення в'язниць та зниження кількості ув'язнених;
- Рекомендацію Rec(2000) 22 про вдосконалення застосування Європейських правил стосовно альтернативних санкцій та заходів;
- Рекомендацію Rec(2003) 22 про умовне звільнення (пароль);
- Рекомендацію Rec(2003) 23 про поводження в'язничної адміністрації з особами, засудженими довічно та на тривалі строки позбавлення волі;
- Рекомендацію Rec(2006) 2 про Європейські пенітенціарні правила;
- Рекомендацію Rec(2006) 8 про допомогу жертвам злочинів;
- Рекомендацію Rec(2006) 13 про застосування тримання під вартою, умови тримання та забезпечення охорони від насильства;

Крім того, спираючись на:

Стандартні мінімальні правила ООН (Токійські правила);

Рекомендує, щоб уряди держав-членів

- додержувалися в їхньому законодавстві, політиках та практиці правил, які вносяться в додатках до цих рекомендацій;
- гарантували, щоб ці рекомендації та супутні коментарі були перекладені та розповсюджені якомога ширше, особливо серед судових органів та служб пробації, пенітенціарних служб, так само як і серед засобів масової інформації та широкої громадськості.

VIII

ДОДАТОК І ДО РЕКОМЕНДАЦІЙ СМ/REC(2010)1

ЧАСТИНА І: СФЕРА, ЗАСТОСУВАННЯ, ПОНЯТТЯ ТА БАЗОВІ ПРИНЦИПИ

Сфера та застосування

Ці Правила є керівними засадами для створення й належного функціонування служб пробації. Ці правила можуть також стосуватися інших організацій, які виконують функції, передбачені цими Правилами, включаючи інші державні органи, неурядові та комерційні організації.

Ніщо з цих правил не може інтерпретуватися як перепони для застосування будь-яких інших, більш відповідних міжнародних стандартів із прав людини та стандартів, які більше підходять для цілей поводження зі злочинцями.

Ці Правила повинні аналізуватися разом з Європейськими правилами стосовно альтернативних санкцій та заходів¹.

Більше того, ці правила доповнюють:

- відповідні положення Рекомендації № R (97) 12 про персонал, який застосовує санкції та заходи;
- Рекомендацію № R (99) 19 стосовно медіації в пенітенціарній сфері;
- Рекомендацію № R (99) 22 стосовно переповнення в'язниць та зниження кількості ув'язнених;
- Рекомендацію Rec(2000) 22 про вдосконалення застосування Європейських правил стосовно альтернативних санкцій та заходів, Рекомендацію Rec(2003) 22 про умовне звільнення (пароль);
- Рекомендацію Rec(2003) 23 про поводження в'язничної адміністрації з особами, засудженими довічно та на тривалі строки позбавлення волі;
- Рекомендацію Rec(2006) 2 про Європейські в'язничні правила, Рекомендацію Rec(2006) 8 про допомогу жертвам злочинів;
- Рекомендацію Rec(2006) 13 про застосування тримання під вартою, умови тримання та забезпеченні охорони від насильства та повинні аналізуватися разом з ними.

¹ Див.: Recommendation No. R (92) 16 on the European rules on community sanctions and measures.

Визначення понять

Probation: relates to the implementation in the community of sanctions and measures, defined by law and imposed on an offender. It includes a range of activities and interventions, which involve supervision, guidance and assistance aiming at the social inclusion of an offender, as well as at contributing to community safety.

Пробація стосується реалізації в умовах вільного суспільства санкцій та заходів, визначених у законі та покладених на злочинця. Вона включає широкий перелік дій та втручань, які передбачають нагляд, наставництво та допомогу, спрямованих на соціальне включення злочинця, так само як і на убезпечення суспільства.

Коментар:

Сьогодні термін «пробація» вживається в декількох значеннях:

- 1) як концепція соціальної роботи зі злочинцями, потерпілими та членами їхніх сімей (у деяких юрисдикціях);
- 2) як з'єднувальна ланка між кримінальним процесом, виконанням покарань та соціальною роботою;
- 3) як компонент (складова) ієрархічної організаційної структури, відповідальної за формування та реалізацію пенальної політики;
- 4) як орган державної влади (служба);
- 5) як умовне невинесення вироку або як умовне звільнення від покарання з випробуванням;
- 6) як специфічний процес виконання альтернативних покарань;
- 7) стан, у якому перебуває злочинець упродовж певного терміну: злочинець (*probationer*) перебуває «на пробації», тобто під пробаційним наглядом (*on probation, under probation supervision*).

Проте хотілося б особливо наголосити, що ще 1951 року **Організація Об'єднаних Націй** визначила пробацію як *метод роботи* зі злочинцями в умовах вільного суспільства.

В електронній Канадській енциклопедії пробація визначена як *метод нагляду* за особами, засудженими до покарань у суспільстві замість ув'язнення або умовно-достроково звільненими з ув'язнення¹.

Саме це за своїм спрямуванням визначення можна знайти в законодавстві сучасних зарубіжних країн.

Так, у світі законодавства **Сінгапура** пробація – це реабілітаційна програма для злочинців, що реалізується в умовах вільного суспільства².

Згідно з нормативно-правовими актами **Філіппін** про пробацію, остання визначена як «альтернатива, згідно з якою засуджений звіль-

¹ Див.: Probation and Parole / The Canadian Encyclopedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.thecanadianencyclopedia.com/articles/probation-and-parole

² Див.: Chomil Kamal. Probation Service in Singapore [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No67/No67_08VE_Kamal.pdf

няється від покарання з одночасним покладанням умов, визначених судом, та поміщенням під нагляд офіцера пробації»¹.

Згідно із Законом «Про пробацію та медіацію» **Чеської Республіки**, пробація – це організація та здійснення нагляду за обвинуваченим або засудженим, включаючи забезпечення дотримання ним умов та зобов'язань, контроль за його поведінкою та надання індивідуальної допомоги злочинцеві з метою забезпечення останнім правослужняної поведінки та виконання умов, що встановлює суд або прокурор, а відтак – відновлення його соціальних відносин².

Відповідно до Закону **Латвії** «Про Державну службу пробації», пробація визначена як «нагляд за злочинцем та корекція його/її соціальної поведінки з метою запобігання вчиненню повторних порушень закону».

У Законі **Молдови** «Про пробацію» пробація – психосоціальна оцінка й контроль осіб, які перебувають у конфлікті із законом, їх ресоціалізація, а також адаптація осіб, звільнених із місць позбавлення волі, з метою запобігання вчиненню нових злочинів³.

Оонівське визначення пробації (1951) полягало в такому: «Пробація – це метод поводження зі спеціально відібраними злочинцями, який полягає в умовному відкладенні покарання, у той час коли злочинець перебуває під індивідуальним наглядом та забезпечується індивідуальним наставництвом або “реабілітацією”»⁴.

Автори-укладачі іншого **оонівського** посібника зробили особливий наголос на тому, що пробація – це метод покарання із соціо-педагогічною основою, який характеризується поєднанням нагляду та допомоги. Пробація становить собою механізм відбору злочинців відповідно до їх особистості, виду злочину, їх цінностей та настанов, який спрямований на надання злочинцям шансу змінити їх ставлення до життя та перебувати в соціальному середовищі без ризику порушення ними норм кримінального права⁵.

Автори *Європейських правил пробації* фактично продовжили цю думку: «Пробація стосується реалізації в умовах вільного суспільства санкцій та заходів, визначених у законі та покладених на злочинця. Вона включає широкий перелік дій та втручань, які включають наставництво та допомогу, спрямовані на соціальне включення злочинця, так само як і на убезпечення суспільства».

¹ Presidential Decree No. 1990 amending Presidential Decree No 968, otherwise known as the probation law of 1976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.chanrobles.com/presidentialdecreeno968.htm#UKYRcleuD4K

² Див.: Probation and Mediation Service Act (Czech Republic) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pmscr.cz/download/EN_ABOUT_PROBATION_AND_MEDIATION_ACT.pdf

³ Див.: О пробації : Закон Республики Молдова от 14 февраля 2008 г. № 8-XVI (по состоянию на 17 декабря 2009 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=23551

⁴ Див.: United Nations. Probation and Related Measures. – New York : United Nations, 1951. – P. 4.

⁵ Див.: Handbook on Probation Services. Guidelines for Probation Practitioners and Managers / prepared by Jon F. Klaus. – Rome ; London : United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, March 1998. – Publ. № 60. – P. 9.

Можна додати, що в проекті Закону «Про пробацію», який розробила та подала 2008 року група експертів ЮНІСЕФ, пробація визначена саме як «метод»¹.

Варто наголосити, що в багатьох сучасних країнах (і не тільки європейських) можна знайти відлуння визначення того поняття «пробація», яке свого часу було подано в англійському *Probation of Offenders Act* (1907).

Так, у Законі з аналогічною назвою **Тринідаду й Тобаго** зазначено, що в разі, якщо будь-яка особа постала перед судом за вчинення злочину й суд переконався у винуватості цієї особи, проте водночас беручи до уваги характер та минуле життя особи, домашнє середовище, стан її фізичного та психічного здоров'я, так само як і характер вчиненого злочину або інші важливі обставини, суд, переконавшись у доцільності умовного звільнення злочинця, має право: (а) винести обвинувальний вирок з одночасним рішенням про пробацію; (б) винести рішення про пробацію без винесення обвинувального вироку².

Відповідно до *Probation of Offenders Act 1958* (**Індія**), коли особа визнана винною у вчиненні злочину, який не карається смертною карою або довічним ув'язненням, але суд переконається, беручи до уваги особливості справи (включаючи сутність злочину та особу винної особи), про доцільність умовного звільнення, то суд замість засудження цієї особи до будь-якого покарання може прийняти рішення про звільнення цієї особи з поручительством або без такого, за умови, якщо ця особа буде вести правослухняне життя. Упродовж трьох років зазначена особа може постати перед судом у разі недотримання законослухняної поведінки. Суд не може прийняти таке рішення, доки не переконається, що злочинець має місце постійного проживання або перебування на території, на яку поширюється юрисдикція даного суду³.

Відповідно до законодавства **Мальти** про пробацію, суд замість винесення вироку щодо злочинця може прийняти рішення про пробацію, яке передбачає вимогу, адресовану злочинцеві, перебувати під наглядом на строк від 1 до 3 років.

Рішення про пробацію може бути прийнято лише в разі, якщо:

1) злочинець не засуджений за злочин, який карається виключно штрафом або позбавленням волі до 7 років (з певними винятками, передбаченими національним законом);

2) суд переконається, що нагляд з боку офіцера пробації є бажаним з огляду на потреби реабілітації злочинця, убезпечення суспіль-

¹ Див.: Проект закону про пробацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=33788

² Див.: *Probation of Offenders Act 1947* (Тринідад і Тобаго. Зі змінами станом на 2009 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rgd.legalaffairs.gov.tt/Laws2/Alphabetical_List/lawspdfs/13.51.pdf

³ Див.: *The Probation Of Offenders Act, 1958* (Індія) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://indiankanon.org/doc/167447/>

ства від шкоди, яку може спричинити злочинець, або запобігання вчиненню з боку злочинця рецидивного злочину;

3) якщо суд переконається, що, з огляду на особливості справи, включаючи характер злочину та особу злочинця, прийняття рішення про пробацію є необхідним¹.

Згідно з Указом Президента **Філіппін** про пробацію (стаття 4), суд після встановлення вини підсудного та винесення вироку може відстрочити виконання зазначено вироку й помістити засудженого під нагляд офіцера пробації на строк та на умовах, які будуть найкращим чином відповідати особі злочинця та характеру злочину. Пробація може бути застосована лише в разі, якщо покаранням за цей злочин виступає позбавлення волі або штраф як основне покарання².

Відповідно до статті 8 цього Указу, суд, визначаючи можливість поміщення злочинця під пробаційний нагляд, бере до уваги всю інформацію, надану службою пробації, особу злочинця, його минуле, його середовище, психічне та фізичне його здоров'я та наявні ресурси, якими характеризуються пенітенціарні установи та громада.

Злочинцеві повинно бути відмовлено в застосуванні пробації, якщо:

1) реабілітація злочинця може бути результативною лише в умовах пенітенціарної установи;

2) існує надмірний ризик, що впродовж періоду пробаційного нагляду злочинець учинить рецидивний злочин;

3) застосування пробації не відповідає тяжкості вчиненого злочину.

Відповідно до статті 8 цього Указу, «переваги цього Указу не розповсюджуються на осіб, які:

1) засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 6 років;

2) засуджені за злочини проти безпеки держави;

3) раніше засуджувалися за злочин, який карався позбавленням волі на строк від 1 року та 1 день;

4) раніше вже перебували під пробаційним наглядом³.

Згідно із законом про пробацію **Уганди**, суд, розглядаючи справу про злочин, покарання за яке прямо не закріплено в законі, спираючись на дані про характер злочину та особу злочинця, може замість винесення вироку прийняти рішення про пробацію, якщо таке рішення видається суду доцільним.

¹ Див.: Probation Act (Malta) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8912&l=1

² Див.: Presidential Decree No. 1990 amending Presidential Decree № 968, otherwise known as the probation law of 1976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.chanrobles.com/presidentialdecreto968.htm#.UKYRcleuD4K

³ Див.: Presidential Decree No. 1990 amending Presidential Decree № 968, otherwise known as the probation law of 1976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.chanrobles.com/presidentialdecreto968.htm#.UKYRcleuD4K

Перед винесенням рішення про пробацію суд повинен роз'яснити злочинцеві мовою, яку він розуміє, правові наслідки рішення про пробацію, так само й те, що в разі недотримання умов рішення про пробацію або вчинення нового злочину щодо злочинця буде винесено реальний вирок. Суд не може прийняти рішення про пробацію, доки злочинець на завірить суд у своєму бажанні та готовності дотримуватися умов рішення¹.

За законодавством **Фіджі**, суд, розглядаючи справу про злочин, який не карається смертною карою, спираючись на дані про характер злочину та особу злочинця, може замість винесення вироку прийняти рішення про винесення рішення про пробацію, яке обов'язує злочинця перебувати під наглядом офіцера пробації впродовж періоду, який визначається судом від 1 до 3 років.

Пробаційний ордер повинен визначити район, де злочинець проживає або буде проживати.

Пробаційний ордер також може включати зобов'язання (умови), яких злочинець повинен виконувати (дотримуватися), які суд формулює залежно від характеру злочину та особи злочинця та які спрямовані на забезпечення доброї поведінки злочинця та утримання його від вчинення рецидивних злочинів.

Відшкодування шкоди, спричиненої злочином, не може бути таким обов'язком та вирішується судом окремо².

Probation agency means any body designated by law to implement the above tasks and responsibilities.

Depending on the national system, the work of a probation agency may also include providing information and advice to judicial and other deciding authorities to help them reach informed and just decisions; providing guidance and support to offenders while in custody in order to prepare their release and resettlement; monitoring and assistance to persons subject to early release; restorative justice interventions; and offering assistance to victims of crime.

Служба пробації означає будь-яку структуру, створену відповідно до закону для реалізації зазначених вище завдань та обов'язків.

Залежно від національної системи робота служби пробації може також включати: забезпечення інформацією та надання порад судовим та інших компетентним органам з метою винесення ними обґрунтованих та справедливих рішень; забезпечення наставництвом й допомогою осіб, засуджених до позбавлення волі, з метою підготувати їх до звільнення та влаштування в суспільстві; спостереження за особами,

¹ Див.: Probation Act 1963 (Uganda) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ulii.org/ug/legislation/consolidated-act/122

² Див.: An Act Relating to Probation of Offenders (Fiji) (1st October, 1952). Ordinance No. 12 of 1952. Act № 24 of 1976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.paclii.org/fj/legis/consol_act_OK/poaa224/

які підпадають під дострокове звільнення, та надання їм допомоги; втілення практик ювенальної юстиції; пропонування допомоги потерпілим від злочинів.

Коментар:

В Європейських правилах пробації зазначається, що служба пробації означає структуру, створену для реалізації зазначених вище завдань та обов'язків¹.

Відповідно до Європейських правил пробації, робота служби пробації залежно від національної системи може також включати:

1) забезпечення інформацією й надання порад судовим та іншим компетентним органам з метою винесення ними обґрунтованих та справедливих рішень;

2) забезпечення наставництвом й допомогою осіб, засуджених до позбавлення волі, з метою підготувати їх до звільнення та влаштування в суспільстві;

3) здійснення моніторингу за особами, які підпадають під дострокове звільнення та надання їм допомоги;

4) втілення практик ювенальної юстиції;

5) пропонування допомоги потерпілим від злочинів.

У контексті Правил варто брати до уваги, що поняття «служба пробації» визначено з урахуванням різних завдань, що служби пробації виконують, так само як і правових, соціальних та культурних відмінностей.

Усі служби пробації працюють зі злочинцями в умовах вільного суспільства. З їх числа багато прикладів можна навести, коли служби пробації працюють також зі злочинцями у в'язницях, надаючи соціальні послуги ув'язненим та/або готуючи ув'язнених до звільнення.

Крім того, можна навести приклади, коли служби пробації також працюють і з потерпілими від злочинів². Тому положення *Європейських правил пробації* щодо функцій служб пробації, пов'язаних з наданням допомоги потерпілим від злочинів, необхідно аналізувати разом із положеннями *Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи Rec(2006) 8 про допомогу жертвам злочинів*³.

У деяких країнах офіцери пробації залучені до оцінки можливості/доцільності застосування застави як запобіжного заходу та надання інформації щодо виконання умов застави. Іноді виконання такої функції поєднується з використанням електронного моніторингу⁴.

¹ Російський дослідник В. Уткін у своїй статті щодо Європейських правил пробації використовує поняття «відомство» (див.: Уткін В. А. Европейские правила о пробации и проблемы их реализации // Вестник Томск. гос. ун-та. – 2012. – № 3. – С. 45-50).

² Див.: Ягунов Д. Використання механізмів відновного правосуддя при виконанні альтернативних покарань: вітчизняні реалії та деякий зарубіжний досвід / Д. Ягунов, Н. Шарова // Впровадження відновного правосуддя в Україні: висновки та перспективи : зб. наук. пр. – 2006. – Квітень. – С. 65-68.

³ Див.: Рекомендація Rec(2006)8 Комітету Міністрів державам-членам щодо надання допомоги потерпілим від злочинів : ухв. Комітетом Міністрів 14 червня 2006 р. на 967-у засіданні заступників Міністрів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568731&Site=CM>

⁴ Див.: Handbook on Probation Services. Guidelines for Probation Practitioners and Managers / prepared by Jon F. Klaus. – Rome ; London : United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, March 1998. – Publ. № 60. – P. 31.

Якщо узагальнено говорити про **головні функції служб пробації**, то серед них можна визначити¹:

1. Робота в судах, коли офіцери пробації вивчають особу злочинця, який притягується до кримінальної відповідальності, і надають відповідні рекомендації суддям щодо міри покарання (так звані досудові доповіді (*pre-sentence reports – PSR*) або досудові дослідження (*pre-sentence investigations – PSI*).

Як зазначає англійський учений Д. Вітфілд, «досудова доповідь – це «вітрина» служби пробації. Сприйняття служби тими, від кого залежить винесення вироку, на всіх рівнях формується на основі якості й відповідності цього документа»².

«Для того щоб досудова доповідь була справді корисною, вона повинна «оживити» правопорушника – тобто зрозуміло для інших показати правопорушника в контексті всього його життя, а не тільки відобразити ті декілька хвилин його поведінки, які привели його на лаву підсудних»³.

2. Нагляд за правопорушниками під час виконання альтернативних покарань та надання їм соціальних послуг.

Ця функція передбачає візити до дому злочинця, кооперацію з установами з питань працевлаштування й охорони здоров'я, релігійними організаціями та іншими соціальними службами.

3. Надання соціальних послуг ув'язненим та підготовка їх до звільнення.

Наприклад, в **Англії** робота у в'язницях стала невід'ємним завданням служби пробації з 1966 року. Офіцери пробації почали працювати у в'язницях з метою надання соціальних послуг ув'язненим. Сьогодні прикріплені до в'язниць офіцери пробації відіграють «ключову роль у забезпеченні комплексної допомоги правопорушникам»⁴.

У **Північній Ірландії** офіцери служби пробації працюють у в'язницях та центрах для неповнолітніх правопорушників. У структурі служби передбачена посада заступника директора з питань взаємодії із закритими установами та нагляду за офіцерами пробації, які працюють у пенітенціарних установах.

Служба пробації Північної Ірландії тісно співпрацює з В'язничною службою цієї країни на підставі Рамкової угоди про співпрацю (у ре-

¹ Див.: Ягунов Д. В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура : конспект лекцій / Д. В. Ягунов. – О. : ОРІДУ, 2006. – 74 с.

² Вітфілд Д. Вступ до служби пробації : монографія / Д. Вітфілд. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Атіка, 2004. – С. 59.

³ Там само. – С. 60.

⁴ Вітфілд Д. Вступ до служби пробації : монографія / Д. Вітфілд. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Атіка, 2004. – С. 115-122.

дакції 2010 р.) та угод між кожною з трьох в'язниць цієї країни та відповідними територіальними службами пробачії.

До основних пунктів такої взаємодії належать: забезпечення суспільства, оцінка ризиків, впровадження реабілітаційних програм, оцінка можливостей умовно-дострокового звільнення, допомога при звільненні тощо.

4. Надання допомоги потерпілим від злочинів та сприяння в налагодженні діалогу між потерпілим та злочинцем¹.

Наприклад, в **Англії** служба пробачії має обов'язок надавати послуги потерпілим від насильницьких або статевих злочинів у випадках, коли злочинець був засуджений до ув'язнення на строк від 12 місяців². Відповідно до Національних стандартів соціальної роботи у сфері кримінальної юстиції (*п. 6.4, розділ II*), одна з цілей пробачійного ордеру полягає у «створенні умов для відшкодування злочинцем завданої потерпілому шкоди або надання послуг (виконання робіт) на користь потерпілого або громади»³.

У **Північній Ірландії** реалізація інтересів потерпілих є складовою частиною діяльності Ради пробачії Північної Ірландії. Рада намагається забезпечити, щоб її персонал урахував інтереси потерпілих на всіх ділянках своєї роботи, тому ставить за мету впровадження механізмів ресторативної юстиції в практику менеджменту та нагляду за злочинцями. Потерпілим надається сприяння щодо їх участі в ресторативних заходах, а злочинцям надається сприяння з метою відшкодування останніми завданої шкоди⁴.

5. Робота в сім'ї.

Офіцери пробачії можуть надавати соціальні послуги сім'ям, які мають різні соціальні проблеми. Особливо актуальний цей напрям у країнах, де функціонують сімейні суди.

Наприклад, в **Англії та Уельсі** на цей напрям роботи припадає приблизно 8% ресурсів служби пробачії⁵. Діяльність офіцерів пробачії на цьому напрямі може стосуватися процедур примирення між

¹ Див.: Шарова Н. Використання механізмів відновного правосуддя при виконанні альтернативних покарань: вітчизняні реалії та деякий зарубіжний досвід / Н. Шарова, Д. Ягунов // Впровадження відновного правосуддя в Україні: висновки та перспективи : матеріали конф., 20–21 квітня 2006 р., м. Київ. – С. 65–68; Kunova J. Probation and Mediation in the Slovak Republic / J. Kunova // Newsletter of the European Forum for Victim Offender Mediation and Restorative Justice. – April 2005. – Vol. 6. – P. 1–3; National Objectives for Social Work Services in the Criminal Justice System: Standards – Probation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scotland.gov.uk

² Див.: National Probation Service (2006) Dealing with victims and their families [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.probation.homeoffice.gov.uk

³ National Objectives for Social Work Services in the Criminal Justice System: Standards – Probation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scotland.gov.uk

⁴ Див.: Probation Board for Northern Ireland (2005) Policy on Victims; Probation Board for Northern Ireland (2005) Policy on Restorative Justice.

⁵ Див.: Вітфілд Д. Вступ до служби пробачії : монографія / Д. Вітфілд. – 2-е вид., перероб. та доп. – К. : Атіка, 2004. – С. 36–37.

чоловіком та дружиною, надання психологічної та іншої допомоги дітям, батьки яких розлучилися.

Крім того, офіцери пробації також надають послуги сім'ям ув'язнених.

Приблизний перелік функцій служб пробації¹

ФУНКЦІЇ СЛУЖБ ПРОБАЦІЇ	
З елементами нагляду	Без елементів нагляду
– запобіжні заходи, не пов'язані з ув'язненням; – нагляд при умовному звільненні від відповідальності; – повна або часткова відстрочка виконання вироку з одночасним покладанням певних умов; – пробація як окрема санкція; – різні форми дострокового звільнення з в'язниці, поєднані з наглядом; – умовно-дострокове звільнення; – домашній арешт; – громадські роботи; – пробаційні ордери, пов'язані з освітою, працевлаштуванням, місцем проживання, часом та характером відпочинку, контактами з певними особами, відвідуванням певних місць тощо; – пробаційні ордери, пов'язані з відстеженням доходів та фінансовими зобов'язаннями; – реабілітаційні програми, які здійснюють безпосередньо офіцери пробації; – інтенсивний нагляд за особливими категоріями злочинців (статеві злочинці, рецидивісти, небезпечні особи); – обмеження свободи пересування (включаючи електронний моніторинг); – управління центрами пробації або гуртожитками пробації	– загальне управління та організація виконань санкцій та заходів у громаді; – досудові доповіді органам прокуратури або суду; – післясудові доповіді (з питань умов-дострокового звільнення); – надання допомоги після арешту; – робота із заарештованими щодо підготовки їх до звільнення; – соціальна реабілітація колишніх ув'язнених; – практики ресторативної юстиції; – допомога потерпілим від злочинів (вирішення конфліктів, компенсації)

Варто також додати, що в багатьох країнах служби пробації не-рідко працюють з **неповнолітніми** злочинцями.

Наприклад, у **Північній Ірландії** надання соціальних послуг неповнолітнім у *центрах для неповнолітніх* є обов'язком служб пробації.

У деяких країнах служби пробації працюють як з дорослими, так і з **неповнолітніми** злочинцями (**Австрія, Болгарія, Чехія, Естонія, Фінляндія, Латвія, Литва, Люксембург, Молдова, Північна Ірландія, Португалія й Румунія**).

¹ Адаптовано з Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. European Committee on Crime Problems (CDPC), Meeting, 20 January 2010.

У деяких країнах служби пробації працюють з неповнолітніми у виняткових випадках (**Данія, Шотландія**), у деяких – виключно з дорослими (**Нідерланди, Швеція**).

У більшості країн методи роботи з неповнолітніми злочинцями є різними, порівняно з методами роботи з дорослими. Служби пробації для неповнолітніх представлені або спеціальними підрозділами у структурі служб пробації (**Ірландія, Італія**), або спеціально підготовленими працівниками для роботи саме з неповнолітніми¹.

Отже, ким є офіцер пробації? Можна сказати, що водночас він є:

1) **державним службовцем** (хоч є винятки, через те що в багатьох сучасних європейських країнах держава делегує функції пробації приватним організаціям)²;

2) **соціальним працівником**, який надає соціальні послуги як засудженим до альтернативних покарань, так і позбавленим волі;

3) **соціальним працівником**, який надає підтримку потерпілим від злочинів. Йдеться про надання інформаційної підтримки потерпілим щодо відбування покарання конкретним засудженим як в умовах ув'язнення, так і в умовах вільного суспільства. Інформація, яку надають офіцери пробації потерпілим, може включати деталі проголошеного вироку, умови відбування засудженим покарання у в'язниці та процес його ресоціалізації, можливість умовно-дострокового звільнення засудженого, гарантії безпеки потерпілого після повернення засудженого до суспільства;

4) **посередником у налагодженні діалогу між потерпілим та злочинцем**;

5) **учасником кримінального процесу**, обов'язок якого полягає в наданні суду максимально повної соціальної та психолого-біологічної характеристики про особу злочинця у формі так званої досудової доповіді³ та рекомендацій щодо міри покарання;

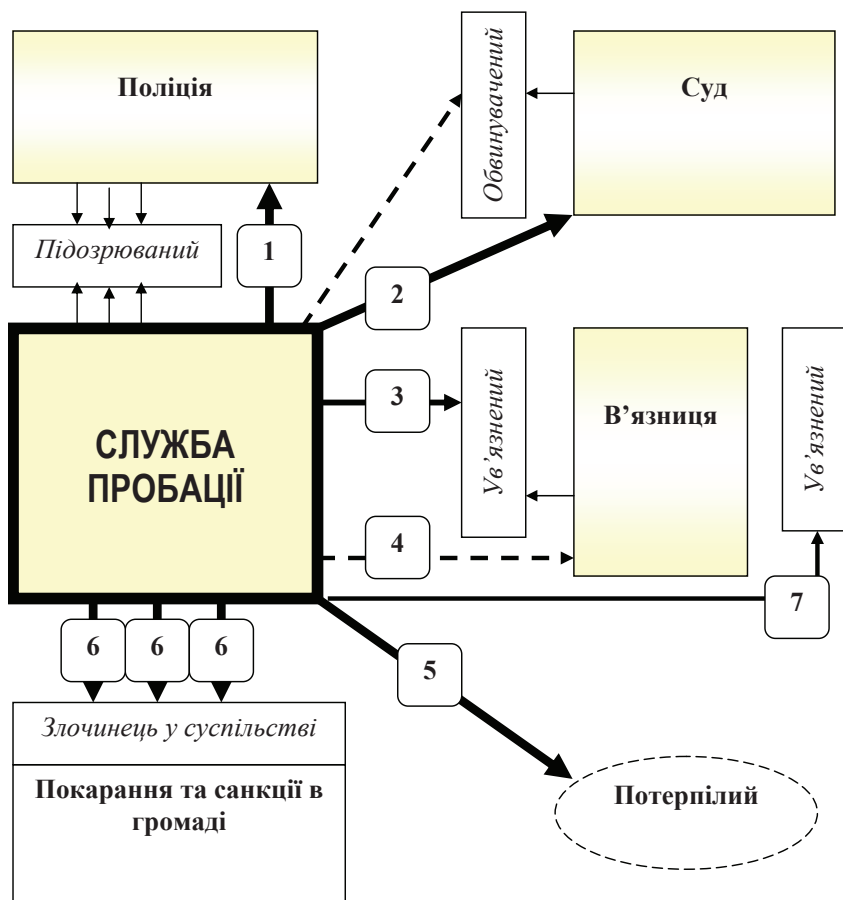
6) **учасником кримінально-виконавчого процесу**, обов'язок якого полягає у виконанні альтернативних покарань та здійсненні нагляду за злочинцями в умовах вільного суспільства;

7) **соціальним працівником**, який обслуговує інші соціально вразливі категорії населення (у деяких юрисдикціях).

¹ Див.: Kalmthout Anton M. van, Durnescu Ioan. European Probation Service Systems. A comparative overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/1_Chapter_1_Comparative_overview.pdf

² Саме на можливості та навіть доцільності цього наголошується в Європейських правилах пробації.

³ У Токійських правилах використовується поняття «довідь про соціальне обстеження».

Умовні позначення:

1. Надання поліції або прокуророві відомостей про особу підозрюваного при виборі запобіжного заходу.

2. Надання суду відомостей про особу обвинуваченого при виборі міри покарання.

3. Надання соціальних послуг ув'язненим у пенітенціарних установах.

4. Надання адміністрації пенітенціарних установ доповідей про результати соціальної роботи з ув'язненими та оцінку ризиків учинення рецидивного злочину.

5. Надання потерпілому інформаційної та іншої підтримки щодо процесу виконання покарань за конкретним вироком.

6. Виконання альтернативних покарань (покарань із випробуванням).

7. Надання постпенітенціарної допомоги злочинцям, які звільняються з пенітенціарних установ¹.

¹ Джерело схеми див.: Ягунов Д. В. Служба пробачії: концепція, принципи діяльності, організаційна структура : конспект лекцій / Д. В. Ягунов. – 3-є вид., змін. та доп. – Черкаси, 2006. – 72 с.; Ягунов Д. В. Служба пробачії: концепція, принципи діяльності, організаційна структура : конспект лекцій / Д. В. Ягу-

Можна навести приклади з міжнародного досвіду.

Так, відповідно до статті 14 *Probation of Offenders Act 1958 (Індія)*, обов'язками офіцерів пробації є:

1) вивчення, відповідно до рішення суду, оточуючого та домашнього середовища злочинця з метою надання допомоги суду у визначенні найкращого методу поводження з цим злочинцем та надсилання відповідної доповіді до суду;

2) здійснення нагляду за злочинцями й, де це необхідно, надання допомоги в пошуку роботи для них;

3) надання консультацій та допомоги злочинцям щодо пошуку можливостей відшкодування шкоди, яку вони спричинили;

4) виконання інших обов'язків відповідно до закону¹.

Відповідно до *Закону про виправні установи провінції Альберта (Канада)*, обов'язками офіцерів пробації є:

1) підготовка на вимогу суду фактичної та об'єктивної досудової або післясудової доповіді;

2) виконання у випадках, передбачених законом, функції нагляду за особами, умовно-дostroково звільненими (відповідно до *the Corrections and Conditional Release Act*);

3) здійснення нагляду за особами, за якими судом було встановлено нагляд;

4) виконання функції офіцера пробації при пенітенціарній установі (за призначенням), що передбачає роботу з підготовки засуджених до звільнення або реалізацію певної програми в пенітенціарній установі².

Відповідно до *Закону Мальти* про пробацію, обов'язками офіцера пробації є:

1) надання порад та допомоги злочинцеві;

2) відвідування злочинця та отримання інформації від нього та інших осіб так часто, як це передбачено пробаційним ордером або встановлено керівником служби;

3) планування пробаційного втручання, аналіз його здійснення та надання допомоги злочинцям у дотриманні покладених на них обов'язків;

4) забезпечення дотримання злочинцем будь-яких покладених на нього умов;

5) забезпечення розуміння злочинцем тієї шкоди, яку він спричинив потерпілому або суспільству;

6) надання доповідей суду про хід виконання пробаційного ордеру усно або письмово (не менше ніж один раз на 6 місяців);

нов. – 4-е вид., змін. та доп. – О., 2008. – 72 с.

¹ Див.: *The Probation Of Offenders Act, 1958 (India)* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://indiankanon.org/doc/167447/>

² Див.: *Corrections Act (Province of Alberta). Office Consolidation. Revised Statutes of Alberta 2000. Chapter C-29* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.qp.alberta.ca/documents/Acts/c29.pdf

7) там, де це необхідно, надання злочинцеві допомоги знайти належну освіту або заняття;

8) там, де це необхідно, надання злочинцеві допомоги знайти належне працевлаштування;

9) ведення детальних записів щодо кожної особи, яка перебуває під наглядом;

10) надання доповідей керівникові служби пробації про хід виконання пробаційного ордеру усно або письмово;

11) реагування відповідно до наказів керівника служби, коли є підстави вважати, що злочинець порушив умови, покладені на нього відповідно до пробаційного ордеру¹.

Згідно із законодавством **Бангладеш**, офіцер пробації повинен:

1) відвідувати або викликати до себе злочинця так часто, як це передбачено пробаційним ордером, або частіше, як це встановить керівник офіцер пробації;

2) здійснювати нагляд за виконанням злочинцем покладених на нього зобов'язань;

3) доповідати керівникові служби пробації про поведінку злочинця;

4) надавати поради, допомагати та бути дружнім до злочинця, а також, там, де це необхідно, сприяти в його працевлаштуванні;

5) виконувати інші передбачені законом обов'язки².

Відповідно до положень *Probation Board Order Північної Ірландії*, обов'язками офіцера пробації є:

1) наглядати за особами, які перебувають під наглядом, а також надавати їм поради, допомогу та бути дружніми до них;

2) вивчати на вимогу суду особу злочинця та його домашнє середовище з метою надання суду допомоги у визначенні найкращого методу поведінки з ним;

3) виконувати інші обов'язки, які можуть бути визначені відповідно до закону³.

Відповідно до Закону «*Про пробацію та медіацію*» **Чеської Республіки**, працівники відповідної служби:

1) надають інформацію про злочинця та його родину, так само як про його соціальне оточення;

2) створюють умови для проведення переговорів між потерпілим та злочинцем стосовно відшкодування шкоди;

3) здійснюють нагляд за умовно засудженими злочинцями;

4) здійснюють нагляд за умовно-достроково звільненими злочинцями;

¹ Див.: Probation Act (Malta) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8912&l=1

² Див.: The Probation of Offenders Ordinance 1960 (Bangladesh). Ordinance № XLV of 1960 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bdlaws.minlaw.gov.bd/print_sections_all.php?id=302

³ Див.: The Probation Board Order 1982 (Northern Ireland) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.legislation.gov.uk/nisi/1982/713

5) надають допомогу потерпілим та іншим особам у переборенні наслідків злочину¹.

Відповідно до Закону «Про Державну службу пробації» Латвії, функціями служби пробації є:

1) забезпечення досудовими доповідями стосовно клієнта пробації;

2) організація впровадження програм корекції соціальної поведінки та здійснення превентивних заходів;

3) координація виконання кримінального покарання у вигляді громадських робіт;

4) здійснення нагляду за виконанням громадських робіт з боку неповнолітніх;

5) здійснення нагляду за особами, умовно звільненими від кримінальної відповідальності;

6) здійснення нагляду за особами, умовно звільненими від покарання або умовно-достроково звільненими з місць позбавлення волі;

7) надання постпенітенціарної допомоги особам, звільненим з місць позбавлення волі.

Community sanctions and measures means sanctions and measures which maintain offenders in the community and involve some restrictions on their liberty through the imposition of conditions and/or obligations. The term designates any sanction imposed by a judicial or administrative authority, and any measure taken before or instead of a decision on a sanction, as well as ways of enforcing a sentence of imprisonment outside a prison establishment.

Санкції та заходи в громаді означають санкції та заходи, які дозволяють перебування злочинців в умовах громади та включають певні обмеження їх свободи завдяки покладанню на злочинців умов та/або зобов'язань. Це поняття стосується будь-якої санкції, покладеної судовою або іншою уповноваженою владою, та будь-якого заходу, що реалізується перед або замість рішення застосувати санкцію. Це стосується також методів виконання вироку до позбавлення волі за межами в'язничного закладу.

Коментар:

Аналізувати це положення Європейських правил пробації необхідно з урахуванням положень Європейських правил про санкції та заходи в громаді². Тому вважаємо за доцільне викласти найважливіші положення цієї Рекомендації³.

¹ Див.: Probation and Mediation Service Act (Czech Republic) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pmscr.cz/download/EN_ABOUT_PROBATION_AND_MEDIATION_ACT.pdf

² Див.: Recommendation No. R (92) 16 on the European Rules on Community Sanctions and Measures (Adopted by the Committee of Ministers on 19 October 1992 at the 482nd meeting of the Ministers' Deputies).

³ Ми не ставимо за мету надати повний переклад цієї Рекомендації. У цьому коментарі подано лише ті

У Глосарії до *Європейських правил про санкції та заходи в громаді* положення визначені так, як це згодом було визначено і в *Європейських правилах пробації*: поняття «**санкції та заходи в громаді**» стосуються санкцій та заходів, які забезпечують перебування злочинців в умовах громади та включають певні обмеження їх свободи завдяки покладанню на них умов та/або зобов'язань, які виконуються компетентними структурами, визначеними такими в законі. Це поняття стосується будь-якої санкції, покладеної судом або суддею, та будь-якого заходу, що реалізується перед або замість рішення застосувати санкцію. Це стосується також методів виконання вироку до позбавлення волі за межами в'язничного закладу.

Хоча *монетарні санкції* не підпадають під це визначення, будь-який контроль або нагляд, які здійснюються, щоб забезпечити їх реалізацію, також підпадають під дію *Європейських правил пробації*.

«Умови та зобов'язання» визначені як будь-які вимоги, які є невід'ємною складовою санкції або заходу, покладені компетентним органом, який наділений правом приймати таке рішення відповідно до закону.

Відповідно до правила 5 *Європейських правил про санкції та заходи в громаді*, громадські санкції або заходи можуть бути виключно строковими, причому строк таких санкцій або заходів може визначатися лише законом.

Правило 6 *Європейських правил про санкції та заходи в громаді* наголошує, що сутність та тривалість санкції повинні відповідати тяжкості вчиненого злочину, так само як і особі злочинця, беручи до уваги конкретні обставини¹.

Приблизний перелік санкцій та заходів у громаді можна знайти в *Токійських правилах* (правило 8.2).

Зокрема, правило 8.2 встановлює, що органи, які виносять вироки, можуть передбачати у справах такі санкції:

- а) усні санкції, такі, як зауваження, догана й попередження;
- б) умовне звільнення від відповідальності;
- с) поразка в цивільних правах;
- д) економічні санкції та грошові покарання, такі, як разові штрафи та поденні штрафи;
- е) конфіскація або постанова про позбавлення права власності на майно;
- ф) повернення майна жертві або постанова про компенсації;
- г) умовне покарання або покарання з відстрочкою;

положення Рекомендації, які мають найважливіше значення для аналізу Європейських правил пробації.
¹ Див.: Це правило є відображенням Токійських правил (правило 3.2), яке наголошує: «Вибір заходів, не пов'язаних з ув'язненням, ґрунтується на оцінці встановлених критеріїв щодо як характеру й ступеня тяжкості правопорушення, так і особистості, біографії правопорушника, цілей вироку і прав жертв» (Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Електронний ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 ГА ООН. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907)

- h) умовне звільнення з ув'язнення й судовий нагляд;
- i) постанова про виконання суспільно корисних робіт;
- j) направлення до виправної установи з обов'язковою щоденною присутністю;
- k) домашній арешт;
- l) будь-який інший вид поводження, не пов'язаний з ув'язненням;
- n) будь-яке поєднання перерахованих вище заходів¹.

Європейське відображення зазначених вище умов та зобов'язань можна знайти в *Рамковому рішенні 2008/947/JHA* від 27 листопада 2008 року.

Там, зокрема, зазначено, що «пробаційними заходами та санкціями можуть бути, серед всього іншого, ті, що стосуються:

- 1) поведінки (наприклад, зобов'язання не вживати алкоголь);
- 2) місця проживання (наприклад, зобов'язання змінити місце проживання з метою запобігання домашньому насильству);
- 3) освіти (наприклад, зобов'язання пройти певний курс);
- 4) відпочинку (наприклад, заборона займатися певним видом спорту);
- 5) професійної діяльності (наприклад, знайти певну роботу в певній сфері)².

Aftercare: means the process of reintegrating an offender, on a voluntary basis and after final release from detention, back into the community in a constructive, planned and supervised manner. In these rules, the term is distinguished from the term «resettlement» which refers to statutory involvement after release from custody.

Соціальна адаптація означає конструктивний, планований процес реінтеграції злочинця до суспільства після ув'язнення, що відбувається на добровільній основі після остаточного звільнення з ув'язнення за умови здійснення нагляду за злочинцем. У цих Правилах поняття соціальної адаптації повинно відрізнятися від поняття «постпенітенціарний нагляд», який означає передбачений законом обов'язковий нагляд за злочинцем після звільнення.

Коментар:

Важливо наголосити, що в Європейських правилах пробації поняття «соціальна адаптація» відмежовується від поняття «постпенітенціарне влаштування».

¹ Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Електронний ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 ГА ООН. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

² Див.: Council Framework Decision 2008/947/JHA of 27 November 2008 on the application of the principle of mutual recognition to judgments and probation decisions with a view to the supervision of probation measures and alternative sanctions [Електронний ресурс]. Режим доступа – <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008F0947:EN:NOT>

Постпенітенціарне влаштування (*resettlement*) розпочинається на початку періоду позбавлення волі. Це – соціально орієнтований та керований процес реінтеграції злочинця до суспільства.

У Правилах «*resettlement*» стосується періоду нагляду за злочинцем, якого було звільнено з в'язниці, проте який залишається суб'єктом певних обов'язків (наприклад, упродовж періоду умовно-дострокового звільнення).

Принципи пробації

1. Probation agencies shall aim to reduce reoffending by establishing positive relationships with offenders in order to supervise (including control where necessary), guide and assist them and to promote their successful social inclusion. Probation thus contributes to community safety and the fair administration of justice.

2. Probation agencies shall respect the human rights of offenders. All their interventions shall have due regard to the dignity, health, safety and well-being of offenders.

3. In all cases where probation agencies deal with issues related to victims of crime, they shall respect their rights and needs.

4. Probation agencies shall take full account of the individual characteristics, circumstances and needs of offenders in order to ensure that each case is dealt with justly and fairly. The interventions of probation agencies shall be carried out without discrimination on any ground such as sex, race, colour, language, religion, disability, sexual orientation, political or other opinion, national or social origin, association with a minority ethnic group, property, birth or other status.

5. In implementing any sanction or measure, probation agencies shall not impose any burden or restriction of rights on the offender greater than that provided by the judicial or administrative decision and required in each individual case by the seriousness of the offence or by the properly assessed risks of reoffending.

6. As far as possible, the probation agencies shall seek the offenders' informed consent and co-operation regarding interventions that affect them.

7. Any intervention before guilt has been finally established shall require the offenders' informed consent and shall be without prejudice to the presumption of innocence.

8. Probation agencies, their tasks and responsibilities, as well as their relations with the public authorities and other bodies, shall be defined by national law.

9. Probation shall remain the responsibility of the public authorities, even in the case when services are delivered by other agencies or volunteers.

10. Probation agencies shall be accorded an appropriate standing and recognition and shall be adequately resourced.

11. The deciding authorities shall, where appropriate, make use of the professional advice and follow-up of the probation agencies in order to reduce reoffending, and to foster the use of alternatives to the deprivation of liberty.

12. Probation agencies shall work in partnership with other public or private organisations and local communities to promote the social inclusion of offenders. Co-ordinated and complementary inter-agency and inter-disciplinary work is necessary to meet the often complex needs of offenders and to enhance community safety.

13. All activities and interventions undertaken by probation agencies shall conform to the highest national and international ethical and professional standards.

14. There shall be accessible, impartial and effective complaint procedures regarding probation practice.

15. Probation agencies shall be subject to regular government inspection and/or independent monitoring.

16. The competent authorities shall enhance the effectiveness of probation work by encouraging research, which shall be used to guide probation policies and practices.

17. The competent authorities and the probation agencies shall inform the media and the general public about the work of probation agencies in order to encourage a better understanding of their role and value in society.

1. Діяльність служб пробації повинна бути спрямована на зниження рецидивної злочинності через встановлення позитивних відносин зі злочинцями шляхом здійснення нагляду (включаючи контроль там, де це необхідно), наставництва й допомоги та заохочення їх соціального включення. Таким чином, пробація сприяє убезпеченню суспільства та здійсненню справедливого правосуддя.

2. Служби пробації повинні поважати права людини, які мають злочинці. Усі види втручання служб пробації повинні поважати гідність, здоров'я, безпеку та благополуччя злочинців.

3. В усіх випадках, де діяльність служб пробації стосується потерпілих від злочинів, вони повинні поважати їхні права та потреби.

4. Служби пробації повинні повною мірою враховувати індивідуальні характеристики, обставини та потреби злочинців, щоб забезпечити, щоб у кожній справі з ними поводитися справедливо та чесно. [Усі види] втручання служб пробації повинні відбуватися без дискримінації за будь-якою ознакою, такою, наприклад, як стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, фізичні вади, статева орієнтація, політичні та інші погляди, національне та соціальне походження, належність до

етнічних меншин, наявність власності, місце народження або інші статуси.

5. При виконанні будь-якої санкції або заходу служби пробації не повинні покладати на злочинців ніяких обов'язків або обмежень прав, якщо це не передбачено судовим або адміністративним рішенням і не вимагається з огляду на серйозність злочину та ретельно оцінені ризики вчинення рецидивного злочину.

6. Наскільки це можливо, служби пробації повинні отримувати згоду та бажання злочинців на співробітництво стосовно втручання, яке може вплинути на них.

7. Будь-яке втручання, яке здійснюється перед тим, як винуватість злочинців буде остаточно встановлена, не повинно порушувати принцип презумпції невинуватості.

8. Статус служб пробації, їхні функції та обов'язки, так само як і відносини з органами влади та іншими органами, повинні бути визначені в національному законі.

9. Функція пробації має залишатися в компетенції державних органів, навіть якщо пробаційні послуги надаються іншими агенціями або волонтерами.

10. Служби пробації повинні мати відповідний статус та визнання в суспільстві, а також належні ресурси для своєї діяльності.

11. Орган, який приймає рішення, повинен там, де це необхідно, використовувати професійні рекомендації та результати діяльності служб пробації для зниження рецидивної злочинності та поширення використання альтернатив позбавленню волі.

12. Служби пробації повинні діяти у співробітництві з іншими державними або приватними організаціями та місцевими громадами з метою сприяння соціальному включенню злочинців. Координована робота різних органів влади, які б доповнювали один одного в процесі її здійснення, є необхідною для того, щоб забезпечувати вирішення нерідко складних проблем злочинців та посилювати безпеку суспільства.

13. Усі види діяльності та втручань, що здійснюються службами пробації, повинні відповідати найвищим етичним і професійним національним та міжнародним стандартам.

14. Повинні існувати доступні, незалежні та дієві процедури подання скарг на діяльність служб пробації.

15. Служби пробації повинні піддаватися регулярному державному інспектуванню та/або незалежному моніторингу.

16. Компетентні органи влади повинні посилювати результативність пробаційної роботи шляхом заохочення проведення досліджень, які повинні використовуватися для вироблення пробаційних стратегій та їх практичної реалізації.

17. Компетентні органи влади та служби пробації повинні інформувати засоби масової інформації та громадськість у цілому про

роботу служб пробації з метою заохочення кращого розуміння їхньої ролі та цінності для суспільства.

Коментар:

Враховуючи, що поняття «*пробація*» є категорією з надзвичайно широким змістом, визначити це поняття через певне формулювання є доволі важким завданням.

Тому не випадково Європейські правила пробації містять широкий перелік принципів, якими повинні керуватися відповідні служби (організації, агенції) в державах-членах Ради Європи, щоб заслужити на носіння звання саме *служби пробації*.

Отже, у світлі Правил пробація визначається не через формалізм визначення цього поняття, а через *спрямованість* та *функції* відповідних служб¹.

Визначаючи принципи пробації Ради Європи та окреслюючи перспективи втілення цих принципів на національному рівні, варто наголосити, що позиція Ради Європи стосовно альтернатив ув'язненню повинна бути зведена до таких положень:

- ув'язнення повинно розглядатися як «останній захід»;
- громадські санкції повинні відповідати стандартам прав людини та не порушувати людської гідності;
- громадські санкції повинні бути спрямовані на соціальну реабілітацію злочинців та їх інтеграцію;
- громадські санкції повинні відображати інтереси потерпілих від злочинів;
- впровадження громадських санкцій потребує наявності відповідних організаційно-правових структур з належною державною підтримкою та фінансуванням.

Отже, Європейські правила пробації містять такий перелік принципів:

1. Пріоритетність установа́ння позитивних відносин із клієнтом пробації

Діяльність служб пробації повинна бути спрямована на зниження рецидивної злочинності через установа́ння позитивних відносин зі злочинцями шляхом здійснення нагляду (включаючи контроль там, де це необхідно), наставництво й допомогу та заохочення їх соціального включення. Таким чином, пробація сприяє *убезпеченню суспільства та здійсненню справедливого правосуддя*.

Служби пробації є частиною системи кримінальної юстиції. Вони виконують рішення суду або інших компетентних органів та співпрацюють з іншими службами з метою зниження злочинності.

¹ Див.: Ягунов Д. В. Принципи пробації: європейські стандарти та проблеми їх реалізації в Україні / Д. В. Ягунов // *Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право.* – Ужгород, 2012. – Вип. 9, т. 4. – С. 172-176.

Діяльність служб пробації сфокусована на допомозі, наданні консультацій та використанні методів переконання в роботі зі злочинцями. Встановлення добрих відносин зі злочинцями є центральним моментом такої роботи.

Сильні професійні відносини є надзвичайно ефективними для зміни ставлення та поведінки злочинців. Існують також докази того, що подібні відносини є більш впливовими, аніж певний спеціалізований метод або техніка ресоціалізації злочинців.

У контексті розуміння цього принципу варто наголосити, що поняття «нагляд» включає «контроль» у разі такої необхідності. Служби пробації повинні робити все, що вони можуть зробити, з метою зниження рецидивної злочинності. У випадках, коли втручання, що здійснює служба пробації, є неефективним з огляду на потребу в убезпеченні суспільства або коли злочинець відторгає таке втручання, заходи контролю *можуть бути* необхідними та повинні також застосовуватися.

Водночас діяльність служб пробації ніколи *не повинна звужуватися* до здійснення контролю за злочинцями, навіть тоді, коли контроль становить важливу частину нагляду. Вважаючи, що люди можуть змінюватися, пробація спрямована на досягнення цілей реабілітації через проведення роботи зі злочинцями, яка пов'язана із наданням їм допомоги та заохоченням вести законслухняне життя.

Це передбачає створення можливостей для злочинців та надання допомоги в набутті ними навичок, які б могли використовувати ці можливості. Соціальне включення є вимогою справедливого правосуддя та ключовою метою пробаційних практик. Внесок пробації до справи сприяння соціальному включенню може знижувати рецидивну злочинність¹.

2. Повага до прав людини

Служби пробації повинні поважати права людини, які мають злочинці. Усі їх види втручання повинні поважати гідність, здоров'я, безпеку та благополуччя злочинців.

У своїх коментарях до Європейських правил пробації їх розробники особливо вказували на те, що персонал служб пробації повинен завжди дотримуватися прав людини в роботі зі злочинцями. Принцип *мінімального втручання* повинен застосовуватися таким чином, щоби будь-яке обмеження прав людини злочинця мало місце в такому обсязі, який би був обумовлений тяжкістю його злочину та/або ризиками, що він становить.

Якщо злочинець становить суттєві ризики, які прямо не пов'язані з його злочином, за який його було засуджено, робота з цими ризи-

¹ Див.: Draft Recommendation CM/Rec (2010) ... of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. Commentary. European Committee on Crime Problems (CDPC). CM(2009)187 add3 15 December 2009.

ками повинна бути заснована на інших процедурах, які стосуються подібних ситуацій, зокрема через надання психіатричної допомоги.

Права людини, що належать злочинцям, не повинні порушуватися лише через минулу злочинну поведінку. З метою зниження ризиків учинення рецидивного злочину та спричинення суттєвої шкоди, права злочинців іноді повинні обмежуватися.

Так, існують обставини, в яких право на свободу пересування може бути обмежено, так само як і право на приватне життя.

Правила пробації допускають, що обмеження прав людини злочинця може мати місце, але водночас наполягають, що повага до прав людини завжди має бути обов'язковою умовою пробаційної роботи. Права повинні бути обмежені в обсязі не більшому, ніж це вимагають цілі покарання. Повага до прав людини злочинців є також передумовою їх соціального включення та сприяє їх реабілітації¹.

3. Дотримання прав потерпілих від злочинів

Європейські правила пробації наголошують, що в усіх випадках, де діяльність служб пробації стосується потерпілих від злочинів, вони повинні поважати їхні права та потреби.

Вивчаючи цей принцип, безумовно, необхідно звертатися до інших міжнародних стандартів, які встановлюють права потерпілих від злочинів. Передусім йдеться про *Декларацію основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою*².

Крім того, можна нагадати, що в *Європейських правилах пробації потерпілих* означає фізичну особу, якій було завдано шкоду (включаючи фізичну або психологічну шкоду, емоційні страждання або економічні втрати) внаслідок дій або бездіяльності, які є кримінально караними. Поняття «потерпілий» може включати близьких родичів потерпілого або осіб, які перебували на його утриманні (це визначення запозичено з *Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи Rec (2006) 8 про допомогу жертвам злочинів*)³.

Відповідно до *Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи Rec (2006) 8 про допомогу жертвам злочинів*, держави мають забезпечити ефективне визнання та дотримання прав потерпілих у царині прав людини; зокрема, вони мають поважати право потерпілих на безпеку, гідність, особисте та сімейне життя та визнавати негативні наслідки злочину для потерпілих. Держави мають забезпечити рівність у на-

¹ Див.: Draft Recommendation CM/Rec (2010) ... of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. Commentary. European Committee on Crime Problems (CDPC). CM(2009)187 add3 15 December 2009.

² Див.: Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою [Електронний ресурс] : рекомендована для прийняття Конгресом Організації Об'єднаних Націй у запобіганні злочинності та поведженні з правопорушниками, що відбулася в Мілані з 26 серпня по 6 вересня 1985 р. і прийнята резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1985 р. – Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1080460475>

³ Див.: Рекомендація Rec(2006)8 Комітету Міністрів державам-членам щодо надання допомоги потерпілим від злочинів [Електронний ресурс] : ухв. Комітетом Міністрів 14 червня 2006 р. на 967-у засіданні заступників Міністрів. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568731&Site=CM>

данні потерпілим засобів, викладених у цій рекомендації. Надання цих послуг та засобів не має залежати від установлення особи, що вчинила злочин, її арешту, судового переслідування або засудження¹.

Увага до прав потерпілих пояснюється тим, що в деяких юрисдикціях служби пробації можуть пропонувати послуги потерпілим від злочинів. У такому разі вони часто співпрацюють з іншими організаціями та окремими особами, які надають підтримку потерпілим. Це правило вимагає від служб пробації дотримуватися прав людини фактичних або потенційних потерпілих від злочинів та враховувати їхні інтереси в усіх сферах їхньої роботи².

4. Недискримінація

Принцип недискримінації вимагає, щоб служби пробації повною мірою враховували індивідуальні характеристики, обставини та потреби злочинців, щоб забезпечити справедливе та чесне поводження з ними у кожній справі. Утручання служб пробації повинні відбуватися без дискримінації за будь-якою ознакою, такою, наприклад, як стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, фізичні вади, політичні та інші погляди, національне та соціальне походження, належність до етнічних меншин, наявність власності, місце народження або інші статуси.

Аналогічний принцип відображено в *Токійських правилах* (правило 2.2), де зазначено, що «ці Правила застосовуються без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, місця народження чи іншого статусу»³. На всіх стадіях кримінального процесу повинна забезпечуватися повага до людської гідності правопорушника, до якого застосовуються не пов'язані з тюремним ув'язненням заходи (правило 3.9)⁴.

При формулюванні цього принципу автори-розробники *Європейських правил пробації* виходили з того, що успіх реабілітаційного впливу на злочинців залежить від індивідуалізації такого виправного впливу залежно від ознак віку, статі, кольору шкіри, мови та інших біологічних, психологічних та соціально-демографічних характеристик клієнтів. Для запобігання порушенню цього принципу служби пробації повинні періодично переглядати свою політику та практики з метою унеможливлення дискримінаційних наслідків таких політик

¹ Див.: Рекомендація Rec(2006)8 Комітету Міністрів державам-членам щодо надання допомоги потерпілим від злочинів [Електронний ресурс] : ухв. Комітетом Міністрів 14 червня 2006 р. на 967-у засіданні заступників Міністрів. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568731&Site=CM>

² Див.: Draft Recommendation CM/Rec (2010) ... of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. Commentary. European Committee on Crime Problems (CDPC). CM(2009)187 add3 15 December 2009.

³ Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Електронний ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 ГА ООН. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

⁴ Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Електронний ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 ГА ООН. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

та практик¹. Будь-яка нова політика або практика повинна ретельно перевірятися на відповідність до цього принципу.

З іншого боку, *Європейські правила пробації* підкреслюють, що перебільшення значення відмінностей між певними групами та більшістю представників певного суспільства є неприйнятним та несправедливим. Оскільки кожна людина має свої власні особливості, є неприйнятним надавати їй оцінку у світлі належності її до певної етнічної або іншої групи, оскільки це надзвичайно часто призводитиме до дискримінації. Тому правила базуються на ідеї, що служби пробації повинні брати до уваги всі індивідуальні обставини та потреби.

5. Установлення обсягів обмеження прав

При виконанні будь-якої санкції або заходу служби пробації не повинні покладати на злочинців ніяких обов'язків або обмежень прав, якщо це не передбачено судовим або адміністративним рішенням і не вимагається з огляду на серйозність злочину та ретельно оцінені ризики вчинення рецидивного злочину.

Фактично цей принцип є конкретизацією другого принципу. Судове рішення повинно визначити обсяг обмежень прав, який є необхідним для досягнення цілей пробаційного заходу або санкції.

Права можуть бути обмеженими як покарання за вчинений злочин та/або як захід забезпечення суспільства.

Там, де права обмежуються з метою забезпечення суспільства від майбутніх злочинів, це повинно супроводжуватися належною та глибокою оцінкою ризиків, які становлять злочинці, використовуючи відповідні методи оцінки (див. **правило 66**).

6. Згода на пробаційне втручання

Європейські правила пробації наголошують, що, наскільки це можливо, служби пробації повинні отримувати *згоду злочинців* та викликати їх бажання співробітничати стосовно втручання, що може вплинути на них.

Там, де необхідно формальне бажання з боку злочинця на його залучення до пробаційного втручання, персонал служби пробації повинен переконатися, що злочинець розуміє свої права та правові наслідки надання або відсутності надання такої згоди.

Причому персонал служби пробації повинен забезпечити розуміння цього з боку злочинця та переконатися, що злочинець повністю усвідомлює настання відповідних наслідків.

Навіть там, де законодавство *не передбачає* надання такої згоди з боку злочинця, все одно персонал служби пробації повинен зробити

¹ Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

все можливе для досягнення повного розуміння злочинцем відповідних наслідків прийняття тих чи інших рішень стосовно них.

Оскільки обов'язок персоналу пробації запобігати злочинній поведінці нерідко вимагає реалізовувати заходи всупереч волі злочинця, це також повинно бути роз'яснено злочинцеві.

Таким чином, персонал служби пробації повинен, наскільки це можливо, отримувати сприйняття легітимності своїх рішень. Саме це, врешті-решт, підвищує шанси на співробітництво між персоналом та злочинцем.

7. Презумпція невинуватості

Будь-яке втручання перед тим, як винуватість злочинця буде остаточно встановлена, не повинно порушувати принцип презумпції невинуватості.

Правила наголошують на важливості принципу презумпції невинуватості в традиційному його розумінні.

Як вже раніше зазначалося, у контексті *Європейських правил пробації* поняття «**злочинець**» означає будь-яку особу, яка вчинила порушення кримінального закону або вважається такою, що його вчинила. Для цілей цих Рекомендацій та не порушуючи презумпцію невинуватості, а також можливість визнання особи винуватою лише на підставі судового рішення, поняття «злочинець» повинно аналізуватися як будь-яка особа, проти якої здійснюється кримінальне переслідування.

Діяльність служб пробації може мати місце на різних стадіях кримінального процесу. У деяких країнах служби пробації залучаються до реалізації, наприклад, запобіжних заходів. Реалізація подібної функції не може означати, що злочинець розглядається як особа, винуватість якої встановлена або презюмується.

Крім того, варто додати, що однією з функцій служб пробації є надання досудових доповідей. Тому розробники *Європейських правил пробації* наголосили, що «втручання» не пов'язано із забезпеченням судових органів інформацією, наприклад, у вигляді досудової доповіді. І навпаки, забезпечення судів доповідями не є втручанням, яке є характерним для осіб, які визнані винними.

Презумпція невинуватості має важливе значення для діяльності служб пробації. У цьому контексті варто згадати, що, згідно з рішенням Європейського суду з прав людини у справі «*Дактарас проти Литви*», Суд нагадав, що презумпція невинуватості може виявитися порушеною не лише суддею або судом, а й іншими державними органами влади (п. 41)¹.

¹ Див.: Дактарас проти Литви (Daktaras v Lithuania) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.coe.kiev.ua/hr/case/05.html

У справі «Дактарас проти Литви» Суд також нагадав, що презумпція невинуватості є однією із складових вимоги справедливого судового розгляду, яка міститься в пункті 1 статті 6 Європейської конвенції прав людини. Цю вимогу буде порушено, якщо висловлювання державної посадової особи стосовно особи, обвинуваченої в кримінальному злочині, є думкою про наявність її вини, незважаючи на те, що її ще не доведено згідно із законом. Навіть за відсутності будь-якого офіційного висновку такої думки достатньо для припущення, що посадова особа має певні підстави вважати обвинуваченого винним¹.

8. Визначення статусу служб пробації лише в законі

Статус служб пробації, їхні функції та обов'язки, так само як і відносини з органами влади та іншими органами, повинні бути визначені в національному законі.

Це пов'язується з тим, що служби пробації мають багато обов'язків, які пов'язані з убезпеченням суспільства та наглядом за злочинцями. Більшість з них, якщо не всі, мають суттєвий вплив на права людини. Тому обов'язки, функції та завдання служб пробації повинні базуватися на вагомій законодавчій основі, яка має передбачати їхні повноваження та механізм підзвітності².

9. Публічні засади реалізації функції пробації

Функція пробації має залишатися в компетенції державних органів, навіть якщо пробаційні послуги надають інші агенції чи волонтери.

У багатьох державах Європи та світу функцію виконання покарань реалізують приватні актори (неурядові організації чи комерційні структури). Особливо це стосується альтернативних покарань та нагляду за злочинцями в умовах вільного суспільства.

Цей принцип наголошує на тому, що, незалежно від того, які актори виконують ті чи інші пробаційні заходи та санкції, реалізація функції пробації як така повинна належати лише державі. Перевірка діяльності служб пробації також повинна належати урядовим структурам.

10. Забезпечення служб пробації належними ресурсами

Як уже зазначалося, *Європейські правила пробації* побудовані на ідеї, що служби пробації повинні мати відповідний статус та визнання в суспільстві, а також належні ресурси для своєї діяльності. Лише це може забезпечити статус служби пробації як одного з ключових елементів національної системи кримінальної юстиції, яка є дійсно гуманною та справедливою.

¹ Див.: Там само.

² Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

Тому є очевидним, що для досягнення та підтримання такого статусу є необхідним, щоб служби пробації мали достатню кількість персоналу та матеріальні ресурси для забезпечення якісного виконання своїх завдань.

Саме це є найгострішою проблемою для служб пробації сучасних країн Європи. Навіть ті країни, історія пробації яких налічує багато десятиліть, вимушені сьогодні шукати найбільш оптимальні шляхи фінансування діяльності цих служб, створюючи баланс між інтересами суспільства й потерпілих та злочинців.

В **Англії та Уельсі** вже давно фактично дозволили приватизацію сфери надання пробаційних послуг.

В **Австрії** та окремих землях **Німеччини** ці послуги надають неприбуткові громадські організації.

Проте варто зазначити, що західний стиль функціонування служб пробації може бути непрактичним для багатьох інших країн, що вимагатиме вироблення гнучкого національного підходу щодо принципів організації служби пробації та переліку функцій, які вона виконуватиме¹.

11. Залучення служб пробації до прийняття рішень

Орган, який приймає рішення, повинен там, де це необхідно, використовувати професійні рекомендації та інформацію служб пробації з метою зниження рецидивної злочинності та поширення використання альтернатив позбавленню волі.

При прийнятті рішень судовими або іншими органами вкрай необхідна інформація про причини злочину, мотиви злочинної поведінки, ризики вчинення рецидивного злочину, ризики спричинення шкоди, а також інша інформація, яка забезпечить прийняття судом рішення, яке б було найбільш справедливим та адекватним характеру злочину та особі злочинця.

Проте сам факт подання такої інформації не повинен сприйматися та інтерпретуватися як втручання до правосуддя, а відтак – як порушення принципу незалежності суддів.

З іншого боку, не варто водночас забувати, що зазначену інформацію суд самотужки не може зібрати внаслідок свого об'єктивного місця у структурі кримінального процесу. Цю інформацію не надасть ні поліція, ані адвокат, ані прокурор через свій правовий статус, цілі діяльності та природні особливості кримінального процесу.

Служба пробації через надання відповідної інформації заповнює порожнє місце, яке, окрім неї, не може бути ніким заповнено.

¹ Див.: Custodial and Non-Custodial Measures. Alternatives to Incarceration: Criminal Justice Assessment Toolkit. – United Nations Office on Drugs and Crime. – Vienna, 2006. – P. 8.

12. Співробітництво з іншими акторами

Служби пробації повинні діяти у співробітництві з іншими державними або приватними організаціями та місцевими громадами з метою сприяння соціальному включенню злочинців. Координована робота різних органів влади, які б доповнювали один одного, є необхідною для того, щоб забезпечувати нерідко складні проблеми злочинців та посилювати безпеку суспільства.

Правило 1 підкреслює *соціальне включення* як найголовніший принцип роботи служб пробації. Якщо соціальне включення проголошено верховною метою діяльності служб пробації, її досягнення неможливо без координованого співробітництва між службами пробації, іншими органами влади, неурядовими організаціями та іншими акторами.

Цілісний державно-управлінський вплив у сфері виконання покарань може бути лише за умови створення ефективних і результативних *механізмів координованого співробітництва* між пенітенціарним відомством та іншими органами влади й громадськими інституціями в напрямі убезпечення суспільства шляхом ресоціалізації засуджених. Тому, на наш погляд, треба погодитися, що «соціалізація засудженого за допомогою формування максимально великої кількості соціальних комунікацій – важлива ідея пенітенціарної системи. Така структура може бути створена, якщо включимо до неї все суспільство, у тому числі інститути, які не належать до державного управління, – структури місцевого самоврядування та об'єднання громадян»¹.

Пенітенціарна система – це цілісне, функціонально-інтегральне утворення повноважених суб'єктів державного управління, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та їхніх узгоджених дій щодо забезпечення ресоціалізації засуджених². Пенітенціарну систему держави можна визначити як сукупність органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських інституцій, об'єднаних на інтегрально-функціональних засадах навколо центрального органу пенітенціарного управління, на який покладено обов'язки з вироблення та реалізації єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, де всі органи й інституції взаємодіють у напрямі убезпечення суспільства шляхом ресоціалізації осіб, які відбувають або відбули кримінальні покарання.

Оскільки служби пробації в широкому розумінні є частиною пенітенціарної системи, зазначене вище положення повною мірою поширюється й на служби пробації.

¹ Радов Г. Персонал и взаимодействие тюрьмы и общества / Г. Радов // Тюремьма и общество : материалы семинара от 27–29 мая 1999 г. – Донецьк, 1999. – С. 22.

² Див.: Радов Г. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління України / Г. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1997. – № 1(2). – С. 10.

13. Відповідність діяльності служб пробації етичним та професійним стандартам

Усі види діяльності та втручань, що здійснюють служби пробації, повинні відповідати найвищим етичним і професійним стандартам та національним і міжнародним стандартам.

Європейські правила пробації становлять лише один зі стандартів Ради Європи у сфері виконання покарань та поведження зі злочинцями. Їх застосування має відбуватися комплексно, разом з іншими документами Ради Європи, які подані в преамбулі цих Правил та згадуються в цьому виданні.

14. Дієвий механізм оскарження діяльності служб пробації

Європейські правила пробації базуються на ідеї, що на національному рівні повинні існувати доступні, незалежні та дієві процедури подання скарг на діяльність служб пробації.

Відповідно до цього принципу, служби пробації повинні бути підзвітними не лише органам влади, але й клієнтам отримання пробаційних послуг. Користувачі пробаційними послугами повинні бути повністю проінформовані про механізми оскарження тих чи інших дій персоналу служби пробації.

15. Регулярність моніторингу діяльності служб пробації

Європейські правила пробації засновані на ідеї, що служби пробації повинні піддаватися регулярному державному інспектуванню та/або незалежному моніторингу.

Моніторинг можуть забезпечувати урядові інспектори, омбудсмени, правозахисні організації. Оцінка діяльності служби пробації може надаватися як в контексті оцінки політики, так і в контексті оцінки індивідуальних справ.

16. Наукова підтримка

Компетентні органи влади повинні посилювати результативність пробаційної роботи шляхом заохочення проведення досліджень, які повинні використовуватися для розробки відповідних стратегій та програм, так само як реалізації їх на практиці.

Цей пояснюється тим, що найкращі практики повинні бути засновані на доказах. Робота служб пробації повинна піддаватися науковим дослідженням з метою визначення результативності досягнення поставлених цілей. Дослідження також повинні визначати наслідки впровадження тих чи інших політик та практик. Дослідження повинні бути ретельними й незалежними та проводитися університетами та науковими центрами. Результати досліджень повинні бути відкритими¹.

¹ Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

17. Інформування громадськості

Компетентні органи влади та служби пробації повинні інформувати засоби масової інформації та громадськість у цілому про роботу служб пробації з метою заохочення кращого розуміння їхньої ролі та цінності для суспільства.

Важливість цього принципу полягає в тому, що громадськість зазвичай мало розуміється на статусі та функціях служб пробації, а головне – на цінності такої служби та її функцій.

Тому діяльність служб пробації повинна бути в центрі уваги засобів масової інформації та громадськості в цілому, не забуваючи про принцип конфіденційності, оскільки необхідно пам'ятати про особливий характер інформації, якою володіють служби пробації, збираючи інформацію про злочинців.

Європейська конвенція про захист прав людини у практиці служби пробації

У цьому контексті необхідно наголосити на такому моменті, який є вкрай важливим для працівників служби пробації. Йдеться про місце практики Європейського суду з прав людини в системі джерел права.

Працівники майбутньої служби пробації України повинні пам'ятати, що, відповідно до статті 17 Закону України *«Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»*, практика Європейського суду становить *джерело права* при розгляді справ вітчизняними судами: *«Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права»*¹.

Це положення свого часу дало можливість для українських суддів прямо посилалися у відповідних судових рішеннях на практику Суду. Посилання на норми Конвенції та рішення Європейського суду з прав людини – це не право суддів, а їхній обов'язок.

Свого часу Пленум Верховного Суду України, акцентуючи увагу на прецедентній практиці Європейського суду з прав людини, додатково наголосив, що, *«враховуючи положення статті 9 Конституції України та беручи до уваги ратифікацію... Конвенції... та прийняття Закону України... «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суди також повинні застосовувати Конвенцію... та рішення Європейського суду з прав людини як джерело права...»*².

Можна також згадати, що, відповідно до статті 8 Кодексу адміністративного судочинства України, суди в адміністративному

¹ Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

² Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 2009 р. № 1.

судочинства повинні застосовувати принцип верховенства права з урахуванням *практики Суду з прав людини*¹.

Відповідно до статті 8 Кримінально-процесуального кодексу України («Верховенство права»), кримінальне провадження здійснюється з дотриманням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Принцип верховенства права в кримінальному провадженні застосовується з урахуванням *практики Європейського суду з прав людини*.

Відповідно до статті 8 Кримінально-процесуального кодексу України («Законність»), кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням *практики Європейського суду з прав людини*.

Отже, на сучасному етапі *прецедентна практика Європейського суду з прав людини* – це джерело права з усіма відповідними наслідками, незважаючи на те, щодо якої країни винесено те чи інше рішення. Сам факт виникнення справи на правовому ґрунті іншої країни зовсім не означає, що ухвалені рішення не допоможе з'ясувати принципові вимоги, зафіксовані в положеннях Конвенції.

Особливо необхідно наголосити, що, відповідно до Європейських правил пробації, поняття «*національне законодавство*» (national law) означає не лише закони, що прийняв національний законодавець, але також будь-які інші зобов'язуючі регламенти та накази, так само як і прецедентна практика судів та трибуналів, якщо вони визнані як джерело права національною правовою системою.

Тому обов'язок використовувати й Конвенцію, і практику Суду становить обов'язок не лише для суддів, але й для всіх посадових осіб служби пробації².

Принципи пробації у світлі Європейських правил пробації

Отже, підсумовуючи викладене вище, можна ще раз навести перелік принципів пробації, які закріплені в Європейських правилах пробації.

До таких принципів належать.

1. Пріоритетність установлення позитивних відносин із клієнтом пробації.
2. Повага до прав людини.
3. Дотримання прав потерпілих від злочинів.
4. Недискримінація.
5. Установлення обсягів обмеження прав.
6. Згода на пробаційне втручання.

¹ Див.: Кодекс адміністративного судочинства України : наук.-практ. комент. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 51.

² Див.: Ягунов Д. В. Принципи пробації: європейські стандарти та проблеми їх реалізації в Україні / Д. В. Ягунов // Наук. вісник Ужгород. нац. ун-ту. Серія: Право. – Ужгород, 2012. – Вип. 9, т. 4. – С. 172-176.

7. Презумпція невинуватості.
8. Визначення статусу служб пробації лише в законі.
9. Публічні засади реалізації функції пробації.
10. Забезпечення служб пробації належними ресурсами.
11. Залучення служб пробації до прийняття рішень.
12. Співробітництво з іншими акторами.
13. Відповідність діяльності служб пробації етичним та професійним стандартам.
14. Дієвий механізм оскарження діяльності служб пробації.
15. Регулярність моніторингу діяльності служб пробації.
16. Наукова підтримка.
17. Інформування громадськості.

Принципи пробації: національний контекст

Варто зазначити, що правила встановлюють приблизний перелік принципів. Національні закони можуть надавати набагато більш скромні приклади щодо кількості принципів.

Так, наприклад, відповідно до Закону **Латвії** «Про Державну службу пробації», робота Державної служби пробації повинна бути організована при дотриманні таких принципів: 1) принцип співробітництва; 2) принцип оптимізації; 3) принцип соціальної інтеграції.

Причому тлумачення сутності принципів надано безпосередньо в тексті Закону. Відповідно до статті 3 цього Закону, робота Державної служби пробації **Латвії** організовується на підставі таких принципів пробації:

1) *принцип співробітництва* – основою роботи з пробації є організація та активізація співпраці структур з метою вироблення оптимальної та відповідної єдиної політики залучення та використання ресурсів держави, місцевого самоврядування та громадських організацій для здійснення пробації;

2) *принцип оптимізації* – робота з пробації організується таким чином, щоб раціонально використовувати функції пробації з делегуванням їх відповідним органам самоврядування та громадським організаціям та зберіганням права на встановлення критеріїв виконання цих функцій і контролювання виконання цих функцій;

3) *принцип соціальної інтеграції* – при здійсненні нагляду за клієнтом пробації та корекції його соціальної поведінки забезпечується інтеграція цього клієнта до суспільства.

Відповідно до Закону **Молдови** «Про пробацію», діяльність пробації заснована на таких принципах:

а) дотримання прав людини, повага людської гідності, недопущення дискримінації в будь-якому прояві;

б) постійна підтримка й заохочення суб'єктів пробації, яким надані допомога та консультації з метою їх реінтеграції до суспільства та

несення відповідальності за власні дії шляхом формування правильного ставлення до правопорядку й правил співіснування в суспільстві;

с) своєчасність, виходячи з того, що діяльність пробації здійснюється на всіх етапах кримінального процесу для забезпечення адекватної соціальної реакції на вчинене діяння з урахуванням психосоціальної ситуації, реальних умов вчинення злочину, а також у цілях успішного втручання у вирішення проблем особи, яка перебуває в конфлікті із законом;

д) участь громадськості в процесі надання допомоги, проведення психосоціального консультування та здійснення контролю;

е) диференціація та психосоціальна індивідуалізація суб'єкта пробації та вчиненого злочину¹.

Вітчизняний контекст: принципи пробації у світлі проектів Закону про пробацію

У проекті закону про пробацію, який розробила робоча група **ЮНІСЕФ** та зареєстрував у листопаді 2008 року народний депутат України В. Швець, було зазначено, що діяльність служби пробації ґрунтується на принципах:

- поваги та дотримання прав і свобод людини та громадянина;
- соціальної справедливості;
- адресності та індивідуального підходу;
- законності;
- відкритості, прозорості та підзвітності;
- участі громадськості в процесі виправлення та ресоціалізації осіб, до яких застосовано пробацію;
- диференціації та індивідуалізації підходу до осіб, до яких застосовується пробація;
- взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними й релігійними організаціями;
- забезпечення конфіденційності суб'єктами, які надають соціальні послуги, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм.

У проекті закону про пробацію **Кабінету Міністрів України**, зареєстрованому в січні 2013 року, було зазначено, що пробація ґрунтується на принципах:

- законності;
- невідворотності виконання покарань;
- дотримання прав і свобод людини та громадянина;
- поваги до людської гідності;
- рівності перед законом;

¹ Див.: О пробації [Електронний ресурс] : Закон Республіки Молдова от 14 февраля 2008 г. № 8-XVI (по состоянию на 17 декабря 2009 г.). – Режим доступа: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=23551

- диференційованого та індивідуального підходу;
- конфіденційності;
- неупередженості;
- взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та громадянами.

У проекті Закону «Про службу пробації», що вніс народний депутат України **В. Швець** у січні 2013 року, принципи діяльності служби пробації особливо не змінилися. Зокрема, у статті 5 цього законопроекту зазначено, що діяльність служби пробації ґрунтується на принципах:

- поваги та дотримання прав і свобод людини та громадянина;
- соціальної справедливості;
- законності;
- неупередженості;
- своєчасного та помірною втручання;
- відкритості, прозорості та підзвітності;
- участі громадськості в процесі виправлення та ресоціалізації осіб, до яких застосовано пробацію;
- диференціації та індивідуалізації підходу до осіб, до яких застосовується пробація;
- взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, благодійними й релігійними організаціями;
- забезпечення конфіденційності суб'єктами, які надають соціальні послуги, дотримання ними стандартів якості, відповідальності за дотримання етичних і правових норм.

Можна побачити, що деякі принципи проекту ЮНІСЕФ «перекочували» до нових проектів закону, які розробили Кабінет Міністрів України та народний депутат України В. Швець.

Це, зокрема, стосується принципів взаємодії, індивідуалізації діяльності, забезпечення конфіденційності тощо. Проте в цьому проекті закону увага одразу ж фокусується на «законності» та «невідворотності виконання покарань», що свідчить про якісно іншу орієнтацію проекту закону, де служба пробації розглядається не як соціальна діяльність, а як діяльність правоохоронна.

ЧАСТИНА II: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПЕРСОНАЛ

Організація

18. The structure, status and resources of probation agencies shall correspond to the volume of the tasks and responsibilities they are entrusted with and shall reflect the importance of the public service they implement.

19. Irrespective of whether probation services are delivered by public or private organisations, agencies shall work in accordance with formal policy instructions and rules provided by the competent authorities.

20. Any private agency providing probation services to offenders shall be approved by the competent authorities in accordance with national law.

18. Структура, статус та ресурси служб пробації повинні відповідати обсягу завдань та обов'язків, які покладаються на них, та повинні відображати важливість функцій, які вони виконують.

19. Незалежно від того, чи надаються пробаційні послуги приватними або державними організаціями, служби пробації повинні діяти відповідно до інструкцій та правил, які виробила уповноважена влада.

20. Будь-яка приватна організація, яка надає пробаційні послуги злочинцям, повинна бути затверджена компетентним органом влади відповідно до національного законодавства.

Коментар:

Служба пробації в сучасних країнах є одним із найважливіших елементів системи кримінальної юстиції. Тому вся діяльність служби пробації повинна бути спрямована на підкреслення такої важливості та виправдання її існування в очах громадськості та ЗМІ.

У **Правилах 19-20** йдеться про залучення недержавного сектора до надання пробаційних послуг.

Передусім варто зазначити, що приватизація національних пенітенціарних систем сьогодні є надзвичайно поширеним феноменом¹.

Так, у **Нідерландах** функції державних служб пробації виконують приватні організації, яким Міністерство юстиції делегує свої повноваження щодо управління в цій сфері².

¹ Див.: Ягунов Д. В. Чи можна продавати «право карати»? (філософсько-правовий аналіз феномена в'язничної приватизації) / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – О., 2011. – Вип. 59. – С. 97-105; Ягунов Д. Приватизація в'язничної системи: англо-американський досвід // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2004. – № 19. – С. 355-361.

² Див.: Бойцова Л. Пенитенціарная система Нидерландов / Л. Бойцова // Бюл. Мин-ва юстиции РФ. – 2002. – № 4. – С. 118-119.

Існує три національні організації, яким доручається виконувати ці функції:

1. *Reclassering Nederland* (Голландський інститут пробації). Організація обслуговує 63–70% клієнтів. Конкретної спеціалізації немає.

2. *Salvation Army*. Обслуговує 8–10% клієнтів. Спеціалізується на дорослих злочинцях, які не мають місця проживання, та на неповнолітніх.

3. *GGZ*. Обслуговує 20–28% клієнтів. Спеціалізується переважно на засуджених за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків або вчинені внаслідок зловживання наркотиками чи алкоголем.

Кожна організація розробляє свій бізнес-план, який погоджується з міністром юстиції. Оплата послуг здійснюється за результатами річної роботи та залежить від послуг, які надавав відповідний постачальник послуг засудженим. Координацію діяльності різних приватних агенцій на рівні району здійснюють місцеві органи влади¹.

Зазвичай колишні ув'язнені не є клієнтами зазначених організацій, проте, як показує практика, можуть бути винятки.

В **Австрії** функції державних служб пробації виконує приватна організація. Приватна неприбуткова організація *Neustarst* (до 2001 р. – *Verein fur Bewahrungshilfe und Soziale Arbeit* (VSBA) підписала відповідний контракт з Урядом Австрії ще 1994 року². Сьогодні *Neustarst* виконує класичні функції служби пробації, серед яких медіація, постпенітенціарна опіка, управління гуртожитками для клієнтів пробації по всій країні. Персонал *Neustarst* призначається за погодженням з Міністерством юстиції.

У **землі Баден-Вюртемберг (Німеччина)** функції служби пробації передано приватній неприбутковій організації *Neustarst*³.

Проте в *Європейських правилах пробації* зазначено, що, незалежно від того, надаються пробаційні послуги приватними чи державними організаціями, вони повинні діяти відповідно до інструкцій та правил, які виробила уповноважена влада.

Отже, *Європейські правила пробації* передбачають, що пробаційні послуги можуть надаватися чотирма видами акторів:

- 1) урядовими структурами;
- 2) неурядовими організаціями;
- 3) благодійними організаціями;
- 4) комерційними організаціями.

Вимоги до організацій мають бути однаковими, незалежно від публічної чи приватної їх природи.

¹ Див.: Boone M. Community Service in the Netherlands / M. Boone // *European Journal of Probation*. – 2010. – Vol. 2, № 1. – P. 22-40.

² Див.: Summary information on probation in Austria [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/.../Summary%20information%20on%20Austria.pdf

³ Див.: Summary information on probation in Germany [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/.../Summary%20information%20on%20Germany.pdf

Незалежно від того, якими організаціями надаються пробаційні послуги, урядові органи, відповідальні за цю діяльність, повинні забезпечувати, щоб ці послуги надавалися на належному рівні.

Новою категорією також є поняття «пробаційні послуги» (*probation services*). Наявність такої категорії вказує на два принципово нових моменти.

По-перше, вона підтверджує тезу, що пробація не звужується до покарання. По-друге, наявність поняття «послуги» відображає вже традиційну для західних країн тенденцію аналізувати кримінально-виконавчу діяльність як «соціальний продукт», який має характеристики якості та ціни.

Персонал

21. Probation agencies shall act in a manner that earns the respect of other justice agencies and of civil society for the status and work of probation staff. The competent authorities shall endeavour to facilitate the achievement of this aim by providing appropriate resources, focused selection and recruitment, adequate remuneration of staff and good management.

22. Staff shall be recruited and selected in accordance with approved criteria which shall place emphasis on the need for integrity, humanity, professional capacity and personal suitability for the complex work they are required to do.

23. All staff shall have access to education and training appropriate to their role and to their level of professional responsibilities.

24. Initial training shall be provided to all staff and shall seek to impart the relevant skills, knowledge and values. Staff shall be assessed in a recognised manner and qualifications awarded that validate the level of competence attained.

25. Throughout their career, all staff shall maintain and improve their knowledge and professional abilities through in-service training and development provided to them.

26. Staff shall be trained and enabled to use their discretion within the framework of law, ethics, organisational policy, up-to-date methodological standards and code of conduct.

27. Staff who work or are to work with offenders who have committed some specific offences shall be given appropriate specialised training.

28. Training shall pay attention to offenders and, where applicable, victims who may be particularly vulnerable or have distinct needs.

29. Probation staff shall be sufficiently numerous to carry out their work effectively. Individual staff members shall have a caseload which allows them to supervise, guide and assist offenders effectively and humanely and, where appropriate, to work with their families and, where

applicable, victims. Where demand is excessive, it is the responsibility of management to seek solutions and to instruct staff about which tasks are to take priority.

30. The management shall ensure the quality of probation work by providing leadership, guidance, supervision and motivation to staff. Staff shall be accountable for their practice.

31. The management shall endeavour to develop and maintain sound working relationships and good contacts with other agencies and partners, with volunteers, public authorities, the media and the general public.

32. There shall be arrangements for management to consult with staff as a body on general matters regarding their professional practice and related conditions of employment.

33. Staff remuneration, benefits and conditions of employment shall reflect the standing of their profession and shall be adequate to the exacting nature of their work in order to attract and retain suitable staff.

34. Volunteers may be involved in certain aspects of probation work. They shall be adequately selected, supported and resourced.

21. Служби пробації повинні діяти таким чином, щоб завоювати повагу інших органів системи кримінальної юстиції та суспільства в цілому до статусу та роботи персоналу служб пробації. Компетентні органи держави повинні докладати зусиль для того, щоб сприяти досягненню цієї мети через забезпечення належними ресурсами, орієнтований відбір та призначення на посади персоналу, адекватне винагородження співробітників та дієве управління.

22. Персонал повинен набиратися та відбиратися відповідно до затверджених критеріїв, які повинні робити наголос на таких потребах, як чесність, гуманність, професіоналізм та особисті якості, необхідні для виконання роботи, яку цей персонал повинен виконувати.

23. Усі співробітники повинні мати доступ до освіти та підготовки, які відповідають їхній ролі та рівню професійних обов'язків.

24. Для всіх співробітників повинна організовуватися початкова підготовка, яка повинна надати їм відповідні навички, знання та цінності. Персонал повинен бути оцінений у встановленому порядку з присудженням відповідної кваліфікації, яка б підтверджувала рівень досягнутої компетенції.

25. Упродовж всієї кар'єри всі співробітники повинні підтримувати та покращувати отримані знання та професійні здібності через відомчі курси підвищення кваліфікації, які повинні організовуватися для них.

26. Співробітники повинні навчатися та бути здатними використовувати свій професійний розсуд, обмежуючись рамками закону,

етики, внутрішньої організаційної політики, сучасних методик та кодексу поведінки.

27. Співробітники, які працюють або повинні працювати зі злочинцями, які вчинили специфічні злочини, повинні пройти відповідне спеціальне навчання.

28. У процесі навчання персоналу увага повинна фокусуватися на злочинцях і, там, де це необхідно, на потерпілих від злочинів, які можуть бути особливо вразливими або мати особливі потреби.

29. Кількість співробітників служби пробації повинна бути настільки великою, щоб результативно виконувати свою роботу. Кожен співробітник повинен мати таке навантаження, яке б дозволяло йому результативно та гуманно здійснювати нагляд за злочинцями, наставляти їх та їм допомагати, там, де це необхідно, працювати з їхніми родинами й, там, де це необхідно, – з потерпілими. Там, де навантаження перевищує можливості, керівники служби пробації повинні знаходити вирішення цієї проблеми й надавати інструкції щодо пріоритетності завдань, які мають виконуватися.

30. Керівництво служби пробації повинно забезпечувати якість пробаційної роботи шляхом забезпечення лідерства, наставництва, нагляду та мотивування співробітників. Співробітники повинні бути підзвітними за свою діяльність.

31. Керівництво служби пробації повинно прагнути розвивати та підтримувати добрі робочі відносини та хороші контакти з іншими агенціями та партнерами, волонтерами, органами влади, засобами масової інформації та громадськістю в цілому.

32. Повинні бути створені механізми, за яких керівники служб пробації могли б консультуватися зі співробітниками із загальних питань, що стосуються їхньої професійної діяльності та відповідних умов роботи.

33. Оплата праці співробітників, заохочення та умови їхньої праці повинні відображати сутність цієї професії, бути достатніми для вимогливого характеру цієї роботи, щоб залучати нових співробітників та утримувати старих.

34. Волонтери можуть залучатися до певних аспектів пробаційної роботи. Вони повинні ретельно відбиратися, підтримуватися в їхній діяльності та забезпечуватися необхідним для цього.

Коментар:

Основоположні положення щодо ролі персоналу служб пробації можна знайти в *Токійських правилах*.

Так, правило 15.1 *Токійських правил* вказує на те, що при наборі персоналу не допускається будь-яка дискримінація за ознакою раси, кольору шкіри, статі, віку, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану,

місця народження чи іншого статусу. Політика набору персоналу повинна враховувати національну політику квотного набору й відображати різноманітність правопорушників, що підлягають нагляду.

Особи, які призначаються для застосування заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, повинні володіти відповідними особистими якостями та, за можливості, належною професійною підготовкою й практичним досвідом. Такі вимоги повинні бути чітко визначені (правило 15.2 *Токійських правил*).

Для набору й утримання кваліфікованого професійного персоналу необхідно забезпечувати відповідне службове становище, належні оклади й пільги, що відповідають характеру роботи, і надавати широкі можливості для професійного зростання та просування по службі (правило 15.3 *Токійських правил*).

Окремі положення щодо підготовки персоналу можна знайти в таких пунктах *Токійських правил*.

Так, правило 16.1 зазначає, що мета професійної підготовки полягає в тому, щоб роз'яснити персоналу його обов'язки щодо повернення правопорушника до нормального життя в суспільстві, забезпечення прав правопорушника й захисту суспільства. Підготовка також повинна сприяти розумінню персоналом необхідності здійснювати співпрацю й координувати діяльність з відповідними установами.

До вступу на службу персонал проходить підготовку, включає інструктаж про характер заходів, не пов'язаних з ув'язненням, про цілі нагляду та різні способи застосування не пов'язаних з тюремним ув'язненням заходів (правило 16.2 *Токійських правил*).

Після вступу на службу персонал підтримує й удосконалює свої знання й професійні навички шляхом проходження підготовки без відриву від служби та на курсах підвищення кваліфікації. Для цієї мети забезпечуються необхідні умови (правило 16.3 *Токійських правил*).

Щодо *Європейських правил пробації*, то **правила 21-34** присвячені статусу персоналу служб пробації, критеріям відповідності осіб, що бажають працювати в цих структурах, навчанню й перепідготовці персоналу, особливостям роботи з окремими категоріями злочинців та потерпілими, а також залученню волонтерів до роботи у службах пробації.

Необхідно наголосити, що персонал повинен мати статус та повагу, які віддзеркалюють цінність їхньої роботи, їхні навички та знання. Якщо призначення служби пробації погано розуміють суспільство та інші професіонали, досягнення цілей служби пробації щодо соціального включення злочинців постає перед загрозою.

Ефективне управління, адекватне забезпечення ресурсами, ретельні процедури відбору персоналу, високі стандарти професійного навчання та підготовки, а також достойна винагорода, які відобража-

ють навички та статус персоналу, – все це необхідно для того, щоб забезпечити, що служби пробації та їхній персонал мають високий статус, довіру та повагу.

Незважаючи на те що поняття «персонал» включає співробітників різної спрямованості, ці правила повинні однаково застосовуватися до всіх них¹.

Набір та відбір персоналу повинен бути чесним, ретельним та відображати принципи доброго відбору працівників. Служби пробації повинні бути максимально прозорими стосовно якостей та характеристик, які необхідні для заняття посад у службах пробації. Процедури відбору повинні звертати увагу не лише на інтелектуальні здібності та освітній рівень кандидатів, але й на чесність, відвертість, гуманність, співчутливість та толерантність.

У цілому набір та відбір майбутніх співробітників служби пробації повинен відповідати принципу рівності можливостей. Якщо серед працівників спостерігається перебільшення належності до певної групи, органи пробації повинні дослідити причини такої ситуації та усунути будь-які перешкоди на шляху до рівних можливостей.

Так само служби пробації повинні проводити моніторинг причин, які змушують працівників звільнятися.

Один із моментів стосовно статусу персоналу служби пробації неодмінно становитиме проблему для національної моделі пробації в Україні. У коментарях до Правил наголошується на тому, що філософія пробації побудована таким чином, що кожна людина може змінюватися на краще. Саме на цьому базується ідея соціального включення колишніх злочинців.

Тому наявність у минулому засудження або притягнення до відповідальності не повинно автоматично унеможливлювати працевлаштування у службі пробації.

Колишній злочинець може робити вагомий внесок до роботи служби пробації через наявність власного досвіду злочинної діяльності, досвіду припинення злочинної діяльності за власним переконанням та досвіду залучення до системи кримінальної юстиції. Тому при вирішенні питання щодо можливості колишнього злочинця працювати у службі пробації до уваги повинні братися: а) сутність та тяжкість злочину або злочинів; б) тривалість часу після вчинення злочину або злочинів; в) ставлення кандидата на посаду до минулого².

Різні працівники служби пробації мають відігравати різні ролі, маючи різні освітній рівень та підготовку. Тому працівники повинні мати вільний доступ до підвищення освітнього рівня,

¹ Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

² Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

що обумовлено необхідністю підвищення якості послуг, які вони надають (**правило 24**).

Початкова освіта офіцерів пробації повинна організовуватися на чіткому розумінні навичок, завдань та цінностей, які потребуються в їхній роботі. Беручи до уваги, що служби пробації мають досягати багатьох завдань та виконують широкий перелік функцій, усі представники персоналу служби пробації повинні мати освітні можливості здобувати освіту та підвищувати кваліфікацію відповідно до своїх ролей. Причому відвідування час від часу певних заходів або проведення занять безпосередньо на робочому місці, незважаючи на їх цінність, не є достатнім з огляду на сутність та значення підвищення освітнього рівня та професійних навичок.

Початкове навчання має підготувати персонал працювати належним чином відповідно до їхньої професійної ролі. Відомче підвищення кваліфікації повинно бути доступним для всього персоналу. Це обумовлено необхідністю брати до уваги нове законодавство, політику, практики та інші сфери роботи служби пробації, які перебувають у процесі трансформації та піддаються змінам. Водночас професійне навчання повинно мати за мету уможливити вироблення нових ролей офіцерів пробації, яких може потребувати служба, та виробляти нові, власні методи безперервного професійного розвитку (**правило 25**).

Пробаційна діяльність передбачає оцінювання та прийняття рішень. В умовах, коли дії персоналу обмежуються вимогами закону та внутрішньою політикою служби, персонал повинен навчатися та заохочуватися здійснювати професійне оцінювання, щоб приймати обґрунтовані рішення, водночас розуміючи потреби підзвітності у своїй діяльності (**правило 26**).

Правила наголошують на тому, що офіцери пробації можуть працювати зі злочинцями, які встигли вчинити декілька специфічних злочинів.

Під специфічними злочинами в Правилах розуміються передусім *статеві або насильницькі злочини*. Зазначені злочинці характеризуються тією чи іншою мірою впертості щодо «звичності» подальшої злочинної поведінки¹.

Крім того, йдеться про злочинців, чия злочинна поведінка характеризується певними труднощами, які можуть носити системний характер (зловживання алкоголем або наркотиками, психічне захворювання) (**правило 27**).

¹ Ягунов Д.В. Категорія «небезпечний злочинець» у сучасному кримінальному законодавстві зарубіжних країн // Актуальні проблеми політики. – Одеса: Юридична література, 2010. – Випуск 39. – С.352-361.

Тому служби пробації можуть призначати фахівців, які володіють глибокими спеціальними знаннями та навичками роботи з подібними категоріями злочинців. Ступінь уваги, яка має приділятися цим категоріями злочинців, може варіюватися від країни до країни. В окремих випадках можуть створюватися навіть окремі підрозділи для роботи із зазначеними категоріями злочинців.

Проте навіть якщо у структурі служби пробації функціонує окремий такий підрозділ, усі працівники служби повинні мати достатні знання та навички роботи зі «специфічними» злочинцями, для того щоб сприяти доступу до цих злочинців та покращувати результативність співпраці з такими підрозділами.

Правило 28 фокусує увагу на необхідності надання соціальних послуг не лише злочинцям, проте й *потерпілим від злочинів*, що обумовлює максимальну індивідуалізацію при проведенні навчання працівників служби пробації.

Навіть початкове навчання повинно підготувати весь персонал до роботи з різними категоріями злочинців та брати до уваги різноманітні навички, які потребуються для роботи з конкретними злочинцями або потерпілими від злочинців.

Наприклад, для роботи з неповнолітніми злочинцями вимагаються дещо інші навички та знання порівняно зі знаннями та навичками, які потребуються для роботи з дорослими злочинцями.

Так само жінки можуть мати специфічні потреби порівняно з чоловіками. Так, наприклад, дослідження свідчать, що жінки-злочинці набагато частіше, аніж чоловіки, стають жертвами злочинців у минулому¹. Вони також можуть мати відповідальність за утримання дітей.

Подібні обставини (які, звичайно, також можуть стосуватися й чоловіків) обумовлюють різні підходи в здійсненні нагляду за злочинцями. Тому практична підготовка офіцерів пробації повинна підвищувати обізнаність про такі обставини та їх наслідки в практичній діяльності.

Так само потерпілі реагують на злочини проти них по-різному. Тому у своїй роботі з потерпілими персонал служби пробації повинен повною мірою брати до уваги ці обставини та виконувати свої обов'язки відповідно до цих особливостей.

Те саме стосується *іноземців*, оскільки вони автоматично попадають до категорії вразливих клієнтів служб пробації через неможливість отримання соціальних послуг такою мірою, якою характеризуються громадяни країни. У деяких випадках вони підлягають депортації. Тому персонал служб пробації може бути зобов'язаний

¹ Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

підтримувати зв'язки з аналогічними службами країни походження іноземців, що потребує додаткових знань та навичок.

У цілому, початкова підготовка повинна бути спрямована на підвищення обізнаності персоналу про важливість поваги та належного ставлення до індивідуалізації в роботі, а також адаптацію роботи працівників пробації до того, щоб повною мірою зустрічати потреби клієнтів служби.

Правило 29 сфокусовано на питаннях належної підтримки працівників служби пробації. Для того щоб діяльність служби відповідала критеріям результативності та ефективності, персонал повинен мати відповідну винагороду за свою діяльність. Якщо робоче навантаження на працівників є занадто великим, то, врешті-решт, служба пробації не буде здатна працювати належним чином. Причому в контексті Європейських правил пробації важливо відзначити важливу деталь: обсяг робочого навантаження на працівників служби пробації має оцінюватися *комплексно*, враховуючи вимоги конкретних індивідуальних справ, але в жодному разі не просто як кількість злочинців, які перебувають під наглядом.

Крім того, **правило 29** підкреслює важливість належного фінансування діяльності служби пробації. Загальна нестача ресурсів знижує потенціал служби пробації, так само як і надмірне навантаження сприятиме унеможливленню досягнення працівниками служби пробації найкращих показників у своїй діяльності.

Важливість цього правила полягає в тому, що воно підкреслює свою «приземленість» та прагматичність. Тому в офіційному коментарі до Правил наголошується: «*Служби пробації не можуть мати стільки ресурсів, як того хотілося б в ідеалі*¹».

Тому якщо робоче навантаження на персонал стає надмірним, ще більш актуальним питанням стає визначення найбільш важливих пріоритетів. Правила наголошують, що керівництво службою несе відповідальність за розробку відповідних стратегій щодо реагування на виклики та розподілу навантаження між працівниками служби.

Отже, *Європейські правила пробації* наголошують на важливості інструментів аналізу політики для вибору найбільш гнучких та невитратних альтернатив.

У тих випадках, коли й досягнення зазначеного вище не уявляється можливим через брак ресурсів, керівництво служби повинно надавати обґрунтовані роз'яснення персоналу щодо вибору найбільш важливих пріоритетів.

¹ Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

Правило 30 наголошує, що є надзвичайно важливим, щоб управління персоналом забезпечувало *лідерство та наставництво*. Повинні відбуватися регулярні зустрічі між окремими працівниками та їх безпосередніми керівниками з питань здійснення нагляду та детального аналізу окремих справ. Це також дозволить безпосередньому керівникові зрозуміти, які організаційні проблеми повинні бути вирішені для того, щоб підтримувати персонал у вирішенні того, що вимагає їх нерідко надзвичайно вибаглива та складна робота.

Це передбачає заохочення, мотивацію, професійний розвиток та реагування на проблеми співробітників, включаючи групове консультування та конференції з конкретного питання.

Не варто забувати, що персонал може досягати очікуваних стандартів лише в тому разі, коли він належним чином забезпечений і де діяльність організації є впорядкованою та добре керованою.

Щодо *підзвітності*, про яку йдеться в Правилах, то відповідні положення правил базуються на ідеї, що кожен представник персоналу служби пробації є підзвітним своїм керівникам за свої практики, так само як і служба пробації в цілому є підзвітною відповідним органам влади.

Одним із важливих складових підзвітності є зберігання та поновлення записів (записів про контакти зі злочинцем, про суттєві кроки або рішення стосовно конкретної справи). Усі ці записи повинні зберігатися та використовуватися для зворотного звітування перед органом судової влади щодо прогресу в конкретній справі. Записи повинні бути точними та поновлюваними, а також доступними для перевірки з боку безпосереднього керівництва. Записи повинні піддаватися моніторингу та можуть бути використані як докази при проведенні перевірок дій працівників служби пробації (**правило 30**).

Правило 31 встановлює обов'язок кожного представника персоналу брати участь у налагодженні роботи з іншими органами влади, причому керівництво служби має прямий обов'язок установлювати такі партнерські зв'язки та забезпечувати, щоб вони реально існували.

Дієва взаємодія з іншими агенціями може мати місце лише тоді, коли керівництво служби розробило чіткі та вагомі міжвідомчі протоколи (наприклад, договори про обмін інформацією або методами роботи).

Правило 32 наголошує на важливості обміну інформацією між працівниками служби пробації та їх безпосередніми керівниками. Деякі питання повинні обговорюватися індивідуально, але групові консультації є прямим обов'язком керівництва конкретної служби. Більше того, з правил випливає, що професійні асоціації, професійні спілки та інші неформальні форми асоціації персоналу служб пробації

можуть робити внесок до налагодження результативної взаємодії між персоналом та його керівниками.

Ці консультації повинні стосуватися не лише умов роботи, проте розглядатися й використовуватися як механізм впливу персоналу на керівництво в частині зміни політики служби. Йдеться про інформування керівництва щодо результатів упровадження певних політик. Практичний досвід працівників має розглядатися як доказ, на якому політика повинна наближатися до практичних реалій (див. **правило 16**).

Правило 33 стосується зарплатні працівників служб пробації та умов їхньої роботи. Наголошується, що, крім високих стандартів роботи та відповідних процедур відбору персоналу, належна заробітна платня є також важливим фактором забезпечення високої якості роботи персоналу. Високі стандарти освіти та професійної підготовки, які є обов'язковими для працівників пробації, забезпечать працевлаштування їх в інших місцях, якщо робота у службі пробації призведе їх до розчарування в аспекті заробітної платні. Тому служби пробації повинні забезпечувати, щоб зарплатня та умови роботи (включаючи пенсійне забезпечення) були б достатніми для того, щоб зберігати персонал після того, як працівники були відібрані та з ними провели професійне навчання.

Правило 34 присвячено питанням набору волонтерів, які працюють від імені служби пробації, та в самостійному статусі або в іншій організації працюють зі злочинцями.

Аналогічним чином це питання розглядається в *Токійських правилах*, де зазначено, що «компетентний орган може залучати громадськість і системи громадської підтримки до застосування заходів, не пов'язаних з ув'язненням» (правило 13.4)¹.

Крім того, правило 17.1 *Токійських правил* зазначає таке: «Слід заохочувати участь громадськості, оскільки в ній закладено великі можливості й оскільки вона є одним із найважливіших чинників зміцнення зв'язків між правопорушниками, щодо яких ужито заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, та їхніми сім'ями й суспільством. Вона повинна доповнювати зусилля органів кримінального правосуддя».

Крім того, участь громадськості слід розглядати як можливість членів суспільства внести свій внесок у справу захисту інтересів суспільства (правило 17.2 *Токійських правил*).

¹ Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Електронний ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

Добровольці ретельно підбираються та приймаються на роботу з урахуванням їхніх схильностей та інтересу до даної роботи. Вони проходять належну підготовку для виконання їхніх конкретних обов'язків, і їм надається можливість звертатися за допомогою й порадю до компетентного органу та отримувати в нього консультації (правило 19.1 *Токійських правил*).

Добровольці повинні заохочувати правопорушників та їхні родини до встановлення конструктивних зв'язків із суспільством і більш широких контактів, надаючи їм консультації та інші необхідні форми допомоги відповідно до своїх можливостей і потреб правопорушників (правило 19.2 *Токійських правил*).

Добровольці страхуються проти нещасного випадку, тілесного ушкодження й громадської відповідальності при виконанні своїх обов'язків. Їм відшкодовуються дозволені витрати, які вони несуть при виконанні своєї роботи. Вони отримують суспільне визнання за ті послуги, які вони надають суспільству в інтересах його добробуту (правило 19.3 *Токійських правил*).

Проте можна нагадати, що в багатьох країнах пробація виникла саме з *місіонерсько-релігійного супроводу дрібних злочинців* (Англія, США). І навіть сьогодні волонтери роблять важливий внесок до роботи служб пробації, працюючи як зі злочинцями, так і з потерпілими.

Сьогодні наявність волонтерів у пробаційній діяльності означає залучення громадянського суспільства до боротьби зі злочинністю, але не покладання цього обов'язку лише на професіоналів.

Там, де до пробаційної роботи залучаються волонтери, ролі останніх можуть бути пов'язані з таким:

- 1) волонтери можуть надавати модель поведінки для злочинців;
- 2) волонтери можуть надавати допомогу злочинцям у пошуку роботи;
- 3) волонтери можуть навчати інших волонтерів;
- 4) волонтери можуть бути наставниками або кураторами для злочинців.

Так само, як і професіонали, волонтери можуть допомагати злочинцям змінювати своє життя, можуть надавати приклади моделей поведінки в аспекті змін на краще, а також допомагати злочинцям розуміти сутність, розмір та наслідки шкоди, спричиненої злочином. Вони також можуть працювати як наставники та можуть розвивати дружні стосунки зі злочинцями, пропонуючи відносини, які були б більш цінними для злочинця, порівнюючи з менш формалізованими відносинами з працівниками служби пробації.

Водночас варто відзначити, що й самі правопорушники будуть більше цінувати допомогу людей, яка надається на добровільній основі й без оплати за неї.

Волонтери також можуть консультувати працівників пробації стосовно широкого ряду практичних завдань на підставі угоди зі службою.

Діяльність волонтерів також може бути свого роду «соціальною рекламою» служби пробації. Волонтери будуть надавати суспільству краще розуміння того, що таке пробація, які її цілі та в чому полягає її цінність.

Водночас, ураховуючи, що волонтери працюють зі злочинцями та/або потерпілими від злочинів від імені служби пробації, повинні бути розроблені чіткі критерії відповідності такій роботі.

Це повинно включати принаймні співбесіду з працівником служби пробації та перевірку відсутності судимостей у потенційного волонтера.

Проте не варто забувати, що наявність попередніх випадків притягнення до кримінальної відповідальності засудження не є автоматичною перешкодою для призначення особи волонтером. Можна нагадати, що це саме стосується й персоналу служби пробації (див. **правило 22**).

У цьому контексті до уваги повинен братися досвід колишніх злочинців, який дозволив би їм зробити своєрідний та безцінний внесок до їхньої роботи зі злочинцями. Призначення колишніх злочинців волонтерами пробації буде демонструвати позитивні приклади сприяння служби у справі підтримки практик відмови від злочинної поведінки через успішне соціальне включення.

Волонтери повинні бути забезпечені належним чином для виконання своїх обов'язків. Проте водночас волонтери не повинні зобов'язуватися виконувати функції кваліфікованих представників персоналу або використовуватися з метою збереження робочих ресурсів самої служби.

Волонтери, як і персонал служби пробації, мають обов'язком убезпечувати суспільство. Їх відносини зі злочинцями не можуть бути повністю конфіденційними (щодо конфіденційності див. **правила 41, 88–92**). Злочинці самі, так само як і працівники й волонтери, повинні розуміти права та обов'язки осіб, що перебувають у робочих відносинах.

ЧАСТИНА III**ПІДЗВІТНІСТЬ ТА ВІДНОСИНИ З ІНШИМИ АГЕНЦІЯМИ**

35. Probation agencies shall, in accordance with national law, liaise with and provide information to the judicial authorities, and where appropriate, to other competent authorities. This will usually include information on the likely impact of custody and the feasibility of non-custodial sanctions and measures, in general and in particular cases. Where individual reports are required, the information to be provided shall be clearly defined.

36. Probation agencies shall regularly submit general reports and feedback information regarding their work to the competent authorities.

37. Probation agencies shall work in co-operation with other agencies of the justice system, with support agencies and with the wider civil society in order to implement their tasks and duties effectively.

38. Probation agencies shall encourage and facilitate support agencies to undertake their inherent responsibility to meet the needs of offenders as members of society.

39. Whether or not probation agencies and the prison service form part of a single organisation, they shall work in close co-operation in order to contribute to a successful transition from life in prison to life in the community.

40. Where appropriate, inter-agency agreements shall be arranged with the respective partners setting the conditions of co-operation and assistance both in general and in relation to particular cases.

41. Formal and clear rules regarding professional confidentiality, data protection and exchange of information shall be provided by national law and shall be specified whenever such partnerships are established.

35. Служби пробації повинні, відповідно до національного законодавства, співробітничати із судами й надавати інформацію їм та, там, де це необхідно, іншим компетентним органам. Це зазвичай включає інформацію щодо можливого впливу ув'язнення та можливостей нев'язничних санкцій та заходів (у цілому та на прикладі окремих справ). Якщо йдеться про індивідуальні доповіді для суду, інформація повинна бути чітко визначеною.

36. Служби пробації повинні регулярно надавати компетентним органам загальні доповіді та відповіді на запити щодо своєї роботи.

37. Служби пробації повинні співпрацювати з іншими органами системи юстиції, з організаціями, які сприяють їм, та з громадськістю з метою результативної реалізації своїх завдань та покладених на них обов'язків.

38. Служби пробації повинні заохочувати та підтримувати органи, які сприяють їм в їхній діяльності, щоб вони також брали на себе відповідальність за вирішення потреб злочинців як членів суспільства.

39. Незалежно від того, чи становлять служби пробації та в'язнична служба єдину організацію, вони повинні працювати в тісній співпраці, щоб робити внесок до успішного переходу від життя у в'язниці до життя в суспільстві.

40. Там, де це необхідно, повинні бути укладені міжвідомчі угоди між відповідними організаціями [відомствами], які б встановлювали умови співробітництва та допомоги як в цілому, так і по окремих справах.

41. Національне законодавство повинно містити чіткі формальні правила стосовно професійної конфіденційності, захисту даних та обміну інформацією, де повинно бути визначено, коли можуть бути встановлені такі партнерські відносини.

Коментар:

Правило 35 установлює засади взаємодії між службами пробації та судовими й іншими органами.

Ці органи мають право на отримання інформації від служб пробації, бо лише шляхом такої взаємодії вони можуть підтримувати віру в пробацію.

Надання інформації стосується індивідуальних справ у передбачених законом випадках, проте цей обмін інформацією має більш широку мету, пов'язану з інформуванням органів правосуддя, поліції та інших органів влади та громадськості про очевидно та природно соціальні та психологічні негативні наслідки ув'язнення як запобіжний захід та вид покарання.

Судові та інші органи мають сприяти поширенню інформації про діяльність служби пробації та брати участь у діалозі зі службами пробації.

Правило 36 зобов'язує служби пробації регулярно інформувати щодо процесів та результатів своєї роботи. Ці доповіді повинні публікуватися та бути доступними для судових органів, інших органів, діяльність яких пов'язана з прийняттям рішень щодо злочинців, та громадськості в цілому. Обсяг інформації, яку служба пробації зобов'язана подавати зазначеним вище суб'єктам, має бути визначеним у національному законодавстві, проте цей обсяг повинен урахувати положення щодо професійної конфіденційності в діяльності працівників служби пробації.

Мета цих доповідей, що служби пробації повинні регулярно публікувати, полягає в інформуванні громадськості та компетентних органів влади про загальні показники діяльності служб пробації в досягненні тих цілей, які стоять перед ними.

Правило 37 зобов'язує служби пробації не лише *інформувати* судові та інші органи, а також громадськість у цілому про свою діяльність, але й *співпрацювати* з ними задля досягнення завдань, які покладаються на служби пробації. Забезпечення потреб злочинців та усунення причин та умов учинення злочинів не може бути покладено лише на служби пробації внаслідок очевидної неспроможності служб пробації функціонувати відокремлено від інших акторів, а головне – як самостійних акторів¹.

Є очевидним, що існують інші організації, які можуть надавати ці послуги. Проте питання полягає не в самостійних спробах надати певні послуги, а в організації вигідної для багатьох суб'єктів взаємодії в процесі надання таких послуг.

Ця взаємодія стосується не лише органів системи кримінальної юстиції та інших державних органів, але й неурядових організацій. Соціальне включення злочинців та інших клієнтів служб пробації залежить від реальності та глибини доступу до соціальних сервісів, які надаються широким колом суб'єктів.

Це, у свою чергу, дозволяє службам пробації концентрувати свої ресурси на найбільш важливих напрямках своєї діяльності. Тому, де це можливо, служби пробації повинні співпрацювати з такими акторами:

- 1) соціальними службами;
- 2) службами з питань підтримки потерпілих від злочинів;
- 3) органами охорони здоров'я;
- 4) приватними компаніями;
- 5) роботодавцями та організаціями з питань працевлаштування;
- 6) гуртожитками та організаціями, які надають тимчасове житло;
- 7) місцевими органами влади;
- 8) волонтерами;
- 9) релігійними організаціями;
- 10) благодійними організаціями.

Результативна співпраця між органами різних відомств та іншими акторами є виключно важливою для питань убезпечення суспільства. Певні категорії злочинців становлять собою суттєву небезпеку для суспільства, і їх ризики можуть бути мінімізовані лише завдяки діяльності спеціалізованих акторів.

Це передусім стосується злочинців, злочинна діяльність яких характеризується впертістю та повторюваністю злочинних діянь. Зазвичай, робота з такими категоріями передбачає активну співпрацю поліції та служби пробації, проте це також потребує й зусиль та ресурсів і інших акторів.

Обмін інформацією є центральним компонентом результативної роботи, заснованої й на партнерстві. Беручи до уваги та дотримуючись

¹ Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

принципів приватності та конфіденційності, які в багатьох краях регламентуються на рівні закону, служби пробації повинні виказувати бажання надавати та отримувати інформацію, що обумовлено сутністю кооперованого співробітництва між різними акторами. Цінність подібного обміну інформацією (як на загальному рівні, так і на рівні конкретних справ) полягає у впливі на формування політики та здійснення відповідних практик.

Злочинці, які перебували на обліках служби пробації, є громадянами суспільства, тому вони не можуть вважатися виключною відповідальністю служб пробації. Покладання відповідальності за подальшу долю злочинців лише на служби пробації є нечесним та неправильним. Тому **правило 38** присвячено питанням розумного розподілу відповідальності за соціальне включення злочинців серед багатьох інших органів влади. Служби пробації повинні заохочувати інших акторів брати на себе певну долю відповідальності за соціальну підтримку злочинців як членів суспільства.

Водночас автори Правил особливо наголошували, що це правило *не* повинно в будь-якому разі тлумачитися як обов'язок служб пробації фінансувати приватних акторів у вирішенні зазначеного вище питання, проте як надання їм допомоги й порад та сприяння їм в їхній роботі зі злочинцями та (де це необхідно) з потерпілими від злочинів¹.

Ці організації мають обов'язок надавати послуги всім членам суспільства, однак ці послуги зовсім не завжди є доступними особам, які їх потребують. Тому служби пробації можуть надавати експертні поради стосовно того, як ці організації можуть забезпечити доступне отримання злочинцями та колишніми злочинцями цих послуг на належному рівні. Служби пробації можуть у цих випадках обґрунтовано переадресовувати злочинців цим організаціями для надання останніми відповідних послуг злочинцям, будучи свого роду відправним пунктом в організації постачання такими послугами.

Правило 39 сфокусовано на надзвичайно важливому питанні, пов'язаному з організаційно-правовим статусом служби пробації в контексті взаємовідносин з в'язничними інституціями. В одних країнах служби пробації та в'язниці становлять одну організацію (*комбінована (інтегрована) модель управління*). В інших – служби пробації та в'язниці можуть становити різні організації (*розділена модель*)².

¹ Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

² Див.: Ягунов Д. В. Європейські правила пробації як стандарт управління службами пробації у країнах-членах Ради Європи: філософія, структура, спрямованість / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. ОРІДУ. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2012. – Вип. 2(50). – С. 125-129.

Відповідно до *комбінованої моделі*, в'язниці та органи виконання альтернативних покарань складають *одну систему* та підпорядковуються *одному відомству*. Позитивними моментами цієї моделі є те, що підтримуються тісні контакти між усіма органами, забезпечується ефективний менеджмент, створюється єдиний інформаційний простір. Обидві організації управляються одним керівником, але вони продовжують функціонувати як незалежні структури¹. Країни, які мають таку побудову пенітенціарної системи, характеризуються тим, що альтернативні санкції розглядаються як *повноцінне покарання*².

Так, наприклад у **Фінляндії** служба пробації та в'язнична служба мають спільний для обох структур перелік цілей (*mission statement*), прийнятий 1998 року, який зазначає, що обидві організації повинні досягати таких однакових цілей: 1) сприяння убезпеченню суспільства через функціонування законної та безпечної системи виконання кримінально-правових санкцій; 2) допомога в зниженні рецидивізму та усуненні причин та умов злочинності³.

Аналогічно можна сказати й про **Швецію**.

Комбінована модель

У **Франції** служба пробації підпорядкована в'язничній адміністрації, діяльність якої координує Мінюст. Головними обов'язками служб пробації є надання досудових доповідей, нагляд за умовно звільненими засудженими, соціальна робота із засудженими. Діяль-

¹ Див.: Comments on the Home Office Prison-Probation Review Consultation Document «Joining Forces to Protect the Public». – King's College London, Nov. 1998. – International Centre for Prison Studies : Downloads, Dec. 1998.

² Див.: Blair C. Prison and Probation / C. Blair // Review of the Criminal Justice System of the Northern Ireland. – March 2000. – Research Report № 6. – P. 2.

³ Див.: Kalmthout Anton M., van, Durnescu Ioan. European Probation Service Systems. A comparative overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/1_Chapter_1_Comparative_overview.pdf

ність служб пробації адмініструється регіональними в'язничними адміністраціями¹.

До недавнього часу французька служба пробації включала в себе дві окремі структури: власне Службу пробації й з питань постпенітенціарної адаптації ув'язнених (CPAL) та Соціально-освітню службу (SSE), відповідальну за реабілітацію злочинців під час їх перебування в закритих інституціях.

1999 року зазначені вище структури були злиті в одну, яка отримала назву *Rehabilitation and Probation Prison Service* (SPIP). Служба представлена в кожному департаменті Франції як складова частина регіональної в'язничної адміністрації. SPIP має справу з усіма категоріями злочинців у віці від 18 років².

Служба пробації в Італії є частиною Департаменту в'язниць Міністерства юстиції. В Італії служба пробації є державною службою, у зв'язку з чим виконання покарання визнається законодавством як державна відповідальність, яка не може передаватися недержавним установам.

До кримінального процесу служба вступає після набрання вироком законної сили, тобто функцію надання досудових доповідей служба не реалізує. Служба пробації реалізує функції надання допомоги засудженим до позбавлення волі та аналізує ступінь успішності їх участі в реабілітаційних програмах. Італійським законодавством передбачено надання широких можливостей злочинцям для створення умов їх соціальної реабілітації, коли злочинці задля навчальних або робітничих потреб можуть залишати в'язницю вдень та повертатися на ніч. Дотримання обов'язків засудженими також покладається на службу пробації³.

У Швеції Служба в'язниць і пробації (*Prison and Probation Service*) функціонує як окрема урядова агенція, діяльність якої координує Міністерство юстиції Швеції. Фінансування пенітенціарної системи здійснюється через Мінюст. До 1998 року 140 шведських окремих виправних «підрозділів» (в'язниць, установ попереднього утримання та служб пробації) були підконтрольні шести регіональним менеджерам. 1998 року було створено 37 нових підрозділів⁴, кожен з яких включає декілька в'язниць, установ попереднього утримання та служб пробації, які почали очолюватися відповідним службовцем. Фактично була створена додаткова ланка в організаційній структурі, мета якої полягала в наданні виправній системі більшого комбінованого «забарвлення».

¹ Див.: The Organisation of the Prison and Probation Services in a Range of Other Countries [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nationalarchives.gov.uk

² Див.: Summary information on probation in France [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/.../Summary%20information%20on%20France.pdf

³ Див.: Summary information on probation in Italy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/.../Summary%20information%20on%20Italy.pdf

⁴ Станом на сьогодні – 39 юнітів.

Норвегія представлена комбінованою системою, але з певними винятками. Департамент в'язниць та пробації існує як структурний підрозділ Міністерства юстиції. Службу пробації, яка функціонує окремо від в'язниць, очолює головний офіцер пробації. Головний офіцер пробації підконтрольний тільки міністру юстиції.

У **Грузії** 2008 року було створено автономне Міністерство в'язниць, пробації та правової допомоги (*Ministry of prisons, probation and legal assistance of Georgia*). Сьогодні його назва – Міністерство виправних установ та правової допомоги (*Ministry of corrections and legal assistance of Georgia*)¹. У його складі функціонує Національна служба пробації (*National probation agency*)².

В **Ісландії** в'язнична система перебуває в компетенції Адміністрації в'язниць та пробації, яка до 1 січня 2011 року була частиною Міністерства юстиції, а сьогодні – частиною Міністерства внутрішніх справ³.

На **Мальті** відповідальність за служби пробації покладено на Міністерство юстиції та поліції.

Можна навести приклади й неєвропейських країн.

Управління пенітенціарною системою **Канади** здійснюється на комбінованих засадах. На федеральному рівні система адмініструється Виправною службою Канади та включає «пенітенціарії» для засуджених на два й більше років ув'язнення та більшість служб для умовно-достроково звільнених засуджених. На провінційному рівні здійснюється управління місцями попереднього ув'язнення, виправними установами для засуджених на строк менше двох років, установами для неповнолітніх та службами пробації. У трьох найбільших провінціях (Онтаріо, Квебек та Британська Колумбія) офіцери пробації також мають обов'язок здійснювати нагляд за особами, умовно-достроково звільненими з провінційних виправних установ.

В **Австралії** управління службами пробації та пенітенціарними установами здійснюється на рівні штатів. Деякі штати (Західна Австралія, Південна Австралія, Вікторія) мають комбіновану систему управління пенітенціарною системою⁴. Існує тенденція до вживання поняття «виправні заклади» замість «служби пробації», що вказує на зміну основних функцій: від ресоціалізації засуджених до політики застосування суворіших санкцій та механізмів посиленого контролю за злочинцями.

Департамент виправних установ **Нової Зеландії** здійснює управління процесом ув'язнення та виконання альтернативних покарань, забезпечує надання судам досудових доповідей, а також управляє Радою пароля. Сам Департамент складається з трьох головних підроз-

¹ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mcla.gov.ge

² Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.probation.gov.ge

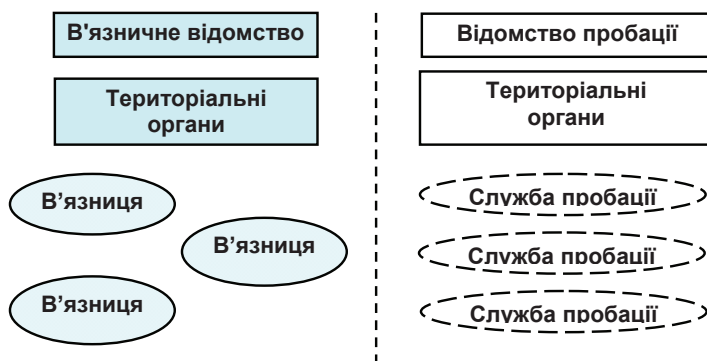
³ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fangelsi.is

⁴ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.correctiveservices.wa.gov.au/default.aspx

ділів: відділу державних виправних закладів (8 регіональних офісів), відділу покарань у громаді (3 регіональні та 16 окружних офісів) та психологічної служби¹. Крім того, існує низка допоміжних служб. Свою діяльність всі три головні підрозділи здійснюють автономно один від одного². У країні наразі функціонують 19 в'язниць, де утримується 8,5 тис. ув'язнених. Під наглядом служб пробації перебуває 40 тис. засуджених³.

Розділена модель передбачає створення окремих автономних відомств для виконання покарання у вигляді позбавлення волі (*закриті установи*) та альтернативних санкцій (*служби пробації*). Причому різні форми роботи зі злочинцями в умовах вільного суспільства нерідко розглядаються як *НЕ-покарання*⁴.

Розділена модель

Наприклад, у **Республіці Ірландія** служба пробації є частиною Департаменту юстиції та рівних можливостей (Department of Justice and Equality), урядової структури, яка лише координує діяльність відомств системи кримінальної юстиції (національної поліції, міграційної служби, судових служб, в'язничної служби, служби пробації та ін.)⁵.

В **Англії та Уельсі** служба пробації є ключовою статутною службою кримінальної юстиції, яка надзвичайно тісно співпрацює з поліцією та в'язницями, а також з органами місцевої влади, партнерами з галузей охорони здоров'я, освіти, житлового забезпечення та волонтерами.

¹ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.corrections.govt.nz/public/index.html

² Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://en.wikipedia.org/wiki/Department_of_Corrections_\(New_Zealand\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Department_of_Corrections_(New_Zealand))

³ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.corrections.govt.nz/about-us.html

⁴ Див.: Ягунов Д. Моделі державного управління пенітенціарними системами / Д. Ягунов // Ринкова економіка: Сучасна теорія і практика управління : зб. наук. пр. Одес. нац. ун-ту імені І. І. Мечникова. – О. : Видавець В. П. Букаєв, 2009. – Т. 12, вип. 25, ч. 2. – С. 191-198.

⁵ Див.: Probation Service of the Republic of Ireland. Annual Report 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.probaton.ie

Англійська Національна служба пробації (створена 2001 р.) до недавнього часу складалася з Директорату та служб пробації 42-х регіонів, межі яких збігалися з межами поліцейських дільниць, так само як із межами інших служб кримінальної юстиції. Кожен із 42-х регіонів мав свою Раду пробації, яка складалася з представників місцевої громади, призначених міністром внутрішніх справ.

2007 року Національна служба пробації Англії та Уельсу була віддана до Міністерства юстиції.

2008 року в Англії та Уельсі була створена нова структура – Національна служба з питань управління злочинцями (*National Offender Management Service (NOMS)*). Формальний статус цієї служби – «виконавча агенція Міністерства юстиції» (*executive agency of the Ministry of Justice*).

NOMS була створена з метою: 1) посилити кооперацію між В'язничною службою та Службою пробації; 2) максимально залучити приватний сектор для постачання соціальних та наглядових послуг при реалізації пробації.

Сьогодні служба пробації в широкому розумінні складається з 35-ти так званих *трастів пробації* (*probation trusts*), діяльність яких поширюється на 42 регіони пробації. Трасти пробації замінили попередні Ради пробації.

Трасти фінансуються NOMS та підзвітні своїм Радам (складаються з 15 членів, яких призначає державний секретар) за поточні операції та фінансовий менеджмент, а також NOMS в особі регіонального менеджера (*regional offender manager*) за досягнення планових показників, закріплених у відповідних угодах.

Так, *Avon and Somerset Probation Trust*, відповідно до інформації, розміщеної на його офіційній веб-сторінці:

- забезпечує суди інформацією з метою сприяння винесенню судових рішень;
- здійснює нагляд за особами, які відбувають покарання в суспільстві;
- забезпечує дотримання зобов'язань, покладених на таких злочинців;
- здійснює діяльність щодо запобігання рецидивній злочинності з боку зазначених осіб;
- готує осіб, засуджених до позбавлення волі, до звільнення;
- здійснює нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі;
- надає допомогу та інформаційну підтримку потерпілим від серйозних злочинів¹.

¹ Див.: *Avon and Somerset Probation Trust* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.aspa-online.org.uk/main/page.asp?ref_page=1

На офіційній веб-сторінці *Surrey and Sussex Probation Trust* зазначено, що це ключова правоохоронна агенція, яка допомагає судам виносити вироки та управляти злочинцями впродовж усього періоду виконання вироку.

На веб-сторінці зазначено: «Державний секретар уклав контракт з нами на надання послуг з управління злочинцями. Ми тісно співпрацюємо з нашими партнерами з числа агенцій системи кримінальної юстиції з метою забезпечення суспільства та зниження рецидивної злочинності. Нашими партнерами є Судова служба Її Величності, Королівська прокурорська служба, Ради кримінальної юстиції, В'язнична служба Її Величності, місцеві органи влади, постачальники послуг у сфері охорони здоров'я, працевлаштування та освіти, неурядові та приватні організації, потерпіли та громада».

Робота трасту пов'язана з реалізацією кари, наданням допомоги, здійсненням змін та, там, де це необхідно, проведенням нагляду за злочинцями. Мета цієї роботи пов'язується із зменшенням рецидивних злочинів з боку засуджених та, відповідно, забезпеченням суспільства.

Surrey and Sussex Probation Trust є відповідальним за:

- підготовку доповідей для судів та рад з питань умовно-дострокового звільнення (*parole boards*) з метою сприяння винесенню ними відповідних рішень, віднесених до їхньої компетенції;
- здійснення нагляду за злочинцями, засудженими до покарань у суспільстві;
- здійснення нагляду за умовно-достроково звільненими злочинцями¹.

Отже, на трасти пробації покладається завдання щодо безпосереднього управління ризиками рецидивних злочинів, у той час коли постачання так званих пробаційних послуг (як соціальних, так і контрольно-наглядових) покладається на будь-які громадські організації та приватні компанії, які довели, що можуть постачати зазначені послуги найвищої якості, проте за найнижчу ціну.

Так, нещодавно виправна корпорація *Serco* виграла тендер щодо здійснення нагляду в Лондоні за особами, які залучаються до громадських робіт. Міністерство юстиції Англії та Уельсу оголосило, що корпорація *Serco* за підтримки Трасту пробації Лондона виграла 4-річний контракт на «обслуговування» громадських робіт.

Приватизація пробації в Англії та Уельсі має тенденцію до збільшення. Так, наприкінці січня 2013 року міністр юстиції Англії та Уельсу Кріс Грейлінг оголосив план щодо приватизації 70% функцій пробації до 2015 року, зазначивши, що на шляху до «трансформації концепції реабілітації» «приватний та громадський сектори будуть працювати разом». За словами міністра, використання «старої служби

¹ Див.: *Surrey and Sussex Probation Trust* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.surreysussexprobation.gov.uk/what_we_do/

пробації для зниження рецидивної злочинності є безумством»¹. Співробітники трастів продовжуватимуть готувати досудові й післясудові доповіді та здійснювати оцінку ризиків. Сферами, які будуть піддані приватизації, є виконання громадських робіт, управління гуртожитками для клієнтів пробації, електронний моніторинг, служби підтримки клієнтів, робота з потерпілими, впровадження акредитованих програм, нагляд за дотриманням вимог щодо певних видів діяльності, а також нагляд та управління злочинцями, які віднесені до категорії злочинців з низькими ризиками². Проте злочинців, які віднесені до категорії осіб з високими ризиками, продовжуватимуть контролювати виключно службовці трастів.

З іншого боку, варто наголосити, що подібні ініціативи не могли не викликати негативної реакції з боку громадськості. Так, наприклад, Національна асоціація офіцерів пробації (NAPO) та Ліга Джона Говарда вказали на небезпеки, що можуть приховуватися за приватизацією донедавна виключної публічної функції³.

У Північній Ірландії Рада пробації Північної Ірландії є так званим «неурядовим органом управління» (*non departmental public body*), діяльність якого фінансується Департаментом юстиції.

Шотландія надає приклад служби пробації, тісно пов'язаної із соціальними службами, від чого більшість країн уже відмовилася. 1968 року в Шотландії було прийнято закон, відповідно до якого служба пробації як окрема структура припинила своє існування, але всі її функції були надані місцевим органам влади, а соціальні працівники почали виконувати обов'язки офіцерів пробації. Сьогодні з особами, які перебувають під наглядом у суспільстві, або умовно звільненими з ув'язнення працюють відділи соціальної роботи (*criminal justice social work services*)⁴. Хоч вони є складовою частиною місцевих органів влади, але фінансуються за окремими статтями центральним урядом (починаючи з 1989 р.)⁵.

Крім того, відповідно до Закону про управління злочинцями, 2005 року в Шотландії створено так звані місцеві органи управління кримінальної юстиції (*community justice authorities*), на які покладається функція координації діяльності місцевих відділів соціальної роботи, пенітенціарних установ та інших організацій у сфері виконання покарань та реабілітації злочинців. Таких місцевих органів

¹ Chris Grayling. Using same old probation services to cut reoffending is madness [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.telegraph.co.uk/news/politics/9788085/Chris-Grayling-Using-same-old-probation-services-to-cut-reoffending-is-madness.html

² Див.: UK Probation Service to be privatised. By Paul Veevers. 26 January 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.wsws.org/en/articles/2013/01/26/prob-j26.html

³ Див.: Chris Grayling. Using same old probation services to cut reoffending is madness [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.telegraph.co.uk/news/politics/9788085/Chris-Grayling-Using-same-old-probation-services-to-cut-reoffending-is-madness.html

⁴ Див.: Justice and the Law. – London : Foreign and Commonwealth Office. – Nov. 1995. – P. 25; Raynor P., Vanstone M. Вказ. твір. – P. 1.

⁵ Див.: Criminal Justice Social Work Services in Scotland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scotland.gov.uk/Topics/Justice/public-safety/offender-management/offender/community/16910

було створено вісім (відповідно до адміністративно-територіального поділу Шотландії).

Порівняльний аналіз характеристик служб пробації складових **Сполученого Королівства** подано в таблиці нижче¹:

	Англія та Уельс	Шотландія	Північна Ірландія
Організація	Національна служба пробації (як складова Національної служби з питань управління злочинцями (<i>National Offender Management Service (NOMS)</i>)	Місцеві органи влади у співпраці з місцевими органами кримінальної юстиції (<i>community justice authorities (CJAs)</i>)	Рада пробації Північної Ірландії (<i>Probation Board for Northern Ireland (PBNI)</i>). Рада пробації є неурядовим органом (<i>non departmental public body (NDPB)</i>)
Тип агенції	Правоохоронна діяльність	Соціальна робота	Соціальна робота
Управління	Пробаційні трасти (<i>probation trusts</i>) підзвітні регіональним керівникам NOMS (<i>directors of offender management</i>)	Менеджери з питань кримінальної юстиції (<i>criminal justice managers</i>) підзвітні керівникам відділів соціальної роботи органів місцевого самоврядування	Директор служби пробації підзвітний Раді пробації Північної Ірландії
Фінансування	Міністерство юстиції	Уряд Шотландії через місцеві органи	Департамент юстиції (<i>Northern Ireland Department of Justice</i>)
Персонал	Співробітники пробаційних трастів	Соціальні працівники	Соціальні працівники

Словенія взагалі не має єдиної спеціалізованої структури, схожої на традиційні служби пробації в інших європейських країнах. Окремі функції пробації реалізують прокурори, центри соціальної роботи (наприклад, досудові функції, громадські роботи), медіатори (досудові функції) та в'язниці (соціальна робота у в'язницях).

¹ Див.: Адаптовано з Robinson Gwen, McNeill Fergus Probation in the United Kingdom [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/Robinson_McNeill_Transnational_Criminology_Manual.pdf

Центри соціальної роботи, які функціонують у структурі Міністерства праці, сім'ї та соціальних справ, відповідають і за надання послуг у сфері кримінальної юстиції та виконують більшість функцій пробації. Понад 60 таких центрів по всій країні пов'язані з Об'єднанням центрів соціальної роботи (CCSW)¹.

Традиційне поняття «офіцери пробації» у словенському контексті включає медіаторів (досудові процедури), соціальних працівників та інших професіоналів із питань соціальної роботи з центрів соціальної роботи (виконання відстрочки виконання вироків, підготовка досудових доповідей, надання соціальних послуг), волонтерів (радників із питань постпенітенціарного влаштування та соціальної адаптації), в'язничних офіцерів та координаторів із питань виконання громадських робіт. Працівники органів прокуратури також залучені до виконання пробаційних функцій (координація медіації між потерпілим та злочинцем)².

Можна навести й неєвропейські приклади.

Так, у **Сінгапурі** Служба пробації є структурною частиною Управління реабілітації та соціального захисту Міністерства громадського розвитку та спорту³.

У невеликій державі **Тринідад і Тобаго**, відповідно до Закону про пробацію злочинців (*Probation of Offenders Act*), служба пробації функціонує у структурі Міністерства соціального розвитку.

Говорячи про особливості *розділеної моделі*, варто підкреслити, що брак співпраці між різними агенціями розглядається як суттєвий недолік відділення в'язниці від пробації.

Як приклад спроби вирішення цієї проблеми, можна навести Закон **Латвії** «Про Державну службу пробації», де окрема стаття сфокусована саме на питаннях такої взаємодії (стаття 14) і називається «Співпраця Державної служби пробації з пенітенціарними установами».

Відповідно до цієї статті, Державна служба пробації **Латвії** у взаємодії з пенітенціарними установами, іншими органами влади та місцевого самоврядування: 1) сприяє ресоціалізації осіб, які мають звільнитися з пенітенціарних установ, та їх інтеграції для вільного суспільства; 2) забезпечує осіб, які потребують допомоги після відбування покарання, погоджує з ними форми та види допомоги; 3) розробляє та реалізує програми соціальної реабілітації.

¹ Див.: Novak Slava. Probation in Slovenia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/Slovenia.pdf

² Див.: Novak Slava. Probation in Slovenia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/Slovenia.pdf

³ Див.: Chomil Kamal. Probation Service in Singapore [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No67/No67_08VE_Kamal.pdf

Державна служба пробації **Латвії** має право запитувати та отримувати з пенітенціарних установ інформацію стосовно: 1) підготовки до звільнення та звільнення засуджених; 2) роботи, яка має проводитися із засудженими; 3) засуджених, яких рекомендовано звільняти умовно-достроково.

Комбінована модель також має низку недоліків, тому навіть у країнах з цією формою управління існує тенденція розділити в'язниці й пробацію принаймні на локальному рівні. Крім того, варто додати, що умови соціальної роботи у в'язниці та при виконанні альтернативних покарань настільки різні, що завдання виробити єдину філософію для них є практично неможливим.

Проте варто наголосити, що жодна західна країна не зробила одного гігантського кроку від повністю розділеної системи до повністю комбінованої.

Проте яка б модель не була взята на озброєння в тій чи іншій країні, робота служби пробації за своєю природою безумовно передбачає тісну співпрацю з національною в'язничною адміністрацією. Наприклад, у багатьох країнах персонал служб пробації працює зі злочинцями саме у в'язницях, причому його обов'язки стосуються не лише підготовки засуджених до звільнення.

Деякі європейські країни «випадають» із загального правила щодо відомчого підпорядкування служб пробації.

Так, в **Андоррі** судді безпосередньо визначають, які саме організації або служби будуть відповідальними за дотримання покладених на злочинця умов та обов'язків. У структурі об'єднаного Міністерства юстиції та поліції цієї країни, безумовно, існують підрозділи, відповідальні за виконання санкцій, проте судді можуть зобов'язати будь-яку урядову структуру взяти на себе обов'язки щодо виконання вироку в певній частині (поліцію, соціальні служби, органи охорони здоров'я тощо)¹.

В **Австрії**, як уже зазначалося вище, функції національної служби пробації виконує приватна організація «*Neustart*», яку майже на 80% фінансує Міністерство юстиції². Варто зазначити, що перехід австрійської пробації на приватні «колії» був нелегким та супроводжувався дискусіями впродовж значного проміжку часу. Проте рішення було прийнято на користь приватного компоненту при відправленні функції пробації.

Унаслідок цього приватна неприбуткова організація «*Neustart*» (до 2001 р. – *Verein fur Bewahrungshilfe und Soziale Arbeit (VSBA)*) підписала відповідний контракт з урядом ще 1994 року³. Сьогодні «*Neustart*»

¹ Див.: Council of Europe Annual Penal Statistics – SPACE II – 2010.

² Див.: Council of Europe Annual Penal Statistics – SPACE II – 2010.

³ Див.: Summary information on probation in Austria [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.

виконує класичні функції служби пробації, серед яких медіація, постпенітенціарне піклування, управління гуртожитками для клієнтів пробації по всій країні. Персонал «Neustart» призначається за погодженням з Міністерством юстиції.

У землі Баден-Вюртемберг (Німеччина) функції служби пробації передано приватній неприбутковій організації «Neustart»¹.

У Нідерландах функції державних служб пробації виконують приватні організації, яким Міністерство юстиції делегує свої повноваження щодо управління в цій сфері². До речі, варто зазначити, що Нідерланди становлять собою приклад, коли функція пробації, будучи створеною в межах ініціативи приватних організацій, так і залишилася приватною справою³. Сьогодні в Нідерландах існують три національні організації, яким доручається виконувати ці функції, характеристики яких було подано вище (див. коментар до правила 19).

Важливими питаннями, які варто брати до уваги в процесі аналізу національних пенітенціарних систем, є сутність та принципи управління в'язницями та службами пробації:

1) чи повинна служба пробації бути централізованою або децентралізованою. Так, у більшості європейських країн служби пробації перебувають під контролем центрального уряду (Бельгія, Данія, Франція, Італія, Люксембург, Мальта, Норвегія, Португалія, Іспанія, Швеція);

2) до якої гілки влади повинна належати служба пробації – виконавчої або судової. Варто нагадати, що впродовж довгого періоду служба пробації існувала як додаток до судової влади, але сьогодні у своїй більшості її діяльність не розглядається з позиції правосуддя (в організаційному аспекті). Є країни (Чехія, Естонія, деякі штати США, Румунія⁴), які все ж таки створили органи пробації під контролем місцевих судів.

Говорячи про перебування служб пробації під «дахом» судової гілки влади, варто виділити як позитивні, так і негативні моменти цього перебування.

Так, до позитивних моментів може бути віднесено таке: 1) служби пробації будуть працювати в більш тісному зв'язку із судами; 2) уста-

cepprobation.org/.../Summary%20information%20on%20Austria.pdf

¹ Див.: Summary information on probation in Germany [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/.../Summary%20information%20on%20Germany.pdf

² Див.: Бойцова Л. Пенитенциарная система Нидерландов / Л. Бойцова // Бюл. Мин-ва юстиции РФ. – 2002. – № 4. – С. 118-119.

³ Див.: Kalmthout Anton M., van, Durnescu Ioan. European Probation Service Systems. A comparative overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/1_Chapter_1_Comparative_overview.pdf

⁴ Див.: Служба пробації в Румунії: структура та функції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dmytro-yagunov.at.ua/news/probation_romania/2012-10-23-201

новлення тісних зв'язків між суддями та службами пробації створить дієвий механізм обміну інформацією; 3) судді будуть більш обізнаними щодо проблем кримінально-виконавчої діяльності.

До *негативних* моментів може бути віднесено таке: 1) адміністрування кримінально-виконавчого процесу не є складовою функції правосуддя; 2) пробація не буде першим пріоритетом для судів; 3) суди не є органами, діяльність яких може бути пов'язана з наданням послуг.

Прикладом «судової» пробації є **Румунія**, де служби пробації перебувають у подвійному підпорядкуванні. З одного боку, діяльність служб пробації координує Департамент пробації у складі Міністерства юстиції (41 служба), проте фінансову та адміністративну координацію діяльності здійснюють місцеві трибунали, до яких і прикріплені служби пробації відповідно (фінансування здійснює Міністерство юстиції через трибунали);

3) чи повинні офіцери пробації виконувати функції нагляду за достроково звільненими з виправних установ, оскільки служби пробації й служби пароля (з питань умовно-дострокового звільнення засуджених та нагляду за ними) є майже аналогічними службами¹.

Так, крім нагляду за злочинцями, звільненими умовно від відповідальності або покарання, у деяких країнах служби пробації також працюють з особами, умовно-достроково звільненими з місць позбавлення волі (**Австрія, Естонія, Фінляндія, Латвія, Литва, Молдова, Нідерланди, Португалія, Шотландія, Англія й Уельс**), або безпосередньо із засудженими до позбавлення волі (**Франція, Люксембург**)².

Правило 40 наголошує на тому, що кооперація між різними органами влади та неурядовими акторами потребує встановлення чітких правил такої взаємодії, які б уможливлювали максимально повне досягнення поставлених цілей щодо реабілітаційного та іншого втручання.

Тому це правило обумовлює необхідність підписання письмового документа між конкретною службою пробації та іншою партнерською організацією. Саме цей документ (протокол, угода тощо) забезпечить, що кожна сторона буде знати свої обов'язки та прогнозовано очікувати певних дій з боку іншої партнерської організації.

Там, де служба пробації делегує певні повноваження іншій організації, вона бере на себе відповідальність, що ця організація буде працювати результативно та справедливо. Підзвітність за досягнуті

¹ Див.: Ягунов Д. В. Служба пробації: концепція, принципи діяльності, організаційна структура : конспект лекцій / Д. В. Ягунов. – О. : ОРІДУ, 2006. – 74 с.

² Див.: Kalmthout Anton M. van, Durnescu Ioan. European Probation Service Systems. A comparative overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/1_Chapter_1_Comparative_overview.pdf

результати та витрачені на них гроші є мінімальною необхідною умовою таких відносин.

Партнерські відносини є необхідною умовою роботи служби пробації. Тому в цьому контексті необхідно вказати на те, що Правила вимагають чітко передбачати в національному законодавстві, з яких питань можуть і з яких не можуть бути встановлені такі відносини з огляду на необхідність дотримання принципу професійної конфіденційності в роботі служб пробації. Тому **правило 41** встановлює, що національне законодавство повинно містити чіткі формальні правила стосовно професійної конфіденційності, захисту даних та обміну інформацією, де повинно бути визначено, коли можуть бути встановлені такі партнерські відносини.

Зазначені вище протоколи або угоди про співпрацю повинні містити положення щодо положень національного законодавства про використання інформації та захист персональних даних.

З *Європейських правил пробації* випливає, що характер обміну інформацією між службами пробації та іншими організаціями й фізичними особами повинні бути прозорими. Є вкрай важливим та обов'язковим, щоб персонал служби та користувачі послуг, що надаються службою, мають розуміти наслідки обміну інформацією.

Крім того, з *Європейських правил пробації* також випливає, що різні актори та користувачі послуг (включаючи злочинців) повинні чітко усвідомлювати умови, за яких інформація може бути поширена між органами поліції та службами пробації в інтересах убезпечення суспільства. Це також стосується обсягів медичної або іншої професійної таємниці.

Європейські правила пробації також фактично передбачають, що приватні актори (наприклад, приватні компанії, які здійснюють електронний моніторинг) повинні будуть ділитися інформацією, і це має бути закріплено у відповідній угоді.

ЧАСТИНА IV ФУНКЦІЇ ПРОБАЦІЇ

Досудові доповіді

42. Depending on the national legal system, probation agencies may prepare pre-sentence reports on individual alleged offenders in order to assist, where applicable, the judicial authorities in deciding whether to prosecute or what would be the appropriate sanctions or measures. Where this is the case, probation agencies shall regularly communicate with the judicial authorities regarding the circumstances in which such a report may be useful.

43. Pre-sentence reports shall be based on clearly identified information and as far as possible be verified and updated in the course of the proceedings.

44. Alleged offenders shall be given the opportunity to be involved in the preparation of the report, and their opinion, where available, shall be reflected in the report and its contents shall be communicated to them and/or to their legal representative.

42. Залежно від національної правової системи служби пробації можуть готувати досудові доповіді щодо окремо відібраних злочинців з метою надання допомоги, де це можливо, судовим органам при вирішенні питання щодо доцільності притягнення до відповідальності злочинця або щодо найбільш адекватної санкції чи заходу. У такому разі служби пробації повинні регулярно контактувати із судовою владою стосовно того, яким чином доцільніше використовувати цей документ.

43. Досудові доповіді повинні базуватися на достовірній інформації та, наскільки це можливо, перевірятися та оновлюватися впродовж усього [кримінального] провадження.

44. Обвинувачені повинні мати можливість бути залученими до підготовки доповіді, їхня думка повинна відображатися в доповіді. Обвинувачені та/або їх представники повинні мати можливість знайомитися з доповіддю.

Коментар:

Призначенням **досудової доповіді** є надання допомоги суду прийняти найбільш адекватне рішення.

Токійські правила (правило 7.1) встановлюють таке: «Якщо існує можливість складання доповідей про соціальне обстеження, судовий орган може скористатися доповіддю, яку підготувала компетентна уповноважена посадова особа чи установа. Доповідь повинна містити соціальну інформацію про правопорушника, яка стосується харак-

теру правопорушення, що вчинила дана особа, та його останнього правопорушення. Доповідь повинна також містити інформацію та рекомендації, які мають відношення до процедури винесення вироку. Доповідь складається на основі фактичного, об'єктивного та неупередженого матеріалу, а думки формулюються в чітких виразах¹.

Частина четверта *Європейських правил пробації* сфокусована на такій функції служб пробації, як підготовка доповідей про соціальне обстеження, які в Європейських правилах пробації визначені як «*досудові доповіді*».

Мета досудової доповіді полягає в забезпеченні суду на його вигоду інформацією про злочинця, яка повинна братися до уваги при виборі тієї чи іншої альтернативи при винесенні вироку.

Зазвичай досудова доповідь включає таку інформацію:

- 1) про злочинця, отриману від самого злочинця;
- 2) про злочинця, отриману від родини злочинця;
- 3) про злочинця, отриману від інших осіб (громада, поліція, школа, соціальні служби);
- 4) про соціально-економічний статус злочинця (працевлаштування, трудові навички, шлюб, історія родини);
- 5) ступінь та форми використання насильства при вчиненні злочину;
- 6) ставлення злочинця до вчиненого злочину;
- 7) вплив вчиненого злочину на потерпілого;
- 8) попередні випадки притягнення до кримінальної відповідальності;
- 9) інші джерела.

Досудова доповідь зазвичай має включати рекомендації або пропозиції для суду щодо вибору найбільш адекватної та необхідної з позиції інтересів суспільства, потерпілого та злочинця міри покарання.

Висвітлюючи основоположні засади складання та подання досудових доповідей, варто відповісти на такі запитання:

- 1) Чи повинна досудова доповідь подаватися в кожній справі?
- 2) Якщо досудова доповідь не повинна подаватися в кожній справі, то в чому полягають критерії, якими повинні керуватися суди при надсиланні запитів до служб пробації про необхідність складання доповіді саме в конкретній справі?
- 3) Чи можуть органи прокуратури ініціювати складання досудової доповіді?
- 4) Чи можуть захисники в кримінальній справі ініціювати складання досудової доповіді?
- 5) Чи повинні (або чи можуть) офіцери пробації формулювати рекомендації для суду щодо виду покарання та його змісту?

¹ Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Електронний ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 ГА ООН. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

Стандарти **Ради Європи** щодо досудових доповідей полягають у такому:

1) служба пробації може готувати та подавати досудові доповіді з метою допомагати судовим органам вирішувати питання щодо доцільності притягнення до відповідальності злочинця та – у разі доцільності притягнення до відповідальності – щодо застосування найбільш адекватних санкцій та заходів;

2) служби пробації повинні регулярно контактувати із судовими органами на предмет подальшого використання доповіді;

3) доповідь повинна будуватися на чітко визначеній інформації, яка повинна постійно коригуватися та підтверджуватися в процесі судового розгляду справи;

4) злочинець повинен мати можливість брати участь у підготовці доповіді;

5) думка злочинця повинна відображатися в доповіді;

6) злочинець та/або його представники повинні мати можливість знайомитися з доповіддю.

Головним моментом, який потрібно враховувати при зборі інформації для підготовки досудової доповіді, є відповідність вимогам статті 6 *Європейської конвенції прав людини*, особливо в частині дотримання *презумпції невинуватості*.

Варто особливо наголосити, що досудова доповідь не має за мету зібрати докази, які пом'якшують або обтяжують відповідальність. Досудова доповідь містить *незалежну окрему думку* щодо особи злочинця. Вона має бути незалежною та неупередженою в розумінні того, що інформація, яка міститься в ній, об'єктивно може бути використана як на користь злочинця, так і проти нього.

Правило 42 вимагає від служб пробації, щоб вони регулярно контактували з органами судової влади стосовно того, яким чином доцільніше використовувати досудові доповіді.

Треба також наголосити, що в контексті *Європейських правил пробації* **доповідь не є можливою в кожній кримінальній справі, так само що вона не є необхідною в кожній справі**.

Правове регулювання підготовки та подання досудових доповідей є прерогативою кожної держави, проте існують певні загальні положення, які мають бути взяті до уваги.

Наприклад, там, де покаранням за певний злочин найпевніше буде **штраф, інша монетарна санкція** або **інше нетяжке покарання**, потреба в досудовій доповіді найчастіше відсутня.

Там, де найпевніше можна очікувати **альтернативне позбавленню волі покарання** (покарання в громаді), яке буде супроводжуватися пробаційним наглядом, досудова доповідь має надавати пояснення щодо сутності та мети такого нагляду, а також щодо можливості та

бажання злочинця добровільно й свідомо співпрацювати з працівником служби пробації в процесі здійснення такого нагляду.

Там, де найпевніше покарання передбачатиме **позбавлення волі**, досудова доповідь допомагатиме суду брати до уваги реальний вплив цього вироку на злочинця та інших задіяних акторів¹.

Там, де суд найпевніше винесе вирок, пов'язаний з *позбавленням волі* на певний строк, проте хоче брати до уваги альтернативи, досудова доповідь повинна бути спрямована на висвітлення переваг конкретного рішення.

Правило 43 наголошує на достовірності, об'єктивності та об'новленні інформації, яка міститься в досудовій доповіді.

Доповіді готуються щодо особи злочинця, який учинив *конкретний злочин*. Тому попередні доповіді² не повинні надаватися знову. Хоч співбесіда (співбесіди) зі злочинцем є важливим джерелом інформації, доповідь повинна використовувати інші джерела, які б підтверджували ту чи іншу інформацію.

Суди повинні розмежовувати різні частини досудової доповіді, які становлять дані щодо певних фактів та станів, та частини доповіді, які надають професійну думку автора такої доповіді.

Доповідь має бути написана простою, зрозумілою мовою. Жаргонізми та технічні терміни не повинні використовуватися, якщо це не зумовлено специфікою самого злочинця.

Правило 44 встановлює важливі вимоги щодо участі самого злочинця в підготовці самої доповіді. Включення злочинця до процесу збору інформації та складання доповіді відповідає принципам кримінального процесу, закладеним в *Європейській конвенції прав людини*.

Включення злочинця до процесу підготовки та подання доповіді має супроводжуватися повним розумінням злочинцем мети, значущості та наслідків подання такої доповіді.

Нерідкими можуть бути випадки, коли злочинець не буде виказувати бажання співпрацювати з працівником служби пробації, і це має вважатися нормальним.

Нормальність такої ситуації впливає з духу Правил, і подібна позиція злочинця повинна сприйматися як нормальна позиція.

Працівник служби пробації, відповідальний за написання доповіді, повинен переконатися, що злочинець розуміє наслідки відмови від співробітництва, а також, що він розуміє, що факт такої відмови стане відомим у подальшому для суду³.

¹ Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

² Ті, що готувалися щодо злочинця в інших справах.

³ Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

Злочинцеві має бути надана можливість виказувати свою думку стосовно змісту доповіді, хоч надання резолютивної частини злочинцеві для ознайомлення перебуває в компетенції працівника служби пробації, який готував доповідь.

Злочинець та його законний представник (адвокат) мають право оспарювати в суді зміст доповіді.

Зміст доповіді може бути різним у різних країнах, беручи до уваги особливості національного законодавства. Проте існують певні загальні положення, які мають бути однаковими при складанні досудових доповідей.

Передусім доповідь *має розпочинатися* з переліку джерел, на яких базується доповідь:

- 1) співбесіда зі злочинцем;
- 2) співбесіда з членами родини злочинця;
- 3) співбесіда з іншими особами, які знають злочинця;
- 4) дані щодо попередніх випадків притягнення до відповідальності;
- 5) дані кримінальної справи;
- 6) інші інформаційні ресурси.

Досудова доповідь має включати:

а) персональну та соціальну інформацію про злочинця, яка є релевантною для розуміння сутності вчиненого злочинцем злочину, раніше вчинені злочини або для розуміння судового рішення, яке раніше було прийняте судом щодо злочинця (як і чому цей злочин мав місце, якою є думка злочинця щодо вчиненого злочину, а також чи кається злочинець у вчиненні цього злочину);

б) оцінку вірогідності вчинення рецидивного злочину та ризиків завдання шкоди для суспільства. Доповідь має включати аналіз того, наскільки можливим є вчинення рецидивного злочину та наскільки велику шкоду можуть спричинити ці злочини. Крім того, ця частина доповіді має підкреслювати проблеми злочинця (наприклад, сімейні або щодо працевлаштування) та вказувати на фактори, які можуть сприяти зниженню таких ризиків;

с) аналіз можливості обрання конкретних кримінально-правових санкцій та їх наслідків у разі застосування, наприклад, наслідків ув'язнення, сутність та інтенсивність запропонованого втручання, вірогідність співпраці злочинця з компетентними органами влади при виконанні судового рішення тощо;

д) висновок, який може включати рекомендації щодо певного рішення (хоч у деяких країнах це не належить до компетенції співробітників служби пробації).

Як уже зазначалося раніше, доповідь зазвичай має включати й думку самого злочинця щодо:

- а) оцінки сутності самого злочину;

б) його поглядів щодо можливостей подальшої злочинної поведінки;

с) його реакції на відповідні санкції, які можуть бути застосовані судом¹.

Водночас є надзвичайно важливим визнати, що доповідь є *незалежною презентацією*, тому оцінку злочинця вчиненого ним злочину та наслідків злочину може критично оцінити працівник служби пробації, який складає доповідь.

У тих країнах, де служби пробації працюють з потерпілими від злочинів і автор доповіді отримав *думку потерпілого* стосовно вчиненого злочину, доповідь може також включати коментар щодо наслідків вчиненого злочину для потерпілого (потерпілих), їх ставлення на даний час до злочину та думки щодо ресторативних практик (наприклад, щодо медіації між потерпілим та злочинцем).

Інші доповіді-рекомендації

45. Depending on the national legal system, probation agencies may produce the reports required for decisions to be taken by the competent authorities. They shall include advice on:

- a) the feasibility of the offender's release in the community;**
- b) any special conditions that might be included in the decision regarding the offender's release;**
- c) any intervention required to prepare the offender for release.**

46. Offenders shall be given the opportunity, where appropriate, to be involved in the preparation of the report, and their opinion, if available, must be reflected in the report and its contents must be communicated to them and/or to their legal representative.

45. Залежно від національної правової системи служби пробації можуть надавати доповіді, які є необхідними для прийняття рішень компетентними органами. Вони повинні включати рекомендації щодо:

- а) можливості [обґрунтованості] звільнення до суспільства засудженого;
- б) інших спеціальних умов, які можуть супроводжувати звільнення злочинця до суспільства;
- с) будь-якого втручання, яке є необхідним для підготовки злочинця до звільнення.

46. Злочинці повинні мати можливість залучатися до процесу складання доповіді, їхня думка повинна відображатися в доповіді. Текст доповіді має бути надано для ознайомлення злочинцям та/або їх представникам.

¹ Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

Коментар:

У цій самій частині *Європейських правил пробації* міститься посилення на можливість включення до переліку функцій служб пробації функції підготовки та подання «інших доповідей-рекомендацій» (*other advisory reports*) (**правило 45**).

Інші доповіді можуть включати рекомендації щодо:

- 1) можливості звільнення до суспільства засудженого;
- 2) інших умов, які можуть супроводжувати звільнення злочинця до суспільства;
- 3) втручання, яке є необхідним для підготовки злочинця до звільнення.

Як і у випадку досудових доповідей, злочинець повинен мати можливість залучатися до процесу її складання, його думка повинна відображатися в доповіді, а текст доповіді має бути надано для ознайомлення злочинцеві та/або його представникові.

Інші доповіді-рекомендації можуть бути ретельно підготовленими в кожному конкретному разі. Призначення таких доповідей полягає в інформуванні компетентних органів про умови повернення злочинця до вільного суспільства, ризики, які він становить для суспільства, інструменти зниження або усунення таких ризиків, а також потреби встановлення певних умов перебування звільненого злочинця в суспільстві.

Працівник служби пробації, який не працює у в'язниці, повинен робити значний внесок до організації плану звільнення злочинця та перевірки умов перебування звільненого злочинця в умовах вільного суспільства. Це може включати налагодження діалогу з різними акторами з питань надання тимчасового житла та роботи.

Коментарі щодо підготовки та внесення досудових доповідей, які впливають із **правил 42-44**, застосовуються й у цьому разі.

Доповіді мають бути максимально об'єктивними та своєчасними.

Доповіді подаються з урахуванням актуальних обставин, тому старі доповіді, які були внесені в минулому, не можуть зазвичай вноситися знову.

Так само як і у разі досудових доповідей, вони мають базуватися на різних джерелах, навіть визнаючи, що співбесіда зі злочинцем є вагомим джерелом інформації.

Погляди потерпілого від злочину також повинні бути відображені в доповіді. Потерпілому повинно бути роз'яснено, що його погляди мають важливе значення для кінцевих цілей подання доповіді, хоч вони й не мають вирішального значення (див. **правило 95**).

Значення та наслідки подання доповіді мають бути роз'яснені злочинцеві.

У деяких випадках злочинець не буде виявляти бажання співпрацювати з працівником служби пробації, і цю позицію працівник

служби пробації повинний сприймати. Проте працівник, відповідальний за підготовку доповіді, повинен переконатися, що злочинець розуміє наслідки неучасті в такій співпраці, так само як і те, що його позиція стане відомою компетентному органу, який приймає відповідне рішення.

Правило 46 встановлює, що злочинець повинен мати реальну можливість виражати свою думку стосовно змісту доповіді, хоч надання злочинцеві резолютивної частини доповіді перебуває в компетенції офіцера пробації, який є автором доповіді.

Злочинець та його законний представник (адвокат) мають право оспарювати в суді зміст доповіді.

Громадські роботи

47. Community service is a community sanction or measure which involves organising and supervising by the probation agencies of unpaid labour for the benefit of the community as real or symbolic reparation for the harm caused by an offender. Community service shall not be of a stigmatising nature and probation agencies shall seek to identify and use working tasks which support the development of skills and the social inclusion of offenders.

48. Community service shall not be undertaken for the profit of probation agencies, their staff or for commercial profit.

49. In identifying suitable tasks, the probation agencies shall take into account the safety of the community and of the direct beneficiaries of the work.

50. Health and safety precautions shall adequately protect offenders assigned to community service and shall be no less rigorous than those applied to other workers.

51. Probation agencies shall develop community service schemes that encompass a range of tasks suitable to the different skills and diverse needs of offenders. In particular, there must be appropriate work available for women offenders, offenders with disabilities, young adult offenders and elderly offenders.

52. Offenders shall be consulted about the type of work they could undertake.

47. Громадські роботи – це санкція або захід у громаді, який передбачає організацію та здійснення нагляду з боку служби пробації за процесом неоплачуваної роботи на користь громади як реального або символічного відновлення шкоди, яку спричинив злочинець. Громадські роботи не повинні мати характеру таврування [стигми].

Служби пробації повинні визначати такі види трудових завдань, які б сприяли розвитку навичок та соціальному включенню злочинців.

48. Громадські роботи не повинні бути спрямованими на одержання прибутку від праці злочинців на користь служб пробації, персоналу служб пробації або мати комерційний характер.

49. Визначаючи найбільш прийнятні завдання, служби пробації повинні брати до уваги безпеку громади та безпосередніх бенефеціарів робіт, що виконуються.

50. Правила охорони здоров'я та техніки безпеки повинні адекватно захищати злочинців, до яких застосовано громадські роботи, та бути не менш ретельними, ніж ті правила охорони здоров'я та техніки безпеки, які застосовуються до інших працівників.

51. Служби пробації повинні виробляти механізми реалізації громадських робіт, які б охоплювали широке коло завдань та які б, у свою чергу, підходили для розвитку різних навичок злочинців та вирішення їх різноманітних потреб. Зокрема, повинні бути окремі види робіт для жінок, осіб з вадами, молоді та осіб похилого віку.

52. Необхідно консультуватися зі злочинцями щодо виду робіт, які вони можуть виконувати.

Коментар:

Громадські роботи в сучасних державах є вельми поширеним та популярним видом покарання або додатковою умовою, що супроводжує умовне засудження.

В інформаційному статистичному довіднику **Ради Європи SPACE II** зазначено, що громадські роботи полягають у неоплачуваних роботах на користь суспільства. Громадські роботи можуть розглядатися як окрема санкція, як складова умовного звільнення або умовно-дострокового звільнення або як додаткова санкція¹.

Бурхливе запровадження громадських робіт розпочалося в 1970-х роках. Одним із перших прикладів надали **Англія й Уельс та Швейцарія** (1971), **Шотландія** (1979), **Нідерланди** (1981), **Данія, Франція, Ірландія та Португалія** (1982), **Норвегія** (1984), **Швеція** (1990), **Фінляндія** (1991), **Бельгія** (1994), **Іспанія** (1995).

Якщо говорити не лише про європейські країни, то, наприклад, у **Новій Зеландії** громадські роботи було запроваджено 1981 року.

Наслідком цього руху є те, що сьогодні майже всі європейські країни мають відповідну санкцію в переліку карально-правових заходів.

Порівняльна таблиця застосування громадських робіт у країнах **Скандинавії** подана нижче²:

¹ Див.: Статистичні дані Ради Європи щодо пробації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www3.unil.ch/wpmu/space/space-ii/

² Див.: Lappi-Seppälä Tapio. Crime prevention and community sanctions in Scandinavia. – 135th International Senior Seminar Visiting Experts Papers. – National Research Institute of Legal Policy, Finland.

	Данія	Фінляндія	Норвегія	Швеція
Статус	Умова умовного ув'язнення	Окреме покарання або умова умовного ув'язнення	Складова «покарання в громаді»	Складова умовного вироку
Альтернатива лише для ув'язнення	Ні	Так	Ні	Так
Тривалість ув'язнення	До 12 міс.	До 8 міс.	До 12 міс.	До 12 міс.
Кількість годин	30–240	20–200	30–420	20–240

Відповідно до Закону **Мальти**, громадські роботи застосовуються до осіб у віці від 16 років. Замість засудження суд може винести рішення про застосування громадських робіт, яке передбачає виконання визначених в цьому рішенні безоплатних робіт (від 40 до 400 годин). Суд не може винести рішення про застосування громадських робіт, доки: 1) не переконається, беручи до уваги особу злочинця та досудову доповідь, що злочинець є придатним для застосування громадських робіт; 2) не переконається, що для виконання цих робіт є належні умови; 3) злочинець погоджується з таким рішенням; 4) злочинець підписав відповідну угоду (*the community service work agreement form*)¹.

Щодо *Європейських правил пробації*, то в цьому розділі фокусується увага на громадських роботах як одному з видів санкцій.

У Правилах зазначено, що **громадські роботи** – це санкція або захід у громаді, який передбачає організацію та здійснення нагляду з боку органу пробації за процесом неоплачуваної роботи на користь громади як реального або символічного відшкодування шкоди, яку спричинив злочинець.

Правило 47 підкреслює, що *символізм* – це найважливіша якість громадських робіт.

Тому громадські роботи не повинні мати стигматизуючого характеру, а служби пробації повинні визначати такі види трудових завдань, які б сприяли розвитку навичок та соціального включення злочинців.

Крім того, Правила наголошують, що громадські роботи не повинні бути спрямованими на одержання прибутку від праці злочинців на користь служб пробації, персоналу служб пробації або комерційних суб'єктів (**правило 48**).

¹ Див.: Probation Act (Malta) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8912&l=1

Некомерційна основа – це інший аспект, на якому Рада Європи зробила принциповий наголос. У будь-яких випадках праця злочинців, що виконується під час громадських робіт, не може використовуватися на користь будь-яких приватних акторів або персоналу самих служб пробації чи з комерційною метою.

Крім того, громадські роботи – наскільки це можливо (!) – не повинні відривати людей від оплачуваної роботи.

Правило 49 встановлює вимоги щодо *спрямованості* громадських робіт. З цього правила випливає, що ризики осіб, які виконують громадські роботи, повинні оцінюватися так само, як і ризик інших осіб, які перебувають під пробаційним наглядом. Тому мінімізація ризиків з боку злочинців під час проведення громадських робіт є першим за своєю важливістю фактором, який визначатиме належне місце для їх проведення.

Правила 50 встановлює вимоги до служб пробації щодо забезпечення *охорони здоров'я та безпеки* злочинців-працівників, які залучені до громадських робіт. Служби пробації та їх персонал повинні бути застраховані належним чином, щоб бути здатними забезпечити відповідні компенсації в разі настання страхових випадків.

З правила 51 випливає, що громадські роботи не повинні бути винятком із загальних правил індивідуалізації кримінально-правового впливу. Тому Правила особливо наголошують на тому, що служби пробації повинні максимально індивідуально підходити до організації та проведення громадських робіт, ураховуючи різні соціально-демографічні та фізіологічні фактори.

Нерідко громадські роботи призначаються як альтернатива позбавленню волі, тому Правила наголошують на принциповій позиції: *ніхто не може бути ув'язнений у такому разі лише тому, що належної роботи не було знайдено*.

Служби пробації повинні виявляти активність у визначенні тих акторів, які можуть бути найбільше зацікавлені в проведенні громадських робіт. Усі представники місцевої громади повинні розглядати себе як потенційних зацікавлених акторів таких робіт, що є результатом активної діяльності служби пробації на місцевому рівні.

Правило 52 зобов'язує працівників служби пробації проводити консультації зі злочинцями стосовно того, які роботи останні хотіли б виконувати. Проте це ні в якому разі не означає, що злочинці приймають рішення щодо вибору конкретного виду робіт. Справа полягає у створенні найбільшого режиму співробітництва між працівниками

служби пробації та злочинцями, що неможливо без урахування думки злочинців.

Тому злочинці повинні опитуватися щодо їхніх навичок, знань та певних побажань (наприклад, трудові та побутові обов'язки, здоров'я, хвороби, зайнятість рід час релігійних свят), які працівники служби пробації повинні брати до відома.

Після того як працівник служби пробації здійснив вибір конкретного виду робіт, він повинен надати пояснення злочинцеві щодо причин такого вибору. Це пояснюється тим, що люди, які розуміють сутність та призначення своєї роботи, будуть працювати на ній більш завзято та наполегливо.

Подібні консультації повинні мати місце впродовж усього строку громадських робіт. Злочинці повинні опитуватися щодо їхньої думки з приводу вибраного для них виду робіт.

Результати такого опитування мають становити частину періодичної оцінки, яку мають проводити працівники служби пробації з метою надання відповіді щодо ступеня виконання покладених судом на злочинця зобов'язань.

Наглядові заходи

53. In accordance with national law, probation agencies may undertake supervision before, during and after trial, such as supervision during conditional release pending trial, bail, conditional non-prosecution, conditional or suspended sentence and early release.

54. In order to ensure compliance, supervision shall take full account of the diversity and of the distinct needs of individual offenders.

55. Supervision shall not be seen as a purely controlling task, but also as a means of advising, assisting and motivating offenders. It shall be combined, where relevant, with other interventions which may be delivered by probation or other agencies, such as training, skills development, employment opportunities and treatment.

53. Відповідно до національного законодавства, служби пробації можуть розпочати нагляд до, упродовж або після судового процесу, наприклад при умовному звільненні до слідства або суду, упродовж періоду застави, при умовному звільненні від кримінальної відповідальності, при умовному невинесенні або умовному невиконанні вироку або в разі дострокового звільнення¹.

54. З метою забезпечити дотримання злочинцями покладених на них умов та зобов'язань, нагляд повинен повною мірою брати до

¹ Дострокове звільнення (early release) включає всі види звільнення з в'язниці до закінчення повного строку позбавлення волі, такі як тимчасове звільнення, умовне звільнення (пароль) або умовне помилування.

уваги різноманітність та складність проблем кожного індивідуального злочинця.

55. Нагляд має не лише контрольну спрямованість. Нагляд також спрямований на надання порад, допомоги та посилення мотивації злочинців. Його слід поєднувати, там, де це необхідно, з іншими видами втручання, що реалізується органами пробації або іншими акторами (наприклад, з питань навчання, освіти, працевлаштування й надання медичних послуг).

Коментар:

Розкриваючи сутність поняття «нагляд», варто передусім звернутися до *Токійських правил ООН*, які містять окремий розділ, присвячений саме цьому поняттю.

Так, відповідно до правила 10.1 *Токійських правил*, мета нагляду полягає в тому, щоб скоротити рецидиви правопорушень і сприяти такому соціальному включенню правопорушника, яке звело б до мінімуму ймовірність повторного вчинення злочинів¹.

Правило 10.2 *Токійських правил* установлює, що, якщо будь-який захід, не пов'язаний з ув'язненням, передбачає нагляд, то він здійснюється компетентним органом у відповідності до конкретних умов, передбачених законом.

Правило 10.3 *Токійських правил* зазначає, що в рамках конкретного заходу, не пов'язаного з ув'язненням, слід визначати найбільш прийнятний для кожного окремого разу вид нагляду та поведіння, який був би націлений на те, щоб допомогти правопорушникові працювати над собою з урахуванням характеру вчиненого ним/нею правопорушення. Порядок нагляду та поведіння слід періодично переглядати й за необхідності корегувати.

Правило 10.4 *Токійських правил* зазначає, що правопорушникам повинна, у разі необхідності, надаватися психологічна, соціальна й матеріальна допомога, а також можливості для зміцнення зв'язків із суспільством і для полегшення їх повернення до нормального життя в суспільстві².

Крізь призму **правила 53** *Європейських правил пробації* нагляд служби пробації може мати місце за різних обставин.

Сутність та інтенсивність нагляду (наприклад, кількість зустрічей злочинця зі співробітником служби пробації) повинні залежати від конкретного злочинця та переглядатися залежно від результатів зміни поведінки злочинця впродовж періоду нагляду відповідно до

¹ Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Электронный ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 ГА ООН. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

² Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Электронный ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 ГА ООН. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

цілей пробаційного нагляду. При цьому працівники служби пробації повинні роботи все, що залежить від них, для свідомого дотримання злочинцем формальних вимог нагляду.

Це включає повний аналіз особистих обставин, які можуть зробити дотримання формальних вимог меншою мірою або з більшими труднощами, та вироблення шляхів переборення цих труднощів.

Наприклад, особам, які перебувають під наглядом, не повинні призначатися зустрічі з працівником служби пробації, якщо це може завадити виконанню трудових або сімейних обов'язків (з виховання дитини або догляду за батьками). Люди, які не мають постійного місця проживання або які повинні часто переїжджати з місця на місце, також можуть зустріти труднощі у виконанні формальних вимог (**правило 54**).

Важливо наголосити, що в будь-якому разі «нагляд» має не лише контрольну спрямованість. Нагляд також спрямований на надання порад, допомоги та посилення мотивації злочинців (**правило 55**). Його слід поєднувати, там, де це необхідно, з іншими видами втручання, що реалізується органами пробації або іншими акторами (наприклад, з питань навчання, освіти, працевлаштування й надання медичних послуг).

Робота із сім'ями злочинців

56. Where appropriate, and in accordance with national law, probation agencies, directly or through other partner agencies, shall also offer support, advice and information to offenders' families.

56. У відповідності до національного законодавства, там, де це необхідно, служби пробації безпосередньо або за допомогою інших організацій-партнерів повинні також надавати підтримку, консультації та інформацію сім'ям злочинців.

Коментар:

Загальновідомо, що виконання призначених санкцій або заходів впливатиме не лише на злочинців, проте й на родини та осіб, які перебувають на утриманні злочинців. Це стосується не лише санкцій, пов'язаних з позбавленням або обмеженням волі, проте й альтернативних санкцій та заходів.

Тому, там, де це передбачено законом, служби пробації повинні надавати допомогу, інформаційну підтримку, поради та сприяння родинам злочинців.

Це може включати забезпечення інформацією про вирок (наприклад, інформація про місце виконання вироку, умови здійснення зустрічей та контактів, найбільш ймовірна дата звільнення злочинця), надання порад щодо будь-яких соціальних послуг (особливо тоді, коли родина перебувала на утриманні засудженого злочинця) та взагалі надання допомоги щодо підтримки сімейних зв'язків.

Виконання подібних обов'язків має високу соціальну цінність не лише завдяки підтримці родинних зв'язків, але також тому, що така робота робить великий внесок до справи реабілітації злочинця та свідомого утримання злочинця від учинення ним рецидивних злочинів.

Електронний моніторинг

57. When electronic monitoring is used as part of probation supervision, it shall be combined with interventions designed to bring about rehabilitation and to support desistance.

58. The level of technological surveillance shall not be greater than is required in an individual case, taking into consideration the seriousness of the offence committed and the risks posed to community safety.

57. Коли електронний моніторинг є складовою пробаційного нагляду, він повинен поєднуватися з різними видами втручання, спрямованими на досягнення цілей реабілітації, та підтримувати намагання злочинців не вчиняти нових злочинів.

58. Рівень електронного спостереження не повинен бути більшим, аніж це вимагається в конкретній справі, беручи до уваги серйозність вчиненого злочину та ризики для безпеки громади.

Коментар:

Електронний моніторинг (*electronic tagging, electronic monitoring, home detention*) – це форма нетаємного спостереження за особами, умовно засудженими до позбавлення волі або умовно-достроково звільненими з місць позбавлення волі.

В інформаційному статистичному довіднику **Ради Європи SPACE II** зазначено, що «електронний моніторинг дозволяє локалізувати особу за допомогою технологічних пристроїв. Електронний моніторинг може розглядатися як окрема санкція, як складова умовного звільнення або умовно-дострокового звільнення»¹.

У законодавстві американського штату **Джорджія** можна знайти відповідне визначення: «Електронний моніторинг» означає нагляд, відстеження на мапі або визначення місця перебування злочинця

¹ Статистичні дані Ради Європи щодо пробації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www3.unil.ch/wpmu/space/space-ii/

через використання електронного нагляду, розпізнавання голосу, розпізнавання обличчя, сканування відбитків пальців та біометричного сканування, пристроїв блокування автозапалювання або системи глобального позиціонування, які можуть надавати інформацію, пов'язану з вчиненням злочину¹.

Про цей кримінально-правовий захід сьогодні говорять надзвичайно багато. Носіння злочинцями електронних браслетів на нозі вже нікого не дивує й традиційно аналізується у світлі поняття «альтернатив ув'язненню». Сьогодні електронний моніторинг обґрунтовано розглядається як «невід'ємний елемент сучасної системи кримінальної юстиції»².

Питання електронного моніторингу знайшло своє відображення й у відомому рамковому рішенні ЄС щодо визнання альтернативних санкцій: «Там, де це необхідно, електронний моніторинг може використовуватися з метою здійснення нагляду при здійсненні пробаційних заходів або альтернативних санкцій у відповідності до національного законодавства»³.

Отже, приваблива можливість зниження кількості ув'язнених шляхом використання різних форм «домашнього арешту» в поєднанні з електронним наглядом сьогодні нерідко розглядається як одне з найбільш перспективних напрямів реформування національних систем кримінальної юстиції.

Це стосується й нашої держави. Так, у новому КПК України вже передбачено носіння підозрюваними електронних браслетів (стаття 195 – «Застосування електронних засобів контролю»).

Відповідно до частини першої цієї статті, «застосування електронних засобів контролю полягає у закріпленні на тілі підозрюваного, обвинуваченого пристрою, який дає змогу відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження. Такий пристрій має бути захищений від самостійного знімання, пошкодження або іншого втручання в його роботу з метою ухилення від контролю та сигналізувати про спроби особи здійснити такі дії».

Проте, незважаючи на його широку поширеність у сучасних пенальних практиках, електронний моніторинг усе одно характеризується новизною та незвичайністю, особливо в порівнянні з іншими, більш традиційними кримінально-правовими заходами.

¹ Див.: Probation Management Act (Georgia). By: Senators Grant of the 25th, Seay of the 34th, Harp of the 29th, Crosby of the 13th and Stoner of the 6th [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www1.legis.ga.gov/legis/2009_10/fulltext/sb24.htm

² Electronic tagging of offenders raises rights concerns [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.guardian.co.uk/law/2010/aug/12/larry-murphy-electronic-tagging

³ Council Framework Decision 2008/947/JHA of 27 November 2008 on the application of the principle of mutual recognition to judgments and probation decisions with a view to the supervision of probation measures and alternative sanctions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008F0947:EN:NOT>

Тому в цьому виданні ми ставимо за мету проаналізувати сутність такого незвичного для традиційних систем кримінально-правового впливу на злочинність заходу, яким є електронний моніторинг.

Для майбутніх дискусій щодо запровадження електронного моніторингу до практики служб пробації в Україні повинні бути досліджені такі аспекти:

- 1) філософські засади та спрямування електронного моніторингу;
- 2) проблематика узгодження інституту електронного моніторингу з цілями покарання, закріпленими в національному кримінальному законодавстві;
- 3) організаційно-правові проблеми використання електронного моніторингу під час виконання кримінальних покарань;
- 4) етичні аспекти використання електронного моніторингу та дотримання міжнародних стандартів прав людини при його застосуванні;
- 5) кримінологічний ефект застосування електронного моніторингу в аспекті запобігання рецидивним злочинам;
- 6) фінансування діяльності з контролю над злочинцями за допомогою електронного моніторингу¹.

Електронний моніторинг сьогодні застосовується як в активній, так і в пасивній формах.

У першому разі особа, яка здійснює нагляд за засудженим, час від часу телефонує останньому за місцем його проживання, або сам засуджений має телефонувати особі, яка здійснює нагляд, за певним графіком.

В іншому разі йдеться саме про електронні браслети, які носять засуджені (підозрювані, обвинувачені) на нозі.

Технологічні деталі електронного моніторингу як засобу контролю мають такий вигляд:

- 1) спеціальний електронний пристрій у вигляді браслета кріпиться на нозі особи, за якою має бути встановлено нагляд;
- 2) браслет становить собою ремінець, на якому кріпиться електронний пристрій;
- 3) пристрій захищений від спроб пошкодження на випадок, якщо особа, яка його носить, виявить бажання позбавитися пристрою;
- 4) електронний браслет має зв'язок з приймачем, розташованим в приміщенні, де проживає особа, щодо якої встановлено нагляд;
- 5) особа, за якою встановлено електронний нагляд, повинна мати постійне місце проживання;
- 6) у разі, якщо особа, за якою планується встановити електронний нагляд, не має власного житла, вона повинна мати письмовий дозвіл власника приміщення на встановлення такого обладнання;

¹ Див.: Ягунов Д. В. Електронний моніторинг в пенальних практиках зарубіжних країн та перспективи його запровадження до національної системи кримінальної юстиції / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О., 2012. – Вип. 46. – С.184-193.

7) у разі, якщо особа, за якою планується встановити електронний нагляд, проживатиме з іншими особами в одному приміщенні, вона повинна мати їхній письмовий дозвіл на встановлення такого обладнання;

8) відповідне обладнання встановлюється в приміщенні, а телефонна лінія налаштовується на прийом сигналу з браслета злочинця;

9) контролюючі агенції отримують миттєвий сигнал про будь-яку спробу пошкодити або зняти електронний браслет;

10) поліція заздалегідь інформується про особу й місце її проживання та співпрацює з органами контролю за злочинцем щодо забезпечення дотримання ним покладених на нього обов'язків і обмежень¹.

Практику та можливості використання електронного моніторингу подано в таблиці²:

Модель		Спрямованість
Покарання чи альтернатива позбавленню волі на певний <i>нетривалий</i> строк	Окремо	– суворе покарання в громаді; – зменшення кількості в'язничного населення; – запобігання злочинам з боку окремих злочинців; – запобігання деструктивним наслідкам перебування особи у в'язниці.
	У поєднанні з наглядом	– посилення ефекту пробації та реабілітаційних програм в умовах вільного суспільства; – реабілітація, загальна превенція, а також зменшення кількості в'язничного населення; – запобігання деструктивним наслідкам перебування особи у в'язниці.
Умова застави		– зменшення кількості осіб, які перебувають під вартою.
Умова умовно-дострокового звільнення		– реабілітаційний механізм; – зменшення кількості в'язничного населення.
Умова поступенітенціарного нагляду		– елемент менеджменту ризиків учинення рецидивних злочинів.
Нагляд за статевими злочинцями		– захист суспільства; – елемент менеджменту ризиків учинення рецидивних злочинів.

¹ Див.: Ягунов Д. В. Електронний моніторинг в пенальних практиках зарубіжних країн та перспективи його запровадження до національної системи кримінальної юстиції / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О., 2012. – Вип. 46. – С. 184-193.

² Див.: Tagging offenders. The role of electronic monitoring in the Scottish criminal justice system [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scotland.gov.uk/consultations/justice/toem-00.asp

Щодо *Європейських правил пробації*, то в них підкреслюється перехід у пробаційній діяльності: від персональних відносин між злочинцем та працівником служби пробації до формальних відносин, які багато в чому базуються на *нових інформаційних технологіях*, що, крім всього, пов'язується з кризою реабілітаційного ідеалу¹.

Правила наголошують, що за певних обставин електронний моніторинг може сприяти реабілітації злочинця та підтримувати *практику свідомої відмови* від учинення злочинів шляхом установа змін в їхніх звичках та способі життя, проте це зазвичай має місце внаслідок запровадження елементів контролю, які дозволяють реабілітаційним програмам бути успішними.

Тому там, де електронний моніторинг використовується як *складова нагляду*, він має бути спрямований на посилення реабілітаційної його складової.

Зовнішній контроль повинен розглядатися як засіб сприяння виробленню внутрішнього самоконтролю.

Європейські правила пробації особливо наголошують на тому, що технології не повинні призводити до зміни сутності пробації, проте, навпаки, повинні служити цілям пробаційного нагляду.

Європейські правила пробації роблять особливий наголос на тому, що служби пробації повинні усвідомлювати повною мірою, що комерційний ринок електронного моніторингу вельми привабливий та прибутковий. Тому служби пробації повинні взаємодіяти з комерційними структурами в цьому разі лише в обсязі, який не справляє негативного впливу на цілісність самої ідеї пробації.

Сучасні країни надають різні приклади того, наскільки «глибоко» приватний сектор «втручається» до реалізації функції електронного моніторингу. Той факт, що обслуговування цієї функції стало цариною приватних акторів, є очевидним.

У *Швеції*, наприклад, служба пробації виконує повний спектр функцій щодо «обслуговування» електронного моніторингу. Це стосується як оцінки відповідності місця проживання злочинця для встановлення відповідного обладнання та вирішення відповідних питань, так і подальшого контролю за роботою електронного обладнання та дотриманням злочинцем узятих на себе обов'язків.

В *Англії та Уельсі*, навпаки, служба пробації є відповідальною лише за оцінку майбутнього місця проживання злочинця, який може бути умовно звільнений під електронний нагляд. Функція подальшого контролю за вже встановленим електронним наглядом покладається на приватні корпорації, з якими уряд уклав відповідні контракти.

¹ Див.: Ягунов Д. В. «Криза реабілітаційного ідеалу» в наукових працях Роберта Мартінсона та їх значення для формування сучасної пенальної політики / Д. В. Ягунов // Південноукр. правничий часопис. – 2010. – № 4. – С. 28-30; Ягунов Д. В. Глобалізація та «криза покарання» трансформація пріоритетів пенальної політики сучасних країн / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 55. – С. 550-554.

Від самого початку в Англії та Уельсі послуги електронного моніторингу надавали три приватних корпорації. *Securicor Custodial Services* обслуговувало Північний регіон, *Premier Monitoring Services* – території West Midlands, Wales та London, GSSC – Південний регіон¹.

Наприклад, одним із провідних акторів на ринку постачання послуг з електронного спостереження за злочинцями в Англії та Уельсі є корпорація *Premier Monitoring Services limited (PMS)*.

Сьогодні корпорація G4S є найбільшим у світі провайдером послуг з електронного нагляду за злочинцями. Щодня офіси цієї компанії здійснюють нагляд за 43 тис. злочинців у Сполученому Королівстві, США, Ізраїлі, Нідерландах, о-ві Мен та у Новій Зеландії. Безпосередньо в Англії та Уельсі G4S здійснює нагляд за майже 12 тис. злочинців².

Широке впровадження електронного моніторингу є найяскравішим прикладом витіснення приватними акторами держави зі сфери діяльності, пов'язаної з виконання кримінальних покарань. Нагляд за злочинцями перетворюється на бізнес, а відтак вимагає збільшення його обсягів. І сучасні транснаціональні в'язничні корпорації абсолютно не проти посилення своєї ролі. На офіційному сайті корпорації G4S зазначається, що система кримінальної юстиції характеризується сьогодні великою кількістю проблем, тому, іншими словами, G4S буде надзвичайно «рада» виконати «скромну» місію, пов'язану з розвантаженням цієї системи шляхом пропонування урядам послуг у сфері забезпечення суспільства від злочинців. При цьому «вигоди від такої співпраці для платників податків будуть очевидними через краще співвідношення ціни та якості»³.

Електронний моніторинг – це продукт глобалізації та відповідного технологічного розвитку, який служить меті паноптизації сучасного соціального контролю. Тому аналіз електронного моніторингу як кримінально-процесуального або кримінально-правового заходу потрібно здійснювати *лише* у світлі проблематики впливів глобалізації на національні пенальні політики та практики⁴.

Можна підтримати поширену думку, що глобалізація – це коли держава віддає значну кількість своїх традиційних функцій приватним акторам, і сфера кримінальної юстиції не є винятком. Питання

¹ Див.: Electronic monitoring of released prisoners: an evaluation of the Home Detention Curfew scheme. By Kath Dodgson, Philippa Goodwin, Philip Howard, Siân Llewellyn-Thomas, Ed Mortimer, Neil Russell and Mark Weiner. Home Office Research Study 222. – London : Home Office Research, Development and Statistics Directorate, March 2001.

² Див.: G4S. A Tag Team with the Ministry of Justice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.g4s.com

³ Group 4 Securicor. Justice dept (inc. police) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.g4s.com/en/What%20we%20do/Sectors/Government/Justice%20dept/

⁴ Див.: Ягунов Д. Чи можна продавати «право карати»? (філософсько-правовий аналіз феномена в'язничної приватизації) / Д. Ягунов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – О., 2011. – Вип. 59. – С. 97-105; Ягунов Д. Категорія «небезпечний злочинець» у сучасному кримінальному законодавстві зарубіжних країн / Д. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О., 2010. – Вип. 39. – С. 352-361; Ягунов Д. Позитивізм та безпека суспільства або друге життя теорії природженого злочинця / Д. Ягунов // Ринкова економіка: Сучасна теорія і практика управління : зб. наук. пр. ОНУ імені І. І. Мечникова. – О., 2009. – Т. 12, вип. 26, ч. 2. – С. 132-138; Ягунов Д. Глобалізація пробації або глобалізація соціального контролю? Перспективи розвитку концепції пробації у XXI ст. / Д. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О., 2008. – Вип. 34. – С. 115-121.

в'язничної приватизації ми вже детально розглядали у своїх попередніх працях¹. Проте саме електронний моніторинг привносить новизну до цієї проблематики завдяки тому, що реалізація цієї функції починає перекладатися не просто на приватні корпорації, а саме на приватні корпорації, які зареєстровані та діють в інших країнах.

Так, британський *Home Office* вже давно оприлюднив позицію про наміри залучати до реалізації функції нагляду за злочинцями приватні корпорації, які зареєстровані та діють у США. Тобто злочинців-англійців будуть контролювати американські оператори, які перебувають по той бік Атлантики².

Тому, на нашу думку, саме електронний моніторинг примушує аналізувати сучасне кримінальне право в якісно новому світлі, значно відкинувши застарілі стереотипи, які мають посісти своє місце в музеї завдяки сучасним глобалізаційним впливам.

Для прикладу можна взяти до уваги діяльність американської корпорації *BI Incorporated*. На сучасному етапі більше ніж 1 тис. різних виправних агенцій та установ у США, Австралії, Канаді, Пуерто-Ріко та Гуамі користуються послугами цієї корпорації.

Безпосередньо у США офіси цієї корпорації розташовані в Каліфорнії (13), Колорадо (9), Іллінойсі (8), Канзасі (1), Луїзіані (1), Кентуккі (1), Нью-Джерсі (4), Нью-Йорку (1), Орегоні (1), Пенсільванії (2), Вашингтоні (1). Компанія доволі впевнено стверджує: «Неважливо, який ризик становить злочинець. Компанія має технології, які задовольнять усі ваші потреби»³.

У буклеті, в якому розкриваються переваги послуг з електронного моніторингу, що надає ця компанія, зазначається: «Чи хотіли б ви отримувати переваги від електронного моніторингу без покладання на себе обов'язку його здійснювати?»⁴. Моніторинговий центр компанії «Бі-Ай», як зазначається, «може допомогти вам досягти дві головні цілі:

- злочинці, які не становлять значних ризиків для суспільства, або злочинці, які вже відбули значну частину свого вироку в місцях позбавлення волі, можуть бути передані під нагляд у суспільстві, що коштуватиме платникам податків набагато менше;

- офіцери пробації, і так переобтяжені великими обсягами роботи, будуть набагато більше обізнані про те, наскільки злочинець

¹ Див.: Ягунов Д. Чи можна продавати «право карати»? (філософсько-правовий аналіз феномена в'язничної приватизації) / Д. Ягунов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. – О., 2011. – Вип. 59. – С. 97-105; Ягунов Д. Приватизація в'язничної системи: англо-американський досвід / Д. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О., 2004. – № 19. – С. 355-361.

² Див.: *Bungling G4S security staff put electronic tag on Rochdale offender's false leg* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://menmedia.co.uk/manchestereveningnews/news/s/1457251_bungling-g4s-security-staff-put-electronic-tag-on-rochdale-offenders-false-leg

³ *BI Electronic Monitoring Offices* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bi.com/electronicmonitoring>

⁴ *An Electronic Monitoring Office for Counties. Alleviate jail overcrowding, enhance community supervision and generate savings* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bi.com/sites/all/themes/BI/pdf/EM_Office_brochure.pdf

у суспільстві дотримується покладених на нього обов'язків, умов та зобов'язань».

У цих прикладах і гаслах можна знайти сутність електронного моніторингу як інструменту сучасної системи кримінальної юстиції, переплетеної з інтересами приватних акторів, що ставить на порядок денний питання щодо *філософського спрямування* подібних пенальних практик¹.

Повертаючись знову до тексту *Європейських правил пробації*, варто наголосити, що **Правило 58** попереджає, що деякі методи електронного спостереження, включаючи електронний моніторинг, приховують небезпеку порушення права на приватне життя, так само як і інших прав. Електронний моніторинг може порушувати право на приватне життя не лише самих злочинців, але й їхніх родин та друзів. Тому Правила особливо наголошують, що рівень нагляду має бути пропорційним тяжкості злочину (злочинів) та потребам забезпечення суспільства.

Незважаючи на позитивні аспекти широкого запровадження електронного моніторингу, існує певна кількість моментів, на які також варто вказати в контексті питання, яке ми досліджуємо. Йдеться про певні неформальні наслідки носіння електронних браслетів, які не згадуються в процесі порівняння ув'язнення та електронного нагляду.

Звичайно, що в дискусії з приводу порівняння негативних наслідків ув'язнення та нагляду в суспільстві завжди програватиме в'язниця. Проте, висвітлюючи соціальні та психологічні проблеми електронного моніторингу в повному обсязі, варто вказати на таке.

Сьогодні існують численні критичні зауваження щодо відповідності такої практики положенням статті 3 *Європейської конвенції прав людини* щодо заборони нелюдського або такого, що принижує гідність, покарання або поводження², а також статті 8 цієї самої Конвенції щодо права на повагу до приватного та сімейного життя³.

Очевидно, що носіння доволі громіздкого браслета на нозі буде мати наслідком *дискримінацію*. Використання електронного моніторингу вимагає постійного місця проживання, де можна було б встановити відповідну апаратуру, та телефонну лінію. Йдеться або про житлове приміщення, яке належить злочинцеві на праві власності, або про згоду власника приміщення на встановлення апаратури. Про-

¹ Див.: Ягунов Д. В. Електронний моніторинг в сучасних пенальних практиках: філософсько-правове обґрунтування, моральне виправдання та кримінологічний ефект / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. наук. пр. з питань європейської інтеграції та права / за ред. Д. В. Ягунова. – О. : Фенікс, 2012. – Вип. 8. – С. 236-268.

² Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

³ Кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла й кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатися в здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

те якщо в злочинця немає власності, то й електронний моніторинг не може застосовуватися, хоч за формальними ознаками злочинець може бути звільнений умовно-достроково. Отже, успіх реабілітації залежить від наявності нерухомого майна, що створює дискримінацію.

Якщо ж злочинець має намір проживати з членами своєї родини або іншими особами, то потребується й згода всіх осіб, які проживають з ним.

Крім того, носіння електронних браслетів на нозі злочинцями та встановлення відповідної контрольної апаратури вдома в злочинця створюватиме незручності для членів його родини, що, врешті-решт, призведе до сімейних конфліктів.

Окремо можна поставити питання про вплив електронного моніторингу на виховання дітей, які будуть вочевидь спостерігати подібні пристрої на ногах *їхніх* дорослих.

Здається, що всі зазначені вище *соціально-психологічні* аспекти будуть перебувати поза розумінням суддів, які, звичайно, будуватимуть відповідні рішення виключно на аспектах *формально-юридичних*, у той час як права людини та етичні проблеми застосування електронного моніторингу будуть мати *маргінальне становище*, хоч, на нашу думку, саме вони матимуть неабиякий вплив на дотримання або порушення покладених на злочинця обов'язків¹.

Проблема електронного моніторингу пов'язана з деякими філософсько-правовими проблемами, передусім із проблематикою обґрунтування *категорії свободи*. Ця проблема знайшла своє широке відображення в наших статтях щодо категорії свободи в сучасних пенологічних практиках². Проте специфічність питання, що розглядається саме в цьому виданні, потребує більш вузького погляду на проблематику «збереження свободи» при застосуванні такого доволі незвичного кримінально-правового заходу, яким є електронний моніторинг.

Електронний моніторинг, незважаючи на його переваги (як очевидні, так і міфічні), все одно не може позбутися тавра *віртуальної в'язниці*. У філософському розумінні, яке є вкрай важливим для його морального виправдання як одного з кримінально-правових заходів, електронний моніторинг буде не просто альтернативною ув'язненню. Електронний моніторинг навіть не буде чимось «схожим» на ув'язнення. Він буде заходом, який за своєю сутністю, можливо, буде навіть гіршим за ув'язнення завдяки своєму невидимому, паноптичному, всеосяжному проникненню до приватного простору

¹ Див.: Ягунов Д. В. Електронний моніторинг в пенальних практиках зарубіжних країн та перспективи його запровадження до національної системи кримінальної юстиції / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О., 2012. – Вип. 46. – С. 184-193.

² Див.: Ягунов Д. В'язниця як модель суспільства або суспільство як модель в'язниці (категорія свобод і в контексті пенальних практик глобалізованого суспільства) // Актуальні проблеми європейської інтеграції : зб. наук. пр. з питань європейської інтеграції та права / за ред. Д. Ягунова. – Вип. 7. – Суми, 2011.

особи з усіма відповідними психологічними, соціальними та іншими наслідками.

Від самого початку ідея альтернативних покарань та пробації полягала у *відмові держави від здійснення контролю* за окремими злочинцями, які не становили ризиків. Проте електронний моніторинг допоміг усунути цей «гуманізм» шляхом установалення ще більшого контролю за зазначеними категоріями правопорушників і – водночас – приховався за «гуманізмом».

Оцінюючи перспективи запровадження електронного моніторингу до законодавства України, варто надати чіткі відповіді на подані нижче запитання:

1) як у майбутньому може розглядатися електронний моніторинг у вітчизняному законодавстві?

а) як форма умовно-дострокового звільнення;

б) як необхідна в окремих випадках умова засудження з випробуванням;

в) як необхідна в окремих випадках умова запобіжного заходу у вигляді застави;

г) як окремий запобіжний захід;

д) як окреме альтернативне покарання;

е) як превентивний захід для окремих категорій правопорушників із метою запобігання девіантній поведінці (наприклад, для неповнолітніх або статевих злочинців);

є) як необхідна в окремих випадках умова постпенітенціарного нагляду;

ж) як поєднання зазначених вище форм.

2) Чи можна залучати приватні компанії до реалізації функції електронного моніторингу?

3) Які критерії можуть покладатися в основу відбору осіб для перебування під електронним наглядом?

4) На який строк доцільно застосовувати електронний моніторинг?

5) Які умови та зобов'язання можуть супроводжувати застосування електронного моніторингу?

6) Якими мають бути правові наслідки порушення умов електронного моніторингу?

Підсумовуючи викладене вище, можемо дійти таких висновків:

1. Електронний моніторинг здебільшого застосовується, як свідчить зарубіжний досвід, на відносно невеликий період – від 90 до 120 днів. Мабуть, саме цей час дозволяє «перевірити» злочинця щодо ризиків вчинення ним нових злочинів.

2. Електронний моніторинг має переважно застосовуватися в комплексі з іншими кримінально-правовими заходами, не підміняючи класичні *умовне невинесення вироку, умовне засудження або умовно-дострокове звільнення*. Принаймні існування електронного моніторингу як окремого самостійного кримінально-правового заходу викликає в нас багато питань, а відтак – скептицизм з огляду на моральне виправдання цього заходу в його самостійному статусі.

3. Електронний моніторинг може бути застосовано до осіб, засуджених до позбавлення волі, яким у випадках, передбачених законом, дозволені короткочасні відпустки.

4. Покарання – це соціальна практика, яка спирається на соціальні зв'язки, мораль та специфічну психологію відносин між злочинцем та агентом держави (або приватним агентом), який виконує покарання. Проте електронний моніторинг спирається на технології та віртуальний, невидимий контроль, що ставить серйозні запитання щодо можливості його перебування в одному ряду з іншими видами покарань, які характеризуються традиційністю призначення й застосування.

5. Електронний моніторинг – це лише *технологія*, але ніяк не концепція принципово нового кримінально-правового заходу¹. Електронний моніторинг залишається технічним заходом, який має суто позитивістську природу. Його філософія – це філософія *incapacitation* (фізичне унеможливлення вчинення злочинцями нових злочинів). Тому ми доволі скептично ставимося до того, щоб розглядати електронний моніторинг як засіб реабілітації злочинців. Електронний моніторинг може лише дещо підсилювати реабілітаційний ефект інших кримінально-правових заходів. Його використання як самостійної альтернативи позбавленню волі має нульовий реабілітаційний потенціал. Отже, правове закріплення електронного моніторингу у вітчизняному законодавстві залежатиме від філософських засад покарання взагалі.

6. Аналіз електронного моніторингу у світлі категорії «альтернативних покарань» сьогодні є принаймні хибним. Реабілітаційний «період» альтернативних покарань уже давно минув. Сьогодні вони розглядаються не як форма соціальної роботи зі злочинцями в умовах суспільства, але як вимушене покарання в умовах вільного суспільства, причому «вимушеність» пов'язується з браком місць для ув'язнених у в'язницях. І реабілітаційний потенціал сучасних альтернативних покарань (навіть за умови його відсутності) є, умовно кажучи, набагато більшим, ніж реабілітаційний потенціал електронного моніторингу, яким він взагалі ніколи й не характеризувався. Тому «електронно-наглядова ін'єкція» до заходів та санкцій у громаді

¹ Варто згадати слова Секретаря внутрішніх справ Англії та Уельсу Джека Стро, який ще 1997 року зазначив, що «ми повинні визнати, що електронний моніторинг як такий не є дієвим. Найбільшої ефективності треба очікувати від поєднання електронного моніторингу з особистим контактом з правопорушниками».

означатиме ще більше їх пунітивне спрямування, на що особливо слід вказати прихильникам запровадження його в Україні.

7. Широке запровадження електронного моніторингу було неодмінно пов'язано з переповненням в'язниць у країнах Західної Європи та Північної Америки (і не тільки). На фоні майже нульового реабілітаційного потенціалу електронного моніторингу висновок щодо його обумовленості є очевидним: електронний моніторинг – це лише реакція на переповнення в'язниць.

8. Поданий нижче висновок, можливо, буде занадто категоричним, проте формула електронного моніторингу полягає в такому: **електронний моніторинг** = *переповнення в'язниць* * *доведена економія коштів платників податків завдяки широкому впровадженню електронного моніторингу* * *достатній рівень забезпечення суспільства*.

9. Електронний моніторинг – це інструмент зниження в'язничної популяції, але ніяк не спосіб зміни свідомості злочинця. Цільова спрямованість електронного моніторингу пов'язана із зменшенням кримінальної активності, але це зменшення базується на дії зовнішніх факторів, які не мають відношення до зміни свідомості та внутрішнього світу людини в напрямку перетворення її на те, що традиційно в законодавстві декларативно визначається як «перетворення на законослухняного члена суспільства».

10. І головне, електронний моніторинг навіть не претендує на те, щоб усувати причини вчинення злочинів. Позитивістське його спрямування навіть не приховується.

11. Електронний моніторинг становить собою приклад ситуації, коли його впровадження виключає декларативно-формальний підхід, яким так часто зловживає вітчизняний законодавець при запровадженні нових видів покарань або інших кримінально-правових заходів.

12. Головне, що потрібно зазначити, це те, що переконливих доказів успіху електронного моніторингу в питанні зниження рецидивних злочинів поки що не існує.

13. Електронний моніторинг може служити знаряддям дискримінації через прив'язування до наявності власності, телефонної лінії, телефонного апарату та можливості встановлення там відповідного електронного обладнання.

14. Широке поширення електронного моніторингу сприятиме поширенню жорсткого соціального контролю. Сьогодні на порядку денному стоїть принципове питання щодо запровадження електронного нагляду, і неважливо за ким він установлюється. Надання «зеленого світла» електронному моніторингу без детального та ретельного вивчення зарубіжного досвіду та проведення експертизи на предмет відповідності стандартам з прав людини його запровадження уявляється ризикованим кроком.

15. Впровадженню електронного моніторингу в Україні має передувати ретельний аналіз переваг та недоліків цього кримінально-правового заходу з огляду на можливу зацікавленість багатьох приватних транснаціональних корпорацій у поширенні свого впливу в ще одній країні. Звичайно, що їхня зацікавленість у поширенні електронного моніторингу обумовлена бажанням збільшити прибутки. Можна висловити припущення, що багато іноземних акторів буде активно лобіювати поширення електронного моніторингу в Україні. Те саме стосується й вітчизняних компаній, яким уряд доручить обслуговування електронного моніторингу в Україні. Але чи дійсно виграє українське суспільство та система кримінальної юстиції від впровадження таких паноптичних пристроїв і чи будуть вони сумісні з цілями кримінального покарання – відповідь на це запитання не надана

16. Впровадження електронного моніторингу потребує ретельного, прискіпливого та відкритого підрахунку його фінансових переваг, що потребуватиме більш прозорого висвітлення функціонування пенітенціарної системи в цілому.

17. На окрему увагу заслуговує й питання дотримання статей 3 та 8 Європейської конвенції з прав людини.

Постпенітенціарне влаштування

59. Where probation agencies are responsible for supervising offenders after release they shall work in co-operation with the prison authorities, the offenders, their family and the community in order to prepare their release and reintegration into society. They shall establish contacts with the competent services in prison in order to support their social and occupational integration after release.

60. Probation agencies shall be afforded all necessary access to prisoners to allow them to assist with preparations for their release and the planning of their resettlement in order to ensure continuity of care by building on any constructive work that has taken place during detention.

61. Supervision following early release shall aim to meet the offenders' resettlement needs such as employment, housing, education and to ensure compliance with the release conditions in order to reduce the risks of reoffending and of causing serious harm.

59. Там, де служби пробації відповідальні за здійснення постпенітенціарного влаштування злочинців після їх звільнення, вони повинні співпрацювати з адміністрацією в'язниць, злочинцями, їхніми сім'ями та громадою з метою підготувати [злочинців] до звільнення та реінтеграції до суспільства. Вони повинні встановити контакти

з [відповідними] компетентними службами у в'язниці з метою підтримувати соціальну та трудову [професійну] інтеграцію злочинців після звільнення.

60. Служби пробації повинні мати необхідний доступ до ув'язнених, щоб мати можливість створювати для них усі умови для допомоги в питаннях підготовки їх до звільнення та планування подальшого контролю за ними з метою забезпечення безперервності опіки, базуючись на будь-якій конструктивній роботі, що мала місце впродовж ув'язнення.

61. Нагляд, що супроводжує дострокове звільнення, повинен бути спрямований на вирішення проблем влаштування засуджених, таких як працевлаштування, місце проживання, освіта, та на забезпечення дотримання ними умов звільнення, щоб знизити ризики вчинення рецидивних злочинів та спричинення серйозної шкоди.

Коментар:

Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила вказують на те, що утримання під вартою має здійснюватися таким чином, щоб сприяти поверненню до суспільства осіб, позбавлених волі (*правило 6*)¹. У багатьох країнах саме служби пробації є відповідальними за здійснення нагляду за злочинцями після їх звільнення з місць позбавлення волі.

Залежно від юрисдикції служби пробації можуть виконувати функції: 1) підготовки ув'язнених до звільнення; 2) оцінки ризиків учинення рецидивних злочинів; 3) надання допомоги та здійснення нагляду за умовно-достроково звільненими злочинцями.

З іншого боку, функції здійснення нагляду за умовно засудженими та умовно-достроково звільненими злочинцями можуть належати до різних органів, тому друга в цьому абзаці функція може «випадати» з компетенції служби пробації.

Правило 59 *Європейських правил пробації* вимагає від агенцій, які є відповідальними за цю функцію, активно працювати в цій сфері впродовж усього строку ув'язнення з метою підготовки засудженого до звільнення. Це передбачає постійний контакт зі злочинцем через листування, відеоконференції, переговори з в'язничною адміністрацією, контакти з членами родини або друзями (до яких злочинець може повернутися після звільнення), а також налагодження зв'язків із громадськими організаціями, які можуть надати допомогу та підтримку після звільнення.

Успішне постпенітенціарне влаштування вимагає максимально індивідуального підходу, що може мати місце лише в результаті забезпечення участі всіх агенцій та організацій, на які покладається обов'язок здійснювати відповідні дії в цій сфері.

¹ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrprison.org.ua/files/docs/1205910128.pdf>

Позитивні зміни та досягнення, що зробив і набув злочинець у період перебування у в'язниці, ризикують бути втраченими під час періоду звільнення, що обумовлює надзвичайно актуальні потреби в їх продовженні.

Подібне продовження має найбільші шанси на успіх там, де служби пробачії беруть участь у плануванні та підготовці звільнення. Служби пробачії мають значний потенціал допомогти звільненим злочинцям зустріти виклики перехідного періоду після звільнення, спираючись на допомогу в'язничної адміністрації, органів державної влади та неурядових організацій та громади в цілому.

Робота з постпенітенціарного влаштування не повинна звужуватися лише до оцінки ризиків та управління ризиками з боку звільнених з місць позбавлення волі злочинців. Дослідження вказують на те, що свідома відмова від злочинної діяльності нерідко досягається завдяки веденню правослукняного життя. Оскільки кожен повинен приймати рішення стосовно того, що таке «правослукняне життя», постпенітенціарне влаштування повинно відображати індивідуальні інтереси та уявлення, підтримувати їх у досягненні законних цілей та спиратися на сильні сторони особистості.

Одним із ключових компонентів законослукняної поведінки є наявність належним чином оплачуваної роботи, яка б забезпечувала належний соціальний статус та самоповагу. Саме цей момент є важливим для забезпечення свідомої відмови від чинення злочинів та створює вагомий стимул поважати закон.

Не є дивним, що дослідження свідчать про сильну кореляцію між зайнятістю та свідомою відмовою від подальшої злочинної поведінки. Однак для того щоб отримати роботу, злочинці повинні мати не тільки необхідні навички й мотивацію, але й реальні можливості працювати. Проте колишні злочинці, особливо колишні ув'язнені, стикаються з проблемою, коли їм надзвичайно важко знайти роботу та завоювати довіру роботодавців. Тому служби пробачії повинні активно працювати, щоб заохочувати роботодавців у всіх секторах надавати чесні та обґрунтовані можливості для працевлаштування колишніх злочинців¹.

Зазвичай, звільнення з пенітенціарної установи передбачає наявність одного або декількох формальних зобов'язань або умов, де суб'єкт наглядової діяльності (нерідко ним є служба пробачії) має обов'язок забезпечувати дотримання злочинцем виконання таких зобов'язань та умов.

Саме період, що слідує за звільненням з пенітенціарної установи, є небезпечним для злочинця із соціальної та психологічної точки зору в контексті вчинення ним рецидивних злочинів. Тому служби

¹ Див.: Draft Recommendation CM/Rec (2010) ... of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. Commentary. European Committee on Crime Problems (CDPC). CM(2009)187 add3 15 December 2009. Пункт 2.

пробації повинні роботи все можливе, щоб допомогти злочинцям передбачати та вирішувати їхні проблеми з метою уникнення вчинення рецидивних злочинів.

У деяких випадках злочинці самі по собі можуть становити ризики спричинення ними суттєвої шкоди, тому служби пробації повинні співпрацювати з іншими агенціями та органами щодо управління такими ризиками¹.

Європейські правила пробації наголошують на тому, що нагляд, який супроводжує дострокове звільнення, повинен бути спрямований на вирішення проблем влаштування засуджених, таких як працевлаштування, місце проживання, освіта, та на забезпечення дотримання ними умов звільнення, щоб знизити ризики вчинення рецидивних злочинів та спричинення серйозної шкоди (**правило 61**).

Як свідчить практика, просування шляхом від в'язниці до суспільства через «в'язничні ворота» нерідко погано адмініструється відповідальними за це органами та агенціями через брак достатньої комунікації між в'язничною адміністрацією й тими акторами, які є відповідальними за нагляд за злочинцями в суспільстві.

Тому, якщо служба пробації активно включається до процесу підготовки злочинця до звільнення, набагато підвищуються шанси, що це просування засудженого буде успішним у контексті його подальшої свідомої відмови від учинення нових злочинів.

Соціальна адаптація

62. Once all post-release obligations have been discharged, probation agencies may continue, where this is allowed by national law, to offer aftercare services to ex-offenders on a voluntary basis to help them continue their law-abiding lives.

62. Після виконання засудженим усіх покладених на нього зобов'язань служби пробації можуть продовжувати, якщо це передбачено національним законодавством, пропонувати колишнім злочинцям послуги із соціальної адаптації на добровільних засадах з метою надати їм допомогу вести законослухняне життя.

Коментар:

Свідомо відмова від учинення злочинів повинна аналізуватися більше як *процес*, аніж як подія. Злочинці можуть відчувати потребу в продовжуваній підтримці та заохоченні впродовж тривалого часу після звільнення.

¹ Додатково див.: Коментар до правила 37.

Правило 62 наголошує на тому, що як тільки формально окреслений період нагляду закінчився, будь-які обов'язки злочинця перебувати в контакті зі службою пробації припиняються.

Проте, незважаючи на зазначене вище, служби пробації можуть надавати злочинцеві підтримку й по закінченні формального періоду нагляду настільки довго, наскільки вони можуть це робити. Ця функція пов'язана з необхідністю досягнення мети, щоб ніхто не вчинив злочин лише тому, що йому нікуди звернутися за допомогою.

Однак зазначена функція, як це впливає з Правил, повинна бути передбачена національним законом.

Крім того, її реалізація потребує додаткових ресурсів, що є неможливим для багатьох країн.

Пробаційна робота зі злочинцями-іноземними громадянами та громадянами, засудженими за кордоном

63. Probation agencies shall provide services accessible to offenders of foreign nationality, especially in respect of community supervision and resettlement.

64. In the operation of legal provisions authorising the transfer of probation interventions with regard to offenders who are foreign nationals, the latter shall be informed of their rights in this respect. As far as possible, continuing close co-operation with the relevant probation agency(ies) in their country of origin shall be established and maintained in order to facilitate the necessary supervisory arrangements on the return of the offenders to their country.

65. Probation agencies shall aim, with the consent of the national authorities, to facilitate ongoing contact with and support to nationals sanctioned abroad, who are known to them, and to encourage them to make use of the relevant support agencies on their return.

63. Служби пробації повинні надавати послуги, доступні також і злочинцям-іноземним громадянам (особливо ті, які стосуються нагляду в громаді та поступити до в'язниці).

64. При виконанні законодавчих положень, які передбачають можливість передачі повноважень пробаційного втручання щодо злочинців, що є іноземними громадянами, останні повинні бути проінформованими про їхні права стосовно цього втручання. Наскільки це можливо, необхідно встановити та підтримувати тісну співпрацю з відповідною службою (службами) пробації країни походження з метою забезпечення необхідного нагляду після повернення злочинців до своїх країн.

65. За згодою з національними органами влади служби пробації повинні встановити тривалий контакт та підтримувати громадян, засуджених за кордоном, про яких їм стало відомо, та заохочувати їх використовувати належні послуги організацій, які надають підтримку, після повернення до своєї країни.

Коментар:

З Правил випливає моральне зобов'язання національних служб пробації: *злочинці, які не є громадянами країни, які гостро потребують допомоги та підтримки, повинні отримувати таку допомогу від національних служб пробації.*

Головними принципами в цьому питанні є принципи рівності та недискримінації, через призму яких має аналізуватися положення національного законодавства щодо поводження зі злочинцями-іноземцями. Останні зазвичай мають інші потреби порівняно з громадянами, які перебувають на обліках служб пробації, тому служби пробації повинні ретельно вивчати ці потреби та враховувати їх у своїй діяльності.

Мовна підтримка є вельми важливою для роботи з іноземцями, тому служби пробації повинні опікуватися наявністю відповідних перекладачів для осіб, з якими вони працюють.

ЧАСТИНА V ПРОЦЕС НАГЛЯДУ

Здійснення нагляду у світлі концепції *offender management*: теоретико-методологічні засади

Ця частина Європейських правил пробації встановлює загальні положення, які надають розуміння процесу нагляду.

Більш ніж суттєва трансформація в поглядах на сутність пробаційної роботи, що мала місце в другій половині XX століття, віддзеркалює зміну поглядів узагалі на сутність кримінально-правової реакції на злочинну поведінку.

У центрі уваги нової, постмодерністської ідеології кримінальної юстиції постала та перебуває сьогодні категорія «**оцінка ризиків**».

Ця категорія, запроваджена Європейськими правилами пробації, є відображенням сучасного досвіду багатьох європейських країн (особливо Сполученого Королівства), США, Канади та інших держав. Проте наголосимо, що ця начебто нова ідеологія постмодерну насправді базується на «добре забутому старому» – на позитивізмі XIX століття з його категоріями «небезпечного стану злочинця».

«*Оцінка ризиків*» ставить за мету забезпечити максимальний захист суспільства від рецидивних злочинів в умовах очевидного браку фінансових ресурсів для задоволення всіх потреб такого убезпечення. Які *ризик* несе та чи інша людина та як можна ними *управляти* – саме ці питання визначають рух та спрямування сучасних національних систем кримінальної юстиції.

Так, у посібнику В'язничної служби **Північної Ірландії** це поняття визначається як «формальний процес визначення та оцінки ризиків спричинення серйозної шкоди злочинцем шляхом установа тия тих факторів, які обумовлюють злочинну поведінку. Оцінка пов'язується з наданням обґрунтованого судження стосовно того, може чи ні, яким шляхом, кому та за яких обставин злочинець спричинити серйозну шкоду іншим»¹.

Ця категорія безпосередньо пов'язана з іншою, більш широкою категорією «**offender management**».

Модель *offender management* спрямована на таке:

1) надання допомоги з боку менеджера впродовж усього вироку, включаючи питання адаптації до в'язниці та адаптації до суспільства після ув'язнення;

¹ Increasing the voluntary and community sector's involvement in Integrated Offender Management. Research Report 59 Summary. Kevin Wong, Caroline O'Keeffe, Linda Meadows, Joanna Davidson, Hayden Bird, Katherine, Wilkinson and Paul Senior. – Home Office. Crown Copyright, March 2012. – P. 27.

2) результативну оцінку ризиків, що характеризують злочинця, беручи до уваги несприятливі фактори середовища та індивідуальні потреби;

3) координацію та співпрацю широкого ряду агенцій та партнерів, спрямовану на вчасне реагування на потреби, особливо під час звільнення злочинця та адаптації його до суспільства;

4) обмін інформацією між усіма залученими акторами.

Так, у доповіді Міністерства юстиції **Англії та Уельсу**, присвяченій реформуванню служби пробації, зазначено, що менеджмент злочинців включає: 1) оцінку потенційної шкоди або вчинення рецидивного злочину з боку злочинця з метою надання порад для судів або ради з питань умовно-дострокового звільнення; 2) управління ризиками злочинців упродовж виконання вироку та зниження цих ризиків; 3) планування виконання вироку; 4) забезпечення надання злочинцеві належного втручання відповідно до плану виконання вироку; 5) моніторинг виконання злочинцем покладених на нього умов та зобов'язань; 6) оцінювання досягнення цілей, які були встановлені в плані виконання вироку¹.

Аналізуючи цю категорію, варто наголосити, що йдеться не про управління наданням, наприклад, соціальних послуг злочинцям, а про *управління ризиками*, що становлять злочинці.

Новий підхід спирається на відповідні цілі покарання, які доцільніше аналізувати у світлі позитивістської школи кримінального права з орієнтацією на «убезпечення суспільства», аніж у світлі школи класичної з фокусом на кримінально-правовому залякуванні та реабілітації злочинців².

В одному з видань англійської *National Offender Management Service* зазначається, що «*модель offender management* розроблена з метою створити *єдиний процес* виконання вироку, де різні постачальники послуг можуть об'єднати свої зусилля навколо індивідуального правопорушника»³.

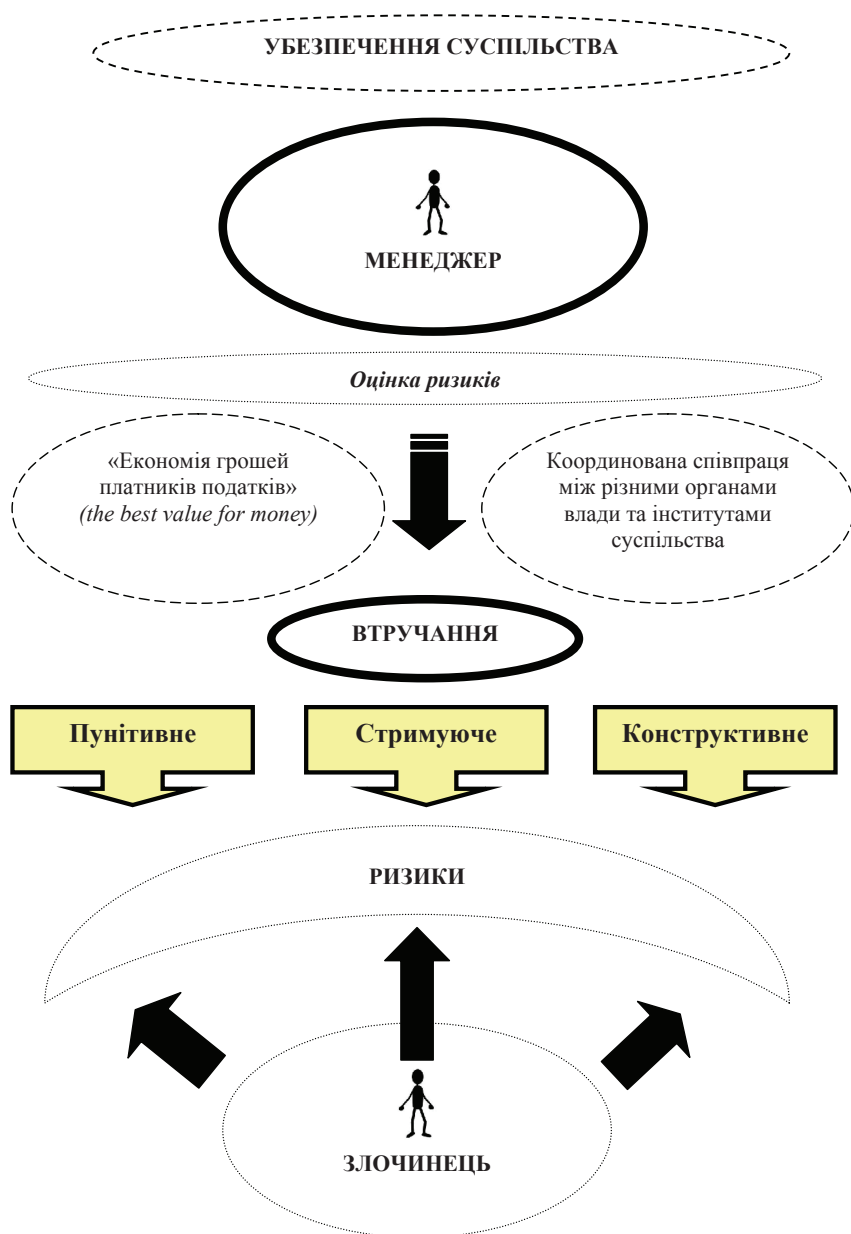
У контексті такої моделі передбачається реалізація ідеї «*один злочинець – один менеджер*», де одна особа розробляє план виконання судового рішення, формує його контури та напрями реалізації.

Управління ризиками, яке отримало назву «*наскрізне*» (*end-to-end*), складається з трьох компонентів: 1) менеджмент; 2) нагляд; 3) адміністрування.

¹ Див.: Punishment and Reform: Effective Probation Services. Consultation Paper CP7/2012. – Ministry of Justice, March 2012.

² Див.: Ягунов Д. В. Основоположні школи кримінального права в епоху глобалізації (до питання про реконцептуалізацію цілей покарання) / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави : зб. наук. пр. – Черкаси, 2012. – С. 266-271.

³ Див.: The NOMS Offender Management Model. Version 1. Issued to Probation Areas via ROMs. January 2005. – P. 7.

Менеджмент

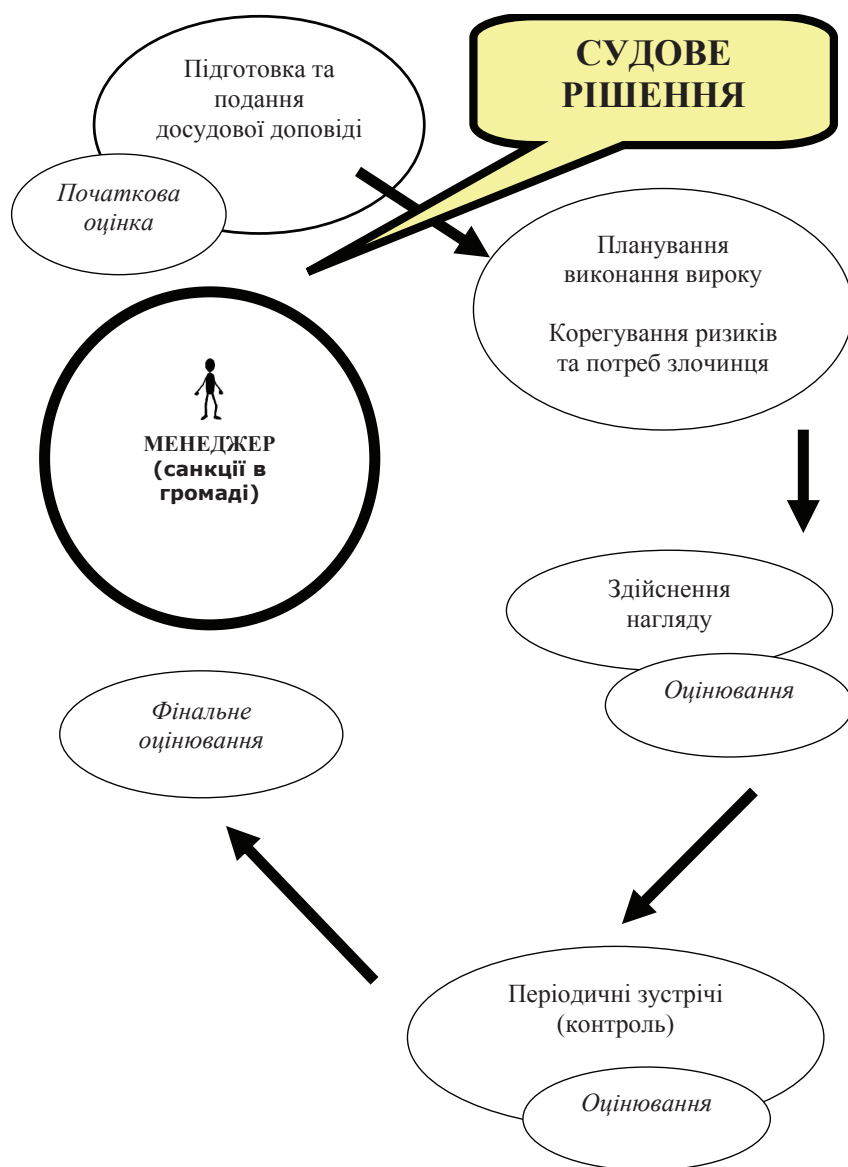
Менеджмент на рівні окремого злочинця визначається як процес формування порядку, напрямів, темпів та форм. Його «володарем» є менеджер з питань управління ризиками (*offender manager*), який є відповідальним за дискреційні елементи справи¹.

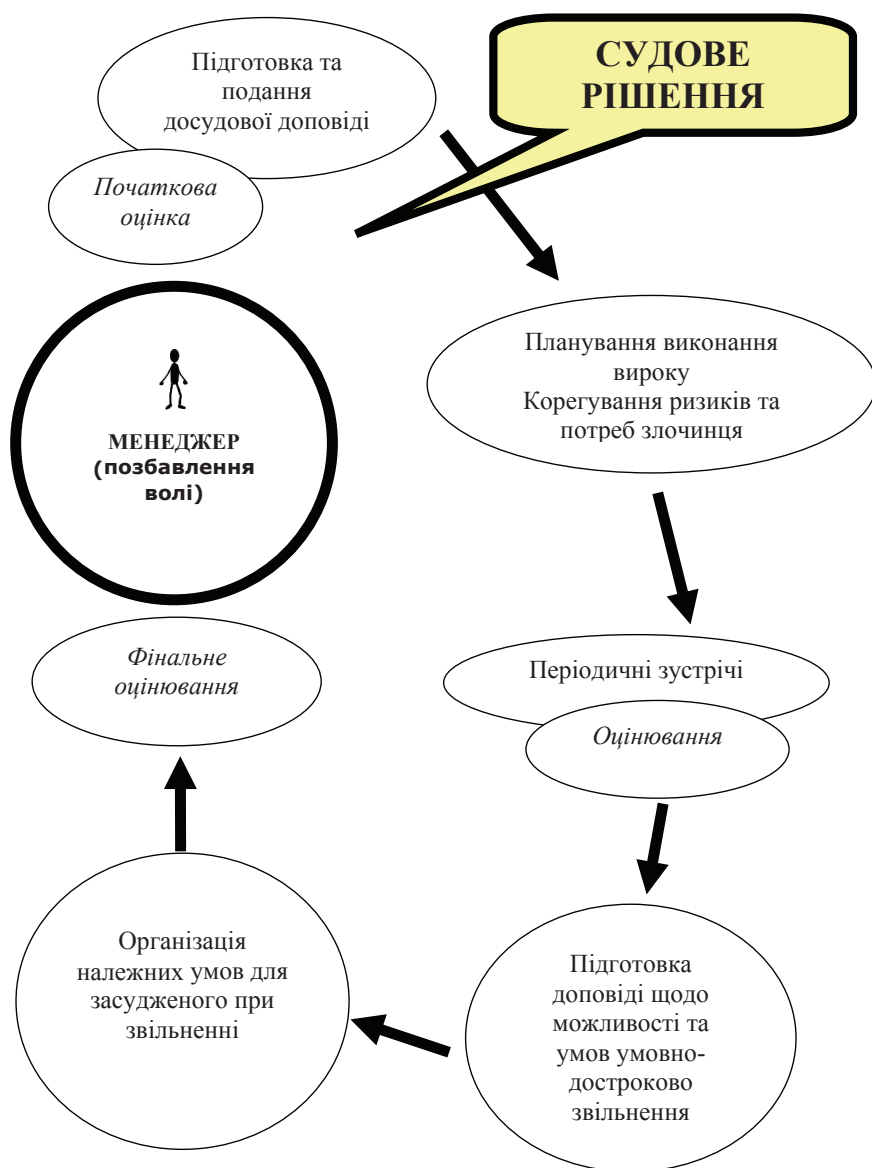
Складовими процесу менеджменту ризиків є такі елементи: оцінка – планування – впровадження – висновки – оцінювання результатів.

¹ Див.: The NOMS Offender Management Model. Version 1. Issued to Probation Areas via ROMs. January 2005. – P. 7.

Менеджер має відігравати провідну роль у поєднанні нерідко конфліктуючих світів в'язниці та суспільства. Менеджер – це особа, яка є відповідальною за оцінку дій у кожній справі, планування виконання плану та координацію заходів з цього виконання впродовж усього періоду контактування злочинця зі службою. В Англії та Уельсі це зазвичай є офіцер пробації.

Його обов'язки включають: 1) підготовку досудової доповіді для суду; 2) оцінку ризиків злочинця та управління ризиками; 3) планування виконання вироку; 4) підготовка доповіді щодо можливості та умов умовно-дostroково звільнення; 5) організацію належних умов для засудженого при звільненні; 6) виконання альтернативних покарань.

Нагляд

Більшість злочинців не будуть співпрацювати тільки лише тому, що було розроблено план виконання їхнього вироку, незалежно від того, про яких злочинців йдеться – у в'язниці чи в умовах вільного суспільства.

Нагляд у контексті концепції *offender management* визначається як сукупність постійних особистих зустрічей зі злочинцем та пов'язаних з ними дій, які потребуються в більшості справ для забезпечення дотримання обов'язків та створення мотивації співпрацювати.

Мета зустрічей – забезпечувати виконання злочинцями умов, що покладені вироком, та мотивування до їх дотримання

Інтенсивність нагляду буде варіюватися залежно від ризиків, що становить злочинець, складності плану, а також мотивації, бажань та здібностей злочинця.

Особа, що здійснює нагляд (супервайзер, offender supervisor), – це особа, відповідальна за реалізацію плану виконання вироку на основі постійних зустрічей зі злочинцем, створення в злочинця мотивації, забезпечення дотримання ним вимог судового рішення, допомога злочинцеві у виборі певного виду втручання.

Обов'язки супервайзера включають: 1) проведення постійних зустрічей із засудженим після винесення вироку; 2) реалізація плану виконання вироку; 3) заохочення злочинця дотримуватися покладених на нього судом обов'язків та умов; 4) постійні контакти з менеджером¹.

Найчастіше функції супервайзера здійснює менеджер, хоч у деяких випадках їхні функції доцільно розділяти².

Адміністрування

Адміністрування – це сукупність процесів, які встановлюють інфраструктуру комунікації, яка має забезпечувати, щоб «належні речі виконувалися належним чином у належний час».

Адміністратор – це особа, відповідальна за дотримання часових рамок, формальних процедур та стандартів при виконанні вироку.

Так, у **правилі 80** *Європейських правил пробації* зазначено, що незалежно від кількості осіб, які роблять внесок до роботи зі злочинцем, у кожній справі має бути визначена одна конкретна особа з числа персоналу, відповідальна за оцінку, розробку робочого плану та координацію діяльності з його виконання, а також за забезпечення контакту зі злочинцем та ступінь дотримання ним покладених на нього зобов'язань. Це є особливо важливим, коли злочинці беруть участь більш ніж в одному виді втручання або коли органи більш ніж одного відомства беруть участь у втручанні.

Offender Team

Реалізація моделі *offender management* у в'язниці полягає в такому. Кожний засуджений прикріплюється до свого супервайзера. Ним може бути як в'язничний офіцер, так і офіцер пробації, прикріплений до структурного підрозділу в'язниці, відповідального за *offender management* у в'язниці³.

¹ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.workwithoffenders.co.uk/careers/path/hm_prison_service?section=publications&id=53

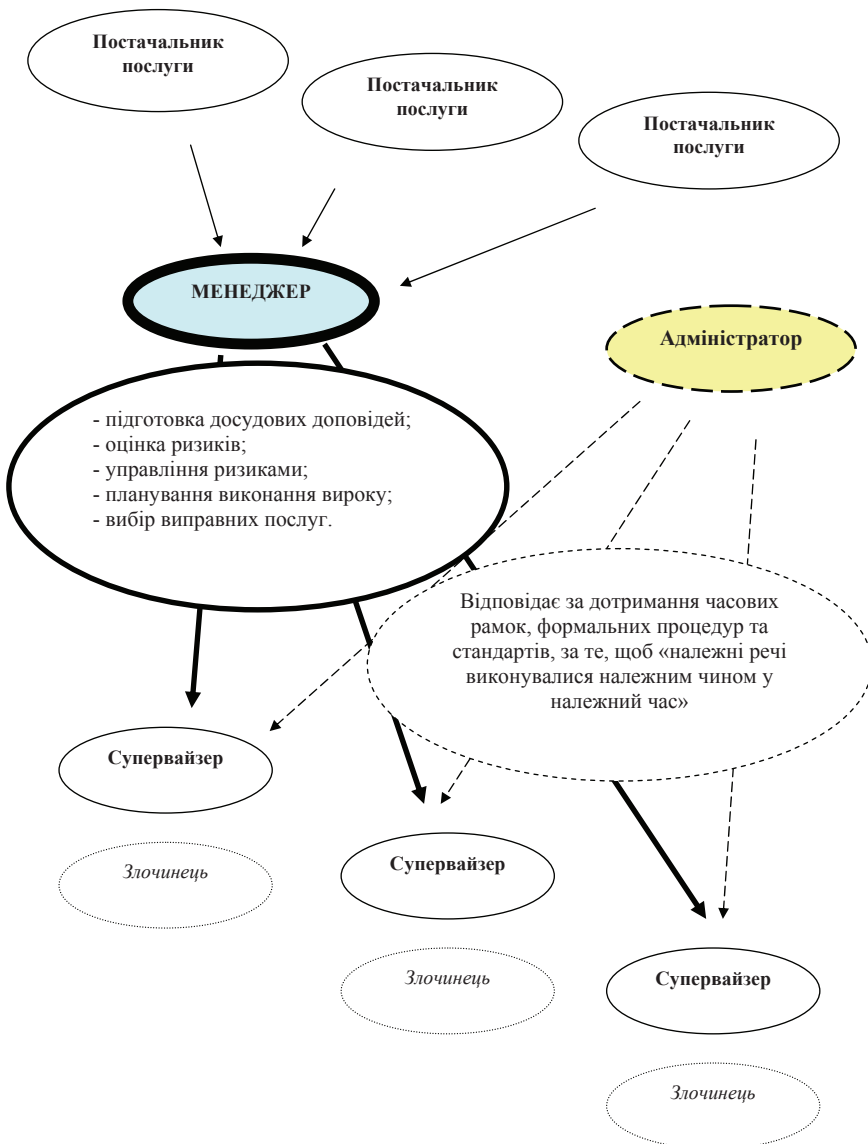
² Див.: Delivering the NOMS Offender Management Model. Practitioner views from the Offender Management Community Cohort Study. Caroline Turley, Harriet Ludford, Meg Callanan and Matt Barnard. – Ministry of Justice : National Centre for Social Research, Research Series 7/11, July 2011.

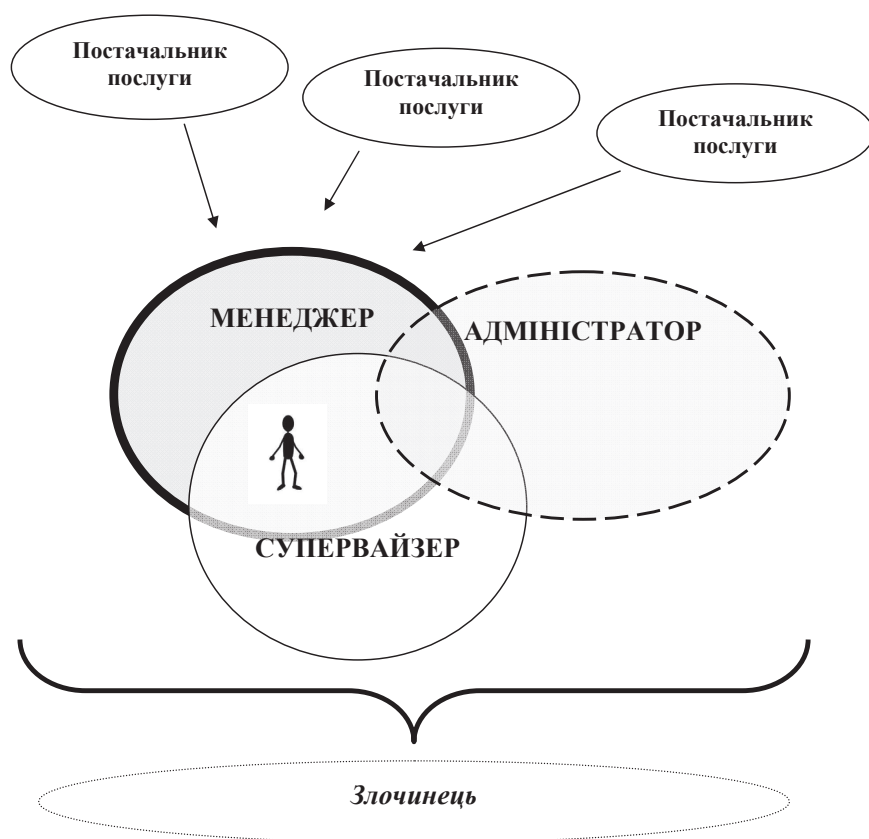
³ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.workwithoffenders.co.uk/careers/path/hm_prison_service?section=publications&id=53

Для кожного злочинця створюється так звана «команда» (offender team), яка складається з менеджера, супервайзера та адміністратора.

Керівником *offender team* є менеджер, який співпрацює з адміністратором та супервайзерами та здійснює *втручання* (interventions), використовуючи пробаційні послуги, що надаються *провайдерами* («постачальниками послуг») залежно від особливостей злочинця та ризиків, які він становить для суспільства.

У більшості справ ефективність та результативність вимагають, щоб менеджер водночас здійснював і нагляд і адміністрування. Поєднання двох процесів дозволяє уникати надмірних витрат.

Оцінка

66. When required before and during supervision, an assessment of offenders shall be made involving a systematic and thorough consideration of the individual case, including risks, positive factors and needs, the interventions required to address these needs and the offenders' responsiveness to these interventions.

67. Wherever possible, offenders shall be enabled to make an active contribution to the formal assessment. This includes giving due weight to the offenders' views and personal aspirations, as well as their own personal strengths and responsibility for avoiding further offending.

68. The offenders shall be made aware of the process and outcomes of the assessment.

69. Assessment is a continuing process and its accuracy and relevance shall be periodically reviewed.

70. Assessment is recommended:

- a. at the time of determining the appropriate sanction or measure or when diversion from formal criminal proceedings is being considered;
- b. at the beginning of a period of supervision;

- c. whenever there are significant changes in the offenders' life;
- d. when consideration is being given to a change in the nature or the level of supervision;
- e. at the end of the supervision measure.

71. Staff shall be trained to carry out assessments in conformity with the present rules. Where national systems use assessment instruments, staff shall be trained to understand their potential value and limitations and to use these in support of their professional judgement.

66. За потреби перед та впродовж здійснення нагляду повинна бути здійснена оцінка злочинців, якщо існує така необхідність, яка передбачає систематичне та ретельне вивчення конкретної справи, включаючи позитивні фактори та потреби, види втручання, необхідні для вирішення цих потреб, та бажання самих злочинців брати участь у такому втручанні.

67. Там, де це можливо, злочинці повинні мати можливість брати активну участь у процедурі формальної оцінки. Це передбачає належне врахування поглядів злочинця та його особистих прагнень, так само як і його особистої гідності та відповідальності за подальшу злочинну діяльність.

68. Злочинці повинні інформуватися про процес та результати оцінки.

69. Оцінка – це тривалий процес, тому її точність та відповідність підлягають регулярному перегляду.

70. Оцінку рекомендовано проводити:

- a) під час визначення найбільш адекватної санкції або заходу або при вирішенні питання про звільнення від кримінальної відповідальності;
- b) на початку періоду нагляду;
- c) коли мають місце суттєві зміни в житті злочинця;
- d) при вирішенні питання про зміну характеру або рівня нагляду;
- e) наприкінці періоду здійснення нагляду.

71. Персонал повинен навчатися проводити оцінку у відповідності до цих Правил. Якщо національна служба пробації використовує механізми оцінки, її персонал повинен навчатися усвідомлювати їх можливості й обмеження та використовувати їх для обґрунтування своїх професійних рішень.

Коментар:

Отже, «оцінка» є однією з основоположних категорій Європейських правил пробації, яка, крім того, знайшла своє відображення в законодавстві багатьох країн, причому не тільки європейських.

В *Європейських правилах пробації* оцінка (*assessment*) означає процес визначення ризиків з боку злочинця, його проблем та шляхів

їх вирішення перед плануванням втручання та/або наданням рекомендацій судовим та іншим компетентним органам. На додаток, оцінка має за мету встановити причини вчинення злочину та визначити заходи, які можуть вживатися з метою зниження можливості вчинення нового злочину.

Оцінка включає приділення уваги до:

- ризиків;
- потреб;
- ставлення самого злочинця до втручання;
- ресурсів, необхідних для такого втручання (включаючи внутрішні ресурси самого злочинця) (**правило 66**).

Оцінка спрямована на те, щоб оцінити можливості вчинення рецидивних злочинів та спричинення суттєвої шкоди злочинцем у майбутньому. Оцінка також має бути спрямована на визначення ймовірності спричинення шкоди самому злочинцеві.

Крім того, різні фактори, які можуть справляти негативний вплив на злочинця (криміногенні фактори), повинні братися до уваги.

В основі проведення оцінки повинен бути покладений індивідуальний підхід, оскільки неможливо заздалегідь визначити найбільш сприятливі з огляду на цілі пробаційного нагляду форми та види втручання.

При проведенні оцінки персонал служби пробації повинен спиратися на широке коло інформаційних джерел.

Правило 67 передбачає активну участь самого злочинця в проведенні оцінки своєї особистості та своїх потенційних ризиків. Безумовно, персонал служби пробації повинен мати чітке уявлення щодо проблем злочинця, проте й злочинці повинні бути забезпечені можливістю надавати інформацію та розуміти сутність процесу оцінки. Головна ідея, яка повинна супроводжувати процес здійснення нагляду, полягає в тому, що результати нагляду не можуть бути успішними за умови відсутності належного розуміння між злочинцем та працівником служби.

В основі оцінки повинна лежати ідея *самодостатності*. Злочинці повинні розуміти, що вони самі беруть відповідальність за своє подальше життя.

Оцінка повинна включати увагу до індивідуальних сподівань людини, які не суперечать закону, та розвивати сильні сторони особистості злочинця. Оцінка, яка сфокусована лише на ризиках та потребах, є занадто вузькою для досягнення цілей пробаційного нагляду.

Оцінка не повинна мати одностороннього характеру. Вона радше повинна бути результатом дискусій та обміну думками між злочинцем та персоналом служби пробації. Якщо в процесі такого обміну

виникає незгода, вона повинна відображатися у відповідних записах, які робляться впродовж процесу оцінки.

Правило 68 особливо наголошує, що злочинці повинні інформуватися про процес та результати оцінки. Ця позиція є принциповою й характерною для Європейських правил пробації.

Правило 69 встановлює, що оцінка повинна проводитися періодично, щоб перевіряти ступінь досягнення поставлених цілей та підтверджувати точність та об'єктивність висновків, які було зроблено в минулому.

Оцінка повинна відображати як зміни, що мали місце в житті злочинця та його ставленні до суспільства, так і ситуацію навколо того, як змінилися ризики вчинення рецидивних злочинів та спричинення суттєвої шкоди суспільству. Підхід до рівня ризику як до статичного поняття є не виправданим.

Правило 70 особливо наголошує на тому, що ті суттєві зміни, які мали місце в житті злочинця, є обов'язковою причиною для проведення нової оцінки. Такими суттєвими змінами може бути, наприклад, учинення нового злочину або певні важливі обставини особистого характеру.

Правила особливо наголошують, що оцінку потрібно проводити в разі, коли вирішується питання щодо змуну режиму відбування покарання (переведення до напіввідкритої в'язниці, встановленні електронного моніторингу, застосування домашнього арешту тощо).

Крім того, якщо рівень нагляду або формальні умови здійснення нагляду повинні бути змінені або вирішується питання щодо дострокового закінчення наглядових заходів, усі ці рішення повинні бути зроблені з урахуванням відповідної оцінки, зробленої незадовго до прийняття цього рішення.

Моделі оцінки ризиків зазвичай діляться на дві групи.

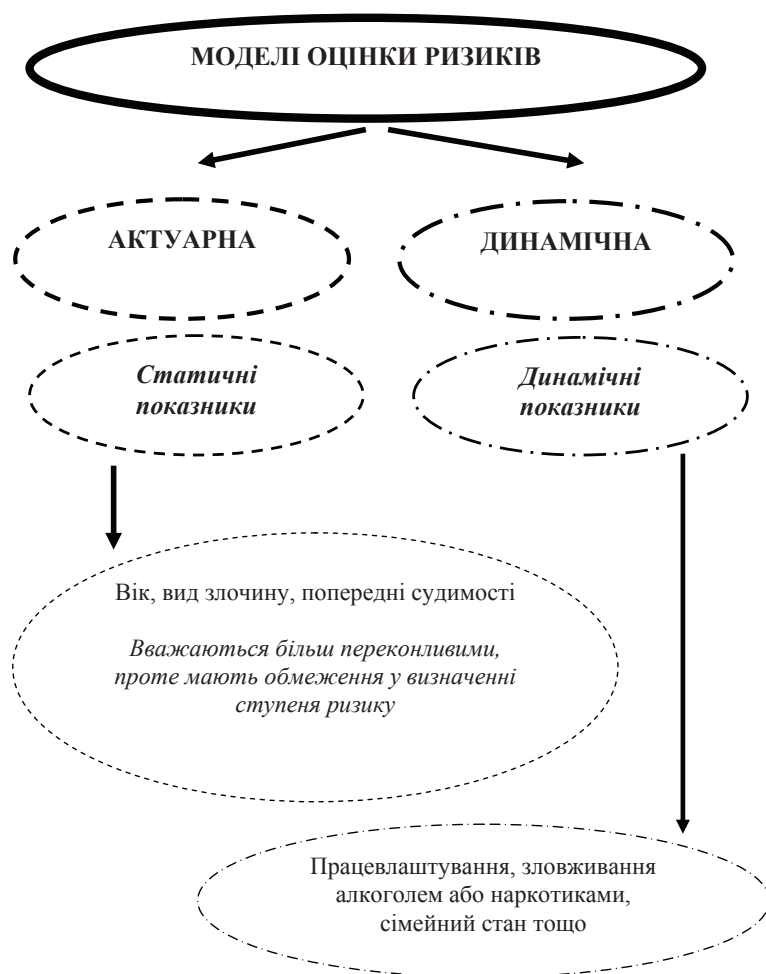
Першою є так звана *актуарна* модель, яка базується на статистичних вимірюваннях, спрямованих на встановлення певного рівня небезпеки вчинення рецидивного злочину або ризику спричинення шкоди.

Актуарні техніки використовують «статичні» фактори (вік, вид злочину, попередні судимості)¹.

Актуарні техніки не завжди здатні врахувати «динамічні» показники (працевлаштування, зловживання алкоголем або наркотиками). Тому другою є так звана «клінічна» (*індивідуальна, персоніфікована*) модель, яка базується на динамічних показниках.

¹ Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

З цих причин у багатьох країнах запроваджені методики оцінки, які базуються як на статичних, так і на динамічних показниках.

Відповідно, внаслідок оцінки злочинці розподіляються за категоріями:

- 1) **низький рівень** – несуттєві показники можливих ризиків;
- 2) **середній рівень** – наявні певні показники ризиків. Злочинець має потенціал виявляти небезпеку, проте це може мати місце лише за певних умов (втрата житла, зловживання алкоголем або наркотиками);
- 3) **високий рівень** – наявні показники ризиків. Потенційно небезпечна дія може мати місце в будь-який час, наслідки якої можуть бути серйозними;
- 4) **дуже високий рівень** – очевидно наявні показники ризиків. Потенційно загрозлива дія може мати місце найближчим часом, наслідки якої будуть серйозними.

Говорячи про зарубіжний досвід, можна, наприклад, зазначити, що сьогодні в **Англиї та Уельсі** використовується єдина національна система оцінки ризиків злочинців (*Offender Assessment System* (OASys)) як сукупність форм, згідно з якими злочинці класифікуються за ступенем ризику, так само як класифікуються і самі ризики та їх прояви¹.

У **Великій Британії** вже тривалий час існує спеціальний національний реєстр, де розміщуються дані щодо всіх насильницьких та статевих злочинців (*Violent and Sex Offender Register* (ViSOR)). Дані реєстру використовуються правоохоронними органами (поліцією, в'язничною службою та службою пробації) з метою полегшення роботи із запобігання злочинам, що можуть вчинятися зазначеними категоріями осіб, та задля розкриття вже вчинених злочинів. Основний критерій розміщення особи в цьому реєстрі – рівень загрози, що надходить від неї².

Система становить собою послідовність електронних форм, які сфокусовані на кожному з перерахованих нижче факторів:

- 1) попередні випадки притягнення до кримінальної відповідальності та останній злочин;
- 2) соціальні та економічні фактори (наявність житла, освіта, навчання та можливість працевлаштування, фінансовий стан, стиль життя та соціальне оточення, відносини, зловживання алкоголем та наркотиками);
- 3) особистісні фактори (стиль поведінки, ставлення до злочину та нагляду, психоемоційний стан).

Відповідно до наказу В'язничної служби **Англиї та Уельсу** №2205 (PSO 2205), метою системи оцінки злочинців є:

- оцінювати вірогідність учинення рецидивного злочину;
- визначати та класифікувати потреби злочинця, що можуть сприяти вчиненню рецидивного злочину, включаючи особистісні характеристики та когнітивні проблеми;
- оцінювати ризики спричинення шкоди з боку злочинця;
- допомагати управляти ризиками;
- визначати потреби для подальшої оцінки або втручання;
- вимірювати зміни ступеня ризиків упродовж терміну нагляду або покарання³.

Перша оцінка ризиків має місце під час підготовки досудових доповідей, які розділяють на стандартні (*standard delivery report* (SDR)), прискорені (*fast delivery report* (FDR)) та усні доповіді (*oral report*). Причому переважає думка, що тим самим менеджером, який має супроводжувати злочинця впродовж усього його перебування в

¹ Див.: Surrey and Sussex Probation Trust [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.surreysussexprobation.gov.uk/what_we_do/

² Див.: Violent Offender Management. Case Studies. – Home Office, January 2010.

³ Див.: The Offender Assessment System – OASys [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.justicedirectory.co.uk/criminal-law/128-the-offender-assessment-system

системі кримінальної юстиції, має бути офіцер пробації, який готує доповідь, хоч нестача кадрів та повсякденні операційні проблеми можуть зробити цей ідеал недосяжним.

Планування

72. A work plan for the implementation of all sanctions and measures shall be prepared by the competent authorities and included in the case record. This plan shall guide the probation agency's work and shall enable staff and offenders to assess progress towards the objectives set.

73. The work plan shall be negotiated and, as far as possible, agreed with the offender.

74. The plan shall be based on the initial assessment and shall set out the interventions that will be put in place.

75. Whenever the assessment is reviewed, the work plan shall correspondingly be revised as necessary.

72. Робочий план виконання будь-якої санкції або заходу повинен бути розроблений компетентними органами влади та зберігатися в особовій справі злочинця. Цей план повинен спрямовувати роботу служби пробації та повинен допомагати персоналу і злочинцям оцінювати успіхи в досягненні поставлених цілей.

73. Робочий план має бути обговорений та, за можливості, погоджений зі злочинцем.

74. План повинен ґрунтуватися на початковій оцінці та становити собою види втручань, які мають проводитися щодо злочинця.

75. У разі зміни результатів оцінки робочий план повинен бути змінений відповідним чином за наявності такої потреби.

Коментар:

Правило 72 вимагає, щоб здійснення нагляду відбувалося на основі заздалегідь виробленого плану. Відразу ж після здійснення оцінки особа, яка здійснює нагляд, повинна визначити шляхи вирішення проблем, які було визначено в результаті оцінки.

Вироблення шляхів вирішення проблем повинно відбуватися за участі самого злочинця.

Після обговорення та визначення проблем злочинця працівник служби пробації повинен установити та погодити цілі подальшої роботи.

Цілі повинні бути *конкретними*. Ступінь їх досягнення повинна мати чіткі критерії вимірювання.

Цілі повинні бути *реальними*. Особливо це стосується випадків, коли йдеться про більш або менш тривалий період нагляду, та/або у випадках, коли велика кількість проблем визначена як такі, що можуть

бути вирішені. У таких випадках план нагляду повинен бути розділений на певну кількість частин, які б передбачали більш реальні, короткотермінові цілі.

Злочинці можуть мати велику кількість проблем, які не можуть бути швидко або легко вирішені. Тому якщо план нагляду є занадто амбітний, це може викликати зневіру в злочинця та послабити можливість його співпраці з працівником служби пробації.

Встановлення переліку цілей, які мають бути досягненні, повинно супроводжуватися встановленням часових меж, у рамках яких повинні досягатися ті чи інші цілі.

Прогрес у досягненні тих чи інших цілей повинен відображатися у відповідних записах працівників служби пробації. Крім того, досягнення передбачених планом цілей повинно оголошуватися злочинцеві в більш або менш святковій атмосфері.

Навпаки, недосягнення поставлених цілей повинно супроводжуватися записами, які б відображали взаємно узгоджену позицію працівника служби пробації та злочинця щодо причин недосягнення таких цілей.

Правило 72 наголошує на необхідності широкого залучення злочинця до складання плану нагляду.

Це пояснюється очевидними речами: якщо злочинець не розуміє поставлених цілей або погано їх розуміє, то існують малі шанси того, що поставлені в контексті цього плану цілі будуть досягнуті.

Злочинці можуть мати побоювання, що окремі пункти плану не будуть виконані з об'єктивних причин, і це також повинно знайти відображення в плані нагляду.

Нерідко сам злочинець може відчувати, що він неготовий зробити певні кроки в напрямі до змін, тому в таких випадках зростає цінність мотиваційної роботи з ним.

Процес планування в будь-якому разі повинен бути погоджений зі злочинцем та пояснений йому способом, який би забезпечив розуміння злочинцем цього процесу (**правило 73**).

Правило 74 наголошує на тому, що між оцінкою та планом має бути міцний та природний зв'язок. План повинен містити відповідні кроки, які мають бути зроблені відповідно до тих чи інших проблем злочинця, визначених у результаті оцінки.

Правило 75 наголошує на необхідності регулярного перегляду плану відповідно до змін, які можуть супроводжувати його реалізацію.

Втручання

76. Interventions shall aim at rehabilitation and desistance and shall therefore be constructive and proportionate to the sanction or measure imposed.

77. Probation agencies should be able to use a variety of methods based on an interdisciplinary approach and sound knowledge derived from relevant research.

78. Offenders shall be fully informed beforehand about any proposed intervention. Every attempt shall be made to ensure their active participation in such interventions.

79. In arranging interventions and making referral, the probation agencies shall, where appropriate, call upon support agencies.

80. Irrespective of the number of persons contributing to working with an offender, there shall in every case be an identified responsible member of staff whose task it is to assess, elaborate and co-ordinate the general work plan and to ensure contact with the offender and compliance. This is especially important where offenders are subject to more than one intervention or when more than one agency is involved.

76. Різні види втручання повинні бути спрямованими на реабілітацію злочинця та добровільне й свідоме припинення його злочинної діяльності, а тому бути конструктивними та пропорційними санкції або заходу, застосованого щодо злочинця.

77. Служби пробації повинні бути здатними використовувати широке коло методів, які ґрунтуються на міждисциплінарних підходах та переконливих знаннях, отриманих з різних джерел.

78. Злочинці повинні бути заздалегідь детально проінформовані про будь-які види втручання, які їм пропонуються. Повинна бути використана кожна можливість забезпечити їх активну участь у такому втручанні.

79. Організовуючи та здійснюючи втручання, служби пробації повинні, там, де це необхідно, залучати інші організації, які надають підтримку.

80. Незалежно від кількості осіб, які роблять внесок до роботи зі злочинцем, у кожній справі має бути визначена одна конкретна особа з числа персоналу, відповідальна за оцінку, розробку робочого плану та координацію діяльності з його виконання, а також за забезпечення контакту зі злочинцем та ступінь дотримання ним покладених на нього зобов'язань. Це є особливо важливим, коли злочинці беруть участь більш ніж в одному виді втручання або коли органи більш ніж одного відомства беруть участь у втручанні.

Коментар:

Основне місце в роботі служб пробації зі злочинцями посідають *реабілітаційні програми* різного спрямування. Саме цей підхід відображає принципи індивідуалізації при виконанні покарань.

На жаль, радянський процес виконання покарань ніколи не був спрямований на окремого злочинця. *Колектив засуджених* відігравав значно більшу роль. Пострадянські країни значною мірою зберегли цей стан справ. Західний досвід у сфері *реабілітаційного програмування* є майже невідомим на пострадянському просторі, коли програми розробляються для окремих злочинців або для малих груп. У сфері реабілітаційного впливу «*Дещо Працює, Відносно Деяких Людей, Інколи*». Це «*дещо*» має набагато більше шансів на успіх, коли виконання покарань є максимально індивідуалізованим.

Повертаючись до *Європейських правил пробації*, варто наголосити, що в подальшому інформація, відображена в досудовій доповіді, стає складовою вироку, на виконання якого й розробляється план його реалізації. На основі плану реалізуються відповідні заходи залежно від ступеня ризиків з боку злочинця.

«**План виконання вироку**» («план індивідуальних заходів з забезпечення суспільства», «наглядовий план»), про який йдеться в сучасних стандартах поведінки зі злочинцями, – це єдиний план, що виробляє менеджер, який відображає, що має бути зроблено, ким і для досягнення яких цілей.

Відповідно до **правил 76-80 Європейських правил пробації**, втручання спрямовано на реабілітацію злочинця. Злочинці повинні інформуватися заздалегідь щодо всіх форм та видів можливого втручання.

У новому підході також важливою категорією є «втручання», яке розділяється на «пунітивне», «стримуюче» та «конструктивне».

Пунітивне втручання спрямовано на досягнення каральної складової вироку або впровадження каральних вимог, що впливають з вироку (позбавлення волі, неоплачувана робота, домашній арешт, періодичне відвідування органів виконання покарань).

Стримуюче втручання спрямовано на контроль поведінки злочинця в інтересах забезпечення суспільства (обмеження відвідування певних місць або територій).

Конструктивне втручання спрямовано на досягнення цілей реабілітаційного спрямування.

Втручання – це структуровані та плановані сегменти роботи зі злочинцями, які націлені на їх реабілітацію та на свідому відмову від учинення рецидивних злочинів¹.

¹ Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

Природа втручання, яке здійснюється службами пробації, залежить від та обмежуються видом санкції або заходу, так само як і умовами їх реалізації. Різні види втручання зазвичай спрямовані на соціальну та сімейну підтримку завдяки використанню схем працевлаштування, освітніх програм, професійно-технічного навчання та постійного контакту між злочинцем та працівником служби пробації.

Зазначені вище принципи спрямовані на зниження ризиків учинення рецидивних злочинів шляхом надання допомоги злочинцям здобути стиль мислення та вирішення проблем.

Вони допомагають їм справлятися з тиском середовища, передбачати наслідки своїх дій, аналізувати речі крізь призму поглядів інших людей та діяти менш емоційно.

Програми можуть мати загальний характер (наприклад, стосуватися злочинної поведінки в цілому) або конкретних видів злочинів, або криміногенних характеристик (наприклад, програми для статевих злочинців або для злочинців, які вчинили насильницькі злочини, програми для злочинців, які зловживають алкоголем або наркотиками).

Хоч участь у цих програмах є складовою покарання, проте самі програми повинні бути конструктивними за своїм характером.

У доповіді Міністерства юстиції **Англії та Уельсу** з питань реформування системи пробації зазначено, що такі програми розроблені для вирішення внутрішніх проблем злочинця, які призводять до вчинення злочинів, включаючи домашнє насильство, статеві схильності та залежність від певних речовин¹.

Прикладом може служити перелік та характер акредитованих програм, що реалізуються Службою пробації **Північної Ірландії**. Передусім зазначається, що участь у цих програмах може бути як добровільною, так і мати статус обов'язкового елементу пробаційного ордера.

Служба реалізує такі програми:

- групова програма в громаді для статевих злочинців;
- програма запобігання домашньому насильству;
- програма «Спочатку подумай»;
- адаптована програма лікування статевих злочинців;
- програма управління агресією;
- програма «Зміни сам себе» (для насильницьких злочинців);
- програма самоуправління вживанням алкоголю.

Правило 77 фокусує увагу на тому, що найбільш результативним, як свідчать дані наукових досліджень, є комплексне використання тих чи інших методів втручання. Деякі з цих методів можуть реалізовувати організації та особи, з якими служба пробації співпрацює при здій-

¹ Див.: Punishment and Reform: Effective Probation Services. Consultation Paper CP7/2012. – Ministry of Justice, March 2012.

сненні втручання. Окремі методи втручання можуть реалізовувати лише працівники служби пробації.

Методи втручання переважно мають *індивідуальний характер*. Хоч, з іншого боку, як свідчить практика, у багатьох країнах служби пробації використовують *методи групової роботи*. Останні мають високу репутацію, проте варто пам'ятати, що зовсім не всі злочинці підходять для проведення групової роботи.

Групова робота зі злочинцями, як правило, може бути корисною з огляду на економію часових та інших ресурсів, проте потрібно мати на увазі, що індивідуальні потреби злочинця мають бути вирішальним фактором при виборі між індивідуальними та груповими засобами впливу на злочинця.

Варто зазначити, що **оонівський стандарт** – *Токійські правила* – передбачають, що «в рамках конкретного заходу, не пов'язаного з ув'язненням, з метою більш ефективного задоволення потреб правопорушників у відповідних випадках повинні розроблятися різні методи, такі як індивідуальна робота, групова терапія, програми за місцем проживання й особливе поводження з різними категоріями правопорушників» (правило 13.1 *Токійських правил*)¹.

Персонал служби пробації повинен пам'ятати, що взаємодія в групі може іноді породжувати можливості для створення негативних асоціацій та негативного впливу². Тому треба особливо ретельно та виважено підходити до участі в груповій роботі тих, хто так чи інакше може розглядати себе як меншість.

Наприклад, одна жінка в групі чоловіків або один представник з числа етнічної меншини в групі представників етнічної більшості в будь-якому разі фактично будуть створювати серйозні перешкоди на шляху досягнення запланованих цілей втручання.

Правило 78 підкреслює важливість підготовки злочинців до проведення будь-якого втручання, в якому вони повинні або можуть брати участь. Іноді вони невпевнені або навіть не бажають брати в ньому участь, що вимагає від особи, яка здійснює нагляд, провести наполегливу роботу, спрямовану на те, щоб викликати їх зацікавленість у цьому. Злочинець, який буде розуміти причини та цілі втручання, може бути набагато більш зацікавлений в активній участі в такому втручанні.

¹ Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Електронний ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 ГА ООН. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

² Див.: Commentary to Recommendation CM/Rec (2010) 1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe probation rules. CM(2009)187 add3.

Правило 79 тісно пов'язано з **Правилами 37 та 77**. Залучення різних акторів з вільного суспільства сприяє соціальному включенню злочинців.

Правило 80 наголошує на вельми важливих аспектах здійснення втручання. Йдеться про координацію діяльності різних акторів, які здійснюють нагляд, проводять контрольні заходи щодо злочинця та надають йому різні послуги.

Це – дуже важливий принцип роботи зі злочинцями. Міжвідомча співпраця та комплексний підхід до вирішення проблем злочинця є дуже важливими, проте внутрішня неформальна культура кожної організації може справляти вплив на досягнення цілей нагляду через непорозуміння ролей та інші фактори.

Правило 80 робить наголос на необхідності визначення одного-єдиного працівника служби пробації, який би здійснював оцінку, розробляв план нагляду та координував втручання. Без такої координації нагляд буде епізодичним, фрагментарним, дезорганізованим та незручним для всіх залучених акторів.

Менеджер з питань здійснення нагляду (*offender manager*), як часто називається ця особа, також має бути відповідальним за дотримання умов санкції або заходу в належні строки.

Оцінювання результатів

81. The progress of the individual offender shall be evaluated at regular intervals and this process shall influence the work plan during the remainder of supervision. The evaluation shall form part of the case record and, when required, of the follow-up reporting to the deciding authority.

82. Evaluation shall also reflect the extent to which the agreed work plan has been defined, put into effect and produced its intended consequences. Probation agencies shall be able to apply to the deciding authority to alter or end the supervision, when appropriate.

83. The offenders' view regarding the relevance of supervision shall be included in the evaluation.

84. At the end of the period of supervision, a final evaluation shall be made. Offenders must be made aware that this evaluation will remain in their case records and that they may be referred to in the future.

81. Успіхи кожного злочинця повинні піддаватися оцінюванню через регулярні проміжки часу, і це повинно впливати на робочий план упродовж остаточного строку нагляду. Оцінювання повинно долуча-

тися до особової справи злочинця й, коли це потрібно, до рішення компетентного органу, який приймає рішення щодо цього злочинця.

82. Оцінювання повинно також відображати, наскільки коректно було складено робочий план, наскільки його було виконано та наскільки були досягнуті очікувані результати. Служби пробації повинні мати можливість звертатися до компетентних органів про зміну або припинення нагляду, якщо це є необхідним.

83. Позиція злочинців стосовно відповідності нагляду розробленому плану повинна включатися до оцінювання.

84. Наприкінці періоду нагляду повинно бути зроблено фінальне оцінювання. Злочинці повинні усвідомлювати, що оцінювання становитиме частину їхньої особової справи, а також що в майбутньому вони можуть посилалися на оцінювання.

Коментар:

Оцінювання результатів роботи з конкретним злочинцем – це тривалий процес, який має місце впродовж усього періоду нагляду.

Оцінювання всього періоду нагляду повинен здійснювати працівник служби пробації та сам злочинець. Їхні думки повинні бути проаналізовані, записані та зберігатися в матеріалах справи.

У деяких країнах служби пробації повинні робити відповідний звіт періодично, у деяких – наприкінці періоду нагляду та/або в разі порушення умов нагляду.

Правило 82 передбачає можливість звернення працівників служби пробації до судової влади задля вирішення питання про зміну умов нагляду. Якщо констатується прогрес у досягненні запланованих цілей, виникає питання про недоцільність зберігання певних умов нагляду або про зміну рівня нагляду (якщо оцінка свідчить про зниження можливих ризиків з боку злочинця).

У такому разі служба пробації повинна мати право звертатися до суду щодо перегляду умов нагляду або навіть щодо дострокового закінчення нагляду.

Це питання також пов'язано з питанням браку належних ресурсів. Найбільша увага повинна приділятися до тих злочинців, які становлять найбільшу небезпеку для суспільства. Проте водночас подібні звернення повинні розглядатися як відображення досягнення цілей плану нагляду та мати стимулююче значення для самих злочинців.

Правило 83 підкреслює надзвичайну важливість якості роботи служби пробації. Якість роботи може оцінюватися завдяки інформації, отриманої з різних джерел. Проте на одному з перших місць стоятиме оцінювання якості роботи служби пробації через призму погляду самого злочинця.

Правило 84 вказує на те, що процес здійснення нагляду повинен завершуватися *фінальним оцінюванням*, яке повинно вміщувати інформацію щодо результатів здійснення нагляду.

Крім того, фінальне оцінювання повинно містити аналіз того, чого не вдалося досягти в повному обсязі, а також що взагалі не було досягнуто та чому.

Вельми корисним у цьому контексті є наявність інтерв'ю зі злочинцем, що провів інший працівник служби пробації, який був відповідальний за координацію та здійснення нагляду, з метою отримати найбільш незалежні докази щодо впливу нагляду та якості наданих службою пробації послуг.

Здійснення владних повноважень та дотримання злочинцями покладених на них зобов'язань

85. Probation agencies shall work to ensure the active compliance of offenders with their supervision and with any conditions imposed. In gaining the offenders' co-operation, they shall not rely solely on the prospect of sanctions for non-compliance.

86. Offenders shall be made fully aware of what is required of them, of the duties and responsibilities of probation staff and of the consequences of non-compliance.

87. Where offenders fail to comply with any of the conditions imposed, probation staff shall respond actively and promptly. The response shall take full account of the circumstances of the failure to comply.

85. Служби пробації повинні працювати так, щоб забезпечити активне дотримання злочинцями умов нагляду, а також будь-яких умов, покладених на них. Задля отримання переваг від співробітництва зі злочинцями служби пробації не повинні спиратися лише на загрозу застосування санкцій за недотримання умов нагляду з боку злочинців.

86. Злочинці повинні бути повною мірою проінформованими, що саме від них вимагається, про обов'язки та відповідальність персоналу служби пробації, а також про наслідки недотримання умов нагляду.

87. У випадках, коли злочинці виявилися неспроможними виконати будь-які умови, покладені на них, персонал повинен реагувати активно та швидко. Їхня реакція повинна враховувати всі обставини, за яких відбулося недотримання умов нагляду.

Коментар:

Служби пробації мають обов'язок виконувати санкції та заходи, рішення про які винесено судом або іншим компетентним органом.

Це повинно робитися, як можна ширше використовуючи метод переконання, підкреслюючи цінність співробітництва між працівниками служби пробації та злочинцями та намагаючись здобути погодження злочинців на відповідні форми та види втручання (наскільки це можливо). Дослідження свідчать, що люди, які відчують потребу у співробітництві, у подальшому можуть вважати поводження із собою чесним. Навпаки, відчуття несправедливості може призвести до незадоволення та відмови від співпраці.

Не варто забувати, що у сфері діяльності служби пробації наслідки небажання співпрацювати для деяких злочинців можуть бути серйозними та призводити, у свою чергу, до реального в'язничного вироку.

Так, відповідно до Закону **Мальти** «Про пробацію», на злочинця, до якого застосовано пробацію, можуть бути покладені такі умови та зобов'язання:

- 1) інформувати про будь-яку зміну місця проживання або роботи;
- 2) не відвідувати певні об'єкти, місця або визначені території;
- 3) щодо поведінки, проживання, освіти, навчання, відпочинку, професійних занять;
- 4) уникати контактів з певною особою;
- 5) не користуватися певними предметами або речами, які можуть бути використані конкретною особою для злочинної діяльності;
- 6) відшкодувати шкоду, спричинену злочином;
- 7) співпрацювати з офіцером пробації та, якщо це необхідно, з представником соціальної служби, яка має певні обов'язки стосовно цього злочинця;
- 8) пройти терапевтичне лікування або курс лікування, спрямований на позбавлення певної залежності¹.

Відповідно до Указу Президента **Філіппін** про пробацію, обов'язковими умовами перебування злочинця під пробаційним наглядом є: 1) перебувати в місці, визначеному в судовому рішенні; 2) реєструватися в службі пробації щонайменше один раз на місяць.

Крім того, суд може встановити такі умови та зобов'язання:

- 1) брати участь у пробаційній програмі;
- 2) виконувати свої сімейні обов'язки;
- 3) працевлаштуватися на певній роботі та не змінювати її без дозволу офіцера пробації;
- 4) пройти медичне, психологічне або психіатричне обстеження й лікування та за потреби перебувати в певній медичній установі;
- 5) здобути освіту або пройти курс навчання;
- 6) відвідувати пробаційний центр;
- 7) утримуватися від відвідування будинків сумнівної репутації;

¹ Див.: Probation Act (Malta) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.justiceservices.gov.mt/DownloadDocument.aspx?app=lom&itemid=8912&l=1

8) утримуватися від надмірного вживання алкогольних напоїв або одурманюючих речовин;

9) дозволяти офіцерові пробації чи уповноваженому соціальному працівникові відвідувати свої місце проживання або роботи;

10) не змінювати місце проживання без дозволу офіцера пробації;

11) дотримуватися інших умов та виконувати інші зобов'язання, спрямовані на реабілітацію¹.

Відповідно до *Sentencing Act Тасманії*, обов'язковими умовами пробаційного ордеру є:

1) невчинення впродовж періоду пробаційного нагляду злочину, який карається позбавленням волі;

2) регулярний контакт з офіцером пробації в місці, яке визначив останній;

3) перебування на території Тасманії;

4) повідомлення офіцера пробації про будь-які зміни місця проживання або роботи перед такими змінами або не пізніше 2 днів після таких змін.

Крім того, пробаційний ордер може включати такі умови:

1) відвідати будь-яку освітню або іншу програму (програми), яку визначив суд або офіцер пробації;

2) пройти лікування від алкогольної або наркотичної залежності;

3) на вимогу офіцера пробації проходити тестування щодо вживання алкоголю або наркотиків;

4) інші умови, визначені судом².

Проте, мабуть, головним є те, що відображено у відповідному Рамковому рішенні Ради **Європейського Союзу** (Council Framework Decision 2008/947/JHA):

1) зобов'язання засудженого інформувати компетентний орган про будь-які зміни місця проживання або роботи;

2) зобов'язання не відвідувати певні об'єкти, місця або визначені території;

3) зобов'язання не покидати територію держави;

4) умови, які стосуються поведінки, проживання, освіти та навчання, відпочинку або ті, що містять обмеження стосовно професійної діяльності;

5) зобов'язання інформувати компетентний орган у встановлені проміжки часу;

6) зобов'язання не контактувати з іншими особами;

7) зобов'язання не контактувати з певними об'єктами, які були використані або можуть бути використані для вчинення нового злочину;

¹ Див.: Presidential Decree No. 1990 amending Presidential Decree No 968, otherwise known as the probation law of 1976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.chanrobles.com/presidentialdecreeno968.htm#UKYRcleuD4K

² Див.: Sentencing Act 1997 (Tasmania). Tasmanian Consolidated Acts [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.austlii.edu.au/au/legis/tas/consol_act/sa1997121/

8) зобов'язання надати фінансову компенсацію за шкоду, що спричинив злочинець, та/або забезпечити докази виконання такого зобов'язання;

9) зобов'язання виконати громадські роботи;

10) зобов'язання співпрацювати з офіцером пробації чи з представником соціальної служби, який уповноважений працювати із засудженими;

11) пройти терапевтичне лікування або курс лікування, спрямований на позбавлення певної залежності¹.

Передусім варто зазначити, що положення стосовно режиму здійснення нагляду також відображено в **Токійських правилах ООН**:

Правило 14.1

При порушенні умов, що підлягають дотриманню правопорушником, захід, не пов'язаний з ув'язненням, може бути змінено або скасовано.

Правило 14.2

Рішення про зміну чи скасування заходу, не пов'язаного з ув'язненням, приймає компетентний орган, причому тільки після ретельного розгляду фактів, котрі подав як співробітник, що здійснює нагляд, так і правопорушник.

Правило 14.3

Якщо захід, не пов'язаний з ув'язненням, виявиться неефективним, то це не повинно автоматично приводити до застосування заходів, пов'язаних з ув'язненням.

Правило 14.4

У разі зміни або скасування даного заходу, не пов'язаного з ув'язненням, компетентний орган повинен намагатися встановити відповідний альтернативний захід, не пов'язаний з ув'язненням. Покарання у вигляді ув'язнення може застосовуватися тільки за відсутності інших підходящих альтернативних заходів.

Правило 14.5

Санкція на арешт і утримання правопорушника під наглядом у випадках порушення умов передбачається законом.

Правило 14.6

У разі зміни або скасування заходів, не пов'язаних з ув'язненням, правопорушник має право подавати апеляцію до судового або іншого компетентного незалежного органу².

¹ Див.: Council Framework Decision 2008/947/JHA of 27 November 2008 on the application of the principle of mutual recognition to judgments and probation decisions with a view to the supervision of probation measures and alternative sanctions [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008F0947:EN:NOT>

² Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Електронний ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

Повертаючись до **правила 85** *Європейських правил пробації*, необхідно зазначити, що злочинці повинні знати про переваги співпраці з офіцером пробації.

Будь-які обставини, які негативно можуть впливати на дотримання умов нагляду, повинні визначатися та обговорюватися. Водночас працівники служби пробації повинні обговорювати шляхи подолання цих обставин зі злочинцями, так само як і шляхи й методи виконання умов та зобов'язань, які покладаються на злочинця відповідно до санкції або заходу.

Правило 86 *Європейських правил пробації* вимагає, щоб злочинці були повністю проінформовані про сутність санкції або заходу, які застосовані до них. Вони мають чітко усвідомлювати, що саме від них вимагається в процесі виконання певної санкції або заходу. Наслідки відсутності співпраці з працівником служби пробації повинні бути ретельним чином пояснені злочинцеві.

Це, наприклад, може бути відміна судом умовного вироку та винесення вироку, пов'язаного з реальним позбавленням волі, або, наприклад, повернення до в'язниці, якщо йдеться про умовно-дострокове звільнення.

Персонал служби пробації повинен забезпечити, щоб злочинці, які перебувають під наглядом, повною мірою усвідомлювали ці можливі наслідки, хоч, з іншого боку, працівники служби пробації, які здійснюють нагляд, не повинні спиратися виключно на загрозу майбутніх санкцій для того, щоб забезпечити дотримання злочинцями покладених на них умов та зобов'язань. Це саме стосується обов'язків та повноважень персоналу служби пробації.

Деякі служби пробації використовують ідею *контракту* між службою та злочинцем, що може мати письмову форму, який встановлює не лише те, що вимагається від злочинця, проте й те, що він може очікувати від служби пробації.

Є дуже важливим для персоналу чітко розмежовувати формально визначені інструкції, які він повинен надавати злочинцеві, та неформальні поради, причому цю відмінність повинен розуміти й сам злочинець.

Відповідно до **правила 87**, якщо злочинець виявився неспроможним виконати покладені на нього в контексті тієї чи іншої санкції або заходу умови та/або обов'язки, працівники служби пробації повинні піддавати це глибокому та всебічному аналізу. Відповідно до національного законодавства, повинно прийматися відповідне рішення.

У будь-якому разі неспроможності дотримання злочинцем покладених на нього умов та/або обов'язків, служба пробації повинна реагувати швидко та впевнено.

Якщо злочинець виявився неспроможним надати відповідні пояснення, служба пробації повинна терміново забезпечити контактування злочинця зі службою.

Водночас особа, яка здійснює нагляд, повинна дізнатися про причини недотримання. Зовсім не в усіх випадках недотримання є умисним ігноруванням санкції або заходу. Є багато причин, чому злочинці можуть не дотримуватися покладених умов та/або зобов'язань (у тому числі через неорганізованість особистого життя, що призводить до пропущених зустрічей).

Беручи до уваги та пояснюючи злочинцеві, що не можна толерантно ставитися до недотримання умов та/або зобов'язань, працівник служби пробації повинен роз'яснити злочинцеві, як повинні дотримуватися умови в майбутньому.

Недотримання умов санкції або заходу та причини такого недотримання обов'язково повинні бути зафіксовані в особовій справі злочинця.

У деяких країнах неспроможність дотримання умов може бути знаком для підвищення рівня ризику й, там, де це може призводити до суттєвої шкоди, служба пробації повинна реагувати на недотримання в порядку терміновості та пріоритетності.

У деяких випадках це може супроводжуватися обов'язками злочинця постати перед судом або направленням до в'язниці для реального виконання вироку.

Служба пробації повинна заохочувати зміни в житті людей. Деякі зміни (наприклад, отримання роботи) мають потенціал робити суттєві зміни в індивідуальній поведінці. Водночас подібні зміни зустрічаються з певними труднощами щодо дотримання покладених умов та/або зобов'язань.

Наприклад, обов'язок працювати впродовж усього дня може складати труднощі для періодичної реєстрації злочинця в службі пробації. Тому служби пробації повинні бути уважними до подібних обставин та бути готовими вносити відповідні пропозиції до суду щодо змін умов нагляду в контексті санкції або заходу, які вважаються найбільш доцільними в конкретних умовах.

Правило 10 *Рекомендації R(92)16 Комітету Міністрів Ради Європи країнам-членам стосовно Європейських правил щодо громадських санкцій та заходів* наголошує: «Будь-які положення не можуть бути передбачені національним законодавством щодо автоматичної заміни громадської санкції або заходу позбавленням волі в разі неспроможності дотриматися будь-якої умови або зобов'язання, які є складовими санкції або заходу».

Тому **правило 87 Європейських правил пробації** вимагає від працівників служби пробації брати до уваги всі обставини, де недо-

тримання мало місце, і не ставити питання про автоматичну заміну пробації на реальне ув'язнення або повернення до в'язниці.

Навпаки, працівники служби пробації повинні виявляти ініціативу, пропонуючи громадські санкції або заходи, яких би злочинець міг дотримуватися з огляду на свої індивідуальні потреби та обставини.

Працівник служби пробації, який здійснює нагляд, може, відповідно до національного законодавства, мати формальний обов'язок ініціювати процедуру розгляду причин порушення умов та/або зобов'язань.

Цей процес може надавати працівникові служби пробації функції *прокурора*, покладаючи на нього обов'язок довести недотримання умов. Залежно від особливостей національного законодавства можуть мати місце певні суперечності стосовно цієї ролі та більш традиційної ролі працівника служби пробації.

Цей процес може мати дві стадії:

- 1) встановлення недотримання (порушення);
- 2) вирішення питання судом про покладання відповідних санкцій.

Тому може бути неправильним та неприйнятним для працівника служби пробації, який, виконуючи квазіпрокурорські функції, ініціював та робив внесок упродовж першої стадії цього процесу, водночас бути незалежним та неупередженим автором доповіді для суду впродовж другої стадії.

Одним із можливих способів вирішення цієї проблеми може бути розподіл зазначених вище повноважень між різними працівниками служби пробації, що вимагає принцип справедливого судового розгляду.

Складання звітів, інформування та конфіденційність

88. All probation agencies shall keep formal, accurate and up-to-date records of their work. These records shall typically include personal details of the individuals concerned relevant to the implementation of the sanction or measure, a record of their contact with the agency and work undertaken in relation to them. They shall also record assessment, planning, intervention and evaluation.

89. Records are subject to principles of confidentiality and data protection as set out in national law. Confidential information shall only be shared with other relevant agencies based on strict procedures of handling and used for clearly defined purposes.

90. Records are an important means of ensuring accountability. They shall be checked regularly by managers and shall be available for formal inspections and monitoring as required.

91. Probation agencies shall be able to give an account to the judiciary and other competent authorities of the work being undertaken, offenders' progress and the extent of their compliance.

92. Offenders shall have access to case records kept about them to the extent that this is foreseen in national law and does not infringe the right to privacy of others. The offenders shall have the right to contest the contents of these records.

88. Усі служби пробації повинні вести формальні, точні та своєчасні записи щодо своєї діяльності. Як правило, ці записи повинні включати особисті дані стосовно осіб, щодо яких виконувалися санкції або заходи, дані про їх контакти зі службою пробації та роботу, проведеному щодо таких осіб. Вони повинні також включати інформацію щодо оцінки, планування, втручання та оцінювання.

89. Дані мають бути конфіденційними та підпадати під дію національного законодавства про захист персональних даних. Конфіденційна інформація повинна надаватися іншим органам тільки відповідно до суворих процедур та використовуватися виключно для визначених цілей.

90. Дані становлять собою важливий засіб забезпечення підзвітності служби. Вони повинні регулярно перевірятися керівництвом та за необхідності бути доступними для формальних перевірок та моніторингу.

91. Служби пробації повинні бути здатними звітувати перед судовими та іншими компетентними органами про здійснену роботу, успіхи у своїй роботі зі злочинцями та ступінь дотримання злочинцями умов нагляду.

92. Злочинці повинні мати доступ до своїх особових справ тією мірою, якою це передбачено національним законодавством, та не порушувати право на приватне життя інших осіб. Злочинці повинні мати право оскаржувати зміст цих даних.

Коментар:

Зберігання отриманих даних є важливою складовою роботи служб пробації. Акуратні, повні та своєчасні дані, які відображають *коли, які та чому* певні події мали місце, вчинялися певні дії або приймалися певні рішення, є запорукою результативної підзвітності.

Дані передають інформацію всередині організації: на випадок відсутності працівника служби пробації з певних причин, ґрунтовні та своєчасні дані є незамінним джерелом інформації для будь-кого з персоналу, хто може бути призначеним працювати з тим чи іншим злочинцем (**правило 88**).

Відповідні записи, крім того, виконують функцію забезпечення інформацією тих органів та служб, які повинні отримувати цю інформацію.

Записи зазвичай включають:

- 1) персональну інформацію (ім'я, дату народження, адресу, освіту, місце роботи, дані про попередні судимості);
- 2) інформацію щодо оцінки та планування;
- 3) поставлені завдання та цілі;
- 4) інформацію щодо відвідування служби пробації;
- 5) інформацію щодо відвідування злочинця за місцем проживання;
- 6) іншу важливу інформацію.

Інформація може включати дані щодо попереднього досвіду здійснення нагляду за злочинцем.

Правило 89 сфокусовано на питаннях співвідношення між конфіденційністю, правом на приватне життя та необхідністю забезпечення суспільства.

Правила наголошують, що за певних обставин принципи конфіденційності повинні поступитися потребам поширення інформації між акторами, відповідальними за забезпечення суспільства, особливо тоді, коли існує ризик спричинення суттєвої шкоди інтересам суспільства.

Можливості поширення та обміну такою інформацією не повинні виходити за розумні межі.

Ці можливості повинні передбачатися національним законодавством.

Правило 90 вказує на необхідність постійного аналізу отриманої та записаної інформації з боку безпосереднього керівництва, особливо на предмет відповідності вимогам закону та виробленої політики. Водночас записи є важливим джерелом для незалежних інспекторів.

Можна нагадати, що **правило 35** стосується обов'язку служби пробації звітувати перед судовими та іншими компетентними органами з приводу окремих справ. На продовження цього **правило 91** підкреслює, що повні та своєчасні записи є свідченням того, що служба пробації може в повному обсязі виконувати свої обов'язки.

Правило 92 передбачає право злочинців на доступ до записів, які стосується їх. Проте можуть бути випадки, коли відкриття інформації для злочинців може супроводжуватися ризиком для безпеки та добробуту іншої особи, тому у відкритті такої інформації може бути відмовлено відповідно до положень законодавства.

Якщо злочинець оспорує правильність зроблених записів, законодавство повинно передбачати процедуру такого оскарження.

ЧАСТИНА VI ІНШІ ФУНКЦІЇ СЛУЖБ ПРОБАЦІЇ

Робота з потерпілими

93. Where probation agencies provide services to victims of crime they shall assist them in dealing with the consequences of the offence committed, taking full account of the diversity of their needs.

94. Where appropriate, probation agencies shall liaise with victim support services to ensure that the needs of victims are met.

95. Where probation agencies are in contact with victims and/or seek their views, the latter shall be clearly informed that decisions regarding the sanctioning of offenders are taken based on a number of factors and not only the harm done to a particular victim.

96. Even where probation agencies do not work directly with victims, interventions shall respect the rights and needs of victims and shall aim at increasing offenders' awareness of the harm done to victims and their taking responsibility for such harm.

93. У випадках, коли служби пробації надають послуги потерпілим від злочинів, вони повинні допомагати їм з переборенням наслідків учиненого злочину, беручи до уваги різноманітність їхніх потреб.

94. Там, де це необхідно, служби пробації повинні співробітничати зі службами з питань підтримки потерпілих з метою забезпечення вирішення проблем потерпілих.

95. Там, де служби пробації контактують з потерпілими та/або встановлюють їхні думки, потерпілі повинні бути чітко проінформованими, що рішення щодо покарання злочинців ґрунтується на низці чинників, але не тільки беручи до уваги шкоду, завдану конкретному потерпілому.

96. Навіть якщо служби пробації не працюють з потерпілими безпосередньо, втручання повинні поважати права та потреби потерпілих та повинні бути спрямовані на збільшення усвідомлення злочинцями про завдану ними шкоду потерпілим та про відповідальність за цю шкоду.

Коментар:

Передусім варто відзначити, що питання роботи з потерпілими в міжнародних стандартах розглядаються як такі, що мають неабияку важливість.

Головна проблема, з якою зустрічається більшість національних систем кримінальної юстиції, полягає в тому, що основна увага фокусується на злочинці. Здебільшого пріоритет віддається розслідуванню

злочину та обвинуваченню, у той час коли потерпілий залишається поза належною увагою.

За останнє десятиліття увага до прав потерпілих у діяльності служб пробації значно посилилася, що стало наслідком пресингу з боку правозахисних організацій та бурхливого розвитку науки віктимології¹.

Досвід перебування потерпілого як учасника кримінального процесу має настільки деструктивний вплив на нього, що він нерідко знову відчуває себе потерпілим, проте вже від дій самої системи кримінальної юстиції.

Тому не випадково *Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи Res (2006) 8 про допомогу жертвам злочинів* запроваджується поняття «**вторинна віктимізація**», яка означає віктимізацію, що є не прямим наслідком злочинної дії, а спричиняється реакцією на потерпілого з боку інститутів та окремих осіб (рекомендація 1.2)². Крім того, рекомендація 3.3 вказує на те, що «потерпілим належить забезпечити якомога кращий захист від вторинної віктимізації»³.

Майже в усіх країнах служби пробації від самого початку свого становлення працювали лише зі злочинцями, проте не з потерпілими від злочинів. І сьогодні місія більшості служб пробації європейських країн пов'язана зі свого роду традиційними цілями: 1) убезпечувати суспільство; 2) здійснювати соціальне включення злочинців.

Зазначені цілі займають свого роду монопольне становище. Тому сьогодні в багатьох країнах робляться спроби виправити цю ситуацію. Деякі служби пробації активно працюють у сфері підтримки потерпілих від злочинів, інші служби пробації тісно співпрацюють з іншими агенціями та неурядовими організаціями, які надають подібні послуги потерпілим.

У деяких країнах діяльність служби пробації побудована на ідеї, що потерпілий є одним із ключових гравців у процесі виконання кримінально-правових санкцій (**Австрія, Болгарія, Каталонія, Румунія, Шотландія**)⁴.

Прикладом реалізації такої функції може служити **Північна Ірландія**, служба пробації якої з 2005 року впроваджує так звану «*Схему інформування потерпілих*». Ця схема передбачає обов'язок

¹ Див.: Туляков В. А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы / В. А. Туляков. – О. : Юрид. літ., 2000.

² Див.: Рекомендація Res(2006)8 Комітету Міністрів державам-членам щодо надання допомоги потерпілим від злочинів [Електронний ресурс] : ухв. Комітетом Міністрів 14 червня 2006 р. на 967-у засіданні заступників Міністрів. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568731&Site=CM>

³ Поняття «вторинної віктимізації» не варто змішувати з поняттям «повторної віктимізації», яка, відповідно до цих Рекомендацій, означає становище, коли та сама особа потерпає через більше як один випадок із кримінально-правовими наслідками протягом певного періоду (рекомендація 1.2).

⁴ Див.: Kalmthout Anton M., van, Durnescu Ioan. European Probation Service Systems. A comparative overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/1_Chapter_1_Comparative_overview.pdf

служби пробації забезпечувати потерпілих інформацією стосовно сутності та умов рішення суду щодо злочинця.

Існує спеціальна посада офіцера пробації, який є відповідальним за забезпеченні реалізації прав потерпілих (*victim liaison officer*). Його обов'язками є: 1) реалізація схеми інформування потерпілих; 2) підготовка відповідних доповідей, які в подальшому використовуються при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення злочинця; 3) сприяння впровадженню ресторативних практик.

Варто зазначити, що, відповідно до *Токійських правил* (правило 8.1), судовий орган, маючи у своєму розпорядженні вибір не пов'язаних з тюремним ув'язненням заходів, повинен при винесенні свого рішення брати до уваги потреби правопорушника з точки зору його повернення до нормального життя в суспільстві, інтереси захисту суспільства та інтереси жертви, з якою в належних випадках слід консультуватися¹.

Дуже важливі положення щодо роботи з потерпілими відображено в *Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи Rec (2006) 8 про допомогу жертвам злочинів*.

Так, ці Рекомендації вказують на те, що держави мають ужити необхідних заходів для того, щоб принаймні в тих випадках, коли потерпілі можуть стикнутися із загрозою внаслідок звільнення особи, переслідуваної або засудженої до покарання за злочин, у разі потреби могло б бути ухвалене рішення повідомити про це (рекомендація 10.3)

У випадках, коли держава з власної ініціативи направляє інформацію, згадану вище в рекомендації 10.3, вона має передбачити право потерпілого відмовитися від отримання такої інформації, якщо її повідомлення не є обов'язковим за умовами відповідного кримінального процесу (рекомендація 10.4)².

Важливість уваги до інтересів потерпілого знаходить своє відображення і в *Європейських правилах пробації*. Про інтереси потерпілого згадується й у статті, присвяченій принципам пробації, проте правила пробації містять окрему статтю, сфокусовану саме на інтересах потерпілого (**правило 93**).

Принципи індивідуалізації та недискримінації (**правило 4**) однаковою мірою стосуються як злочинців, так і потерпілих. Потерпілі, як і злочинці, характеризуються індивідуальністю, тому є неможливим

¹ Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Електронний ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 ГА ООН. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

² Див.: Рекомендація Rec(2006)8 Комітету Міністрів державам-членам щодо надання допомоги потерпілим від злочинів [Електронний ресурс] : ухв. Комітетом Міністрів 14 червня 2006 р. на 967-у засіданні заступників Міністрів. – Режим доступа: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1568731&Site=CM>

застосовувати однакові методи роботи з ними. Реакція потерпілих на вчинений щодо них злочин залежить від широкого кола обставин (наприклад, виду злочину, їх психологічного опору спричиненому злочину, їх індивідуальних характеристик та рівня підтримки, на який вони можуть розраховувати). Служби пробації повинні постійно брати до уваги ці обставини.

У багатьох країнах Європи питанням допомоги потерпілим опікуються неурядові організації. Вони можуть надавати консультації потерпілим, надавати практичну підтримку стосовно того, як діяти з наслідками вчиненого злочину. Тому **правило 94** наголошує на корисності та доцільності взаємодії між службами пробації та подібними організаціями.

З правила 95 випливає, що служби пробації можуть контактувати з потерпілим від тяжких злочинів та надавати їм інформацію щодо злочинця та процесу відбування ним покарання:

- 1) як довго злочинець перебуватиме у в'язниці;
- 2) коли він звільнитиметься;
- 3) якими будуть умови його звільнення (наприклад, умова не контактувати з потерпілим).

Тому, якщо такий обов'язок має місце, то служба пробації повинна переконатися, що ця інформація є зрозумілою для потерпілого.

Водночас служба пробації повинна дотримуватися принципів конфіденційності та не поширювати навіть для потерпілого ту інформацію, яка перебуває під захистом цього принципу. Наприклад, потерпілий не повинен знати адресу проживання злочинця після звільнення останнього.

З іншого боку, служби пробації повинні консультуватися з потерпілим з деяких питань, пов'язаних з наданням тимчасової відпустки або умовно-достроковим звільненням злочинця.

Наприклад, це може стосуватися інформації про певні факти, які відомі потерпілому, які, у свою чергу, можуть полегшити або ускладнити (або навіть унеможливити) тимчасову відпустку або умовно-дострокове звільнення злочинця. Ця інформація повинна бути надана компетентній особі, яка вирішує питання про відпустку або звільнення.

Потерпілий, наприклад, може наполягати на тому, що злочинець з міркувань безпеки потерпілого та місцевої громади не повинен проживати в певному місці.

Працівник служби пробації повинен глибоко вивчити причини такої позиції та доповісти про них компетентній особі, яка буде приймати рішення, проте водночас працівник служби пробації повинен роз'яснити потерпілому, що його думка обов'язково буде врахована,

але компетентна особа має також й інші фактори, які повинні братися до уваги.

Отже, «консультації з потерпілим» не означають заздалегідь, що думка потерпілого обов'язково буде визначати зміст та спрямованість рішення компетентної особи.

Правило 96 наголошує на тому, що реабілітація злочинця вимагає від них самих розуміння шкоди, яку вони спричинили.

Практики ресторативної юстиції

97. Where probation agencies are involved in restorative justice processes, the rights and responsibilities of the offenders, the victims and the community shall be clearly defined and acknowledged. Appropriate training shall be provided to probation staff. Whatever specific intervention is used, the main aim shall be to make amends for the wrong done.

97. Якщо служби пробації беруть участь у процедурах ресторативної юстиції, права та обов'язки злочинців, потерпілих та громади повинні бути чітко визначені та доведені до відома всіх сторін. Це обумовлює належне навчання персоналу служб пробації. Незалежно від того, які види втручання використовуються, вони повинні бути спрямованими на відновлення завданої шкоди.

Коментар:

Ресторативна юстиція – це відносно новий метод аналізу поняття «злочин», де основна увага фокусується на конфлікті між двома сторонами – потерпілим та злочинцем, а також на шкоді, яка була спричинена цим конфліктом.

Ресторативна юстиція – це не алгоритм дій, а скоріше *шлях мислення*. Вона базується на ідеї, що всі сторони повинні бути залученими до реагування на вчинений злочин: потерпілий, злочинець та громада в цілому.

Ресторативна юстиція пов'язана з активним включенням потерпілого та злочинця до діалогу між ними за участі незалежної третьої особи (медіатора). Увага фокусується не на минулому, а на тому, як можна вирішити той конфлікт, що стався між потерпілим та злочинцем. Проте участь у подібних програмах є *правом* потерпілого.

Поняття ресторативної юстиції знайшло своє відображення в законодавстві багатьох сучасних країн (у тому числі в контексті функціонування служб пробації).

Так, у Законі «Про службу пробації» **Південно-Африканської Республіки** ресторативна юстиція визначена як сприяння примирен-

ню, реституції, встановленню відповідальності шляхом залучення потерпілого, членів їхніх родин та громади¹.

Згідно із Законом «Про пробацію та медіацію» Чеської Республіки, медіація розуміється як позасудова медіація, спрямована на вирішення конфлікту між злочинцем та потерпілим. Медіація може проводитися лише за наявності очевидної згоди на неї як з боку злочинця, так і з боку потерпілого².

В інформаційному статистичному довіднику Ради Європи SPACE II зазначено, що медіація – це метод вирішення конфліктів або розбіжностей в інтересах між злочинцем та потерпілим. Медіація не належить до санкцій або заходів у громаді, але інколи здійснюється службами пробації³.

Посібник із питань ресторативної юстиції ООН пояснює сутність ресторативної юстиції таким чином: «Підходи та програми ресторативної юстиції засновані на таких основних припущеннях: (а) реакція на вчинення злочину повинна як можна більше враховувати шкоду, яку зазнав потерпілий; (б) злочинці повинні розуміти, що їхня поведінка є неприйнятною й що вона справді має наслідки для потерпілого та громади; (с) злочинці можуть і повинні нести відповідальність за свої дії; (д) потерпілі повинні мати можливість висловлювати думки з приводу своїх потреб та брати участь у визначенні найкращих методів відновлення шкоди злочинцем; (е) громада має обов'язок сприяти цьому процесу⁴.

Ресторативні підходи передбачають використання медіації (наприклад, медіація між потерпілим та злочинцем стосовно того, яким чином найкраще відновити спричинену шкоду та яким чином вчинення злочину вплинуло на злочинця). Медіація також може використовуватися з метою запобігання злочинам.

Важливі положення щодо медіації відображено в *Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи Rec (2006) 8 про допомогу потерпілим від злочинів та Рекомендації NR (99) 19 Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в кримінальних справах*.

Як уже зазначалося вище, служби пробації багатьох сучасних країн «повернулися обличчям» до потерпілих, надаючи їм соціальні послуги.

Проте деякі країни пішли далі, інкорпорувавши парадигму ресторативної юстиції до своєї місії, прагнучи не лише допомогти

¹ Див.: Probation Services Amendment Act, 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.info.gov.za/view/DownloadFileAction?id=68070

² Див.: Probation and Mediation Service Act (Czech Republic) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pmscr.cz/download/EN_ABOUT_PROBATION_AND_MEDIATION_ACT.pdf

³ Див.: Статистичні дані Ради Європи щодо пробації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www3.unil.ch/wptmu/space/space-ii/

⁴ Див.: Handbook of Restorative Justice programmes, Criminal Justice Handbook series, United Nations, 2006.

потерпілому, але й вирішити конфлікт між ним та злочинцем (**Чехія, Угорщина, Словаччина**)¹.

Досвід закріплення досвіду медіації в практиках служб пробації варіюється від країни до країни.

Так, в **Австрії** медіація використовується надзвичайно широко. В інших країнах (наприклад, **Нідерланди**) вона використовується доволі рідко.

У **Словенії** діяльність медіаторів координується органами прокуратури. Водночас вони у своїй діяльності тісно пов'язані з Асоціацією медіації між злочинцями та потерпілими².

Як один з найбільш яскравих прикладів моделі пробації, де медіація розглядається не просто однією з функцій служби пробації, а становить собою концептуальну основу пробаційної діяльності, можна розглядати **Чеську Республіку**, де функціонує служба пробації та медіації. Цей дуалізм відображає важливість та значимість медіації для втілення пробаційних практик.

Відповідно до Закону «Про службу пробації та медіації» **Чеської Республіки**, служба пробації та медіації, окрім виконання традиційних для служби пробації функцій, «надає допомогу потерпілому перебороти наслідки вчиненого злочину»³.

Питання ресторативної юстиції знайшли своє відображення і в *Європейських правилах пробації*: «Відновне правосуддя також може бути однією з функцій служб пробації, проте це потребує чіткого закріплення та відповідного навчання офіцерів пробації» (**правило 97**).

Ресторативні практики можуть набувати різних форм, проте існують певні традиційні, усталені форми організації ресторативної роботи в діяльності служби пробації.

Запобігання злочинності

98. Where provided by national law, the expertise and experience of probation agencies shall be used in developing crime reduction strategies. This may include making use of joint interventions and partnerships.

98. Якщо це передбачено національним законодавством, консультації та досвід служб пробації повинні використовуватися для розробки стратегій зниження злочинності. Це може включати використання механізмів спільного втручання та партнерства.

¹ Див.: Kalmthout Anton M., van, Durnescu Ioan. European Probation Service Systems. A comparative overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/1_Chapter_1_Comparative_overview.pdf

² Див.: Novak Slava. Probation in Slovenia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/Slovenia.pdf

³ Probation and Mediation Service Act (2000) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pmscr.cz

Коментар:

У певних випадках досвід служб пробації повинен використовуватися для розробки стратегій запобігання злочинності (**правило 98**).

1986 року Національний інститут з питань запобігання злочинності у США визначив запобігання злочинності як «практику управління ризиками вчинення злочинів» (*crime risk management*). Запобігання злочинності включає розвиток систематичних підходів щодо зниження злочинності, які відповідають вимогам економії ресурсів та встановлюють розумний баланс між інтересами убезпечення суспільства та інтересами потерпілого. Це поняття включає як соціальні, так і економічні ресурси¹.

Додаток до *Європейських правил пробації* містить визначення категорії «**запобігання злочинності**», під якою розуміється «будь-яка політика та відповідні практики, що реалізуються агенціями системи кримінальної юстиції та іншими агенціями, які спрямовані на запобігання (або, що є більш бажаним, зменшення) злочинності».

Служби пробації можуть ділитися своїм досвідом й знаннями та брати участь у налагодженні співробітництва з іншими організаціями з метою зниження злочинності та убезпечення суспільства. Це стосується роботи, яка не спрямована на конкретного злочинця, проте сприяє загальним зусиллям щодо запобігання або зниження злочинності.

Головний внесок служб пробації в запобігання злочинності та убезпечення суспільства пов'язаний з їхньою роботою зі злочинцями, спрямованою на зниження можливості вчинення рецидивних злочинів. У контексті своєї роботи персонал служб пробації має справу з причинами вчинення конкретних злочинів, аналізує фактори, які роблять важкою свідому відмову від вчинення злочинів, а також вивчає фактори, які сприяють або не сприяють вчиненню злочинів.

Звичайно, що поняття «запобігання злочинності» може тлумачитися в різних напрямках. Безумовно, служби пробації, створюючи умови для реабілітації злочинців, запобігають злочинності. Проте в контексті *Європейських правил пробації* це поняття має вузький зміст та аналізується в контексті участі служб пробації в загальнонаціональних програмах запобігання злочинності або тісного співробітництва з органами поліції в певних сферах.

Лише в деяких країнах Європи на служби пробації покладається прямий обов'язок брати участь у розробці та реалізації стратегій запобігання злочинності (**Англія та Уельс, Північна Ірландія, Норвегія, Данія**).

¹ Див.: Handbook on Probation Services. Guidelines for Probation Practitioners and Managers / prepared by Jon F. Klaus. – Rome ; London : United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute, March 1998. – Publ. № 60. – P. 20.

Наприклад, в **Англії та Уельсі**, згідно з *Crime and Disorder Act 1998*, служба пробації повинна співробітничати з поліцією та іншими органами влади з питань розробки місцевих стратегій запобігання злочинності¹.

У **Північній Ірландії**, починаючи з 2008 року, почали впроваджуватися нові схеми управління ризиками небезпечних злочинців (насильницьких та статевих), які перебувають у вільному суспільстві після їх звільнення з в'язниць (*public protection arrangements*).

У **Шотландії**, відповідно до Закону про управління злочинцями 2005 року, створено так звані місцеві органи управління кримінальною юстиції (*community justice authorities*), на які покладається функція координації діяльності місцевих відділів соціальної роботи, пенітенціарних установ та інших організацій у сфері виконання покарань та реабілітації злочинців.

CJAs – це «незалежні, постійні, створені відповідно до закону структури з функціями планування, моніторингу та аналізу»².

Іншими словами, *community justice authorities* – це обов'язкова, передбачена законом форма взаємодії між місцевими органами (які в Шотландії виконують функції служб пробації), в'язницями, поліцією та іншими органами та організаціями з питань запобігання злочинності на місцевому рівні через регулярний обмін інформацією та вироблення планів та стратегій. Таких «місцевих органів» було створено вісім відповідно до адміністративно-територіального поділу Шотландії.

Відповідно до статті 19 Закону **Латвії** «Про Державну службу пробації», передбачено створення Консультативної ради Державної служби пробації. Для сприяння оптимальному співробітництву структур у реалізації єдиної політики у сфері пробації створюється Консультативна рада Державної служби пробації, яка має територіальні структурні підрозділи. Порядок скликання засідань Консультативної ради та її територіальних структурних підрозділів, організації роботи цієї ради та її територіальних структурних підрозділів, а також запрошення представників інших структур встановлює Кабінет міністрів.

До складу Консультативної ради Державної служби пробації Латвії входять: 1) представник Верховного суду; 2) представник Генеральної прокуратури; 3) представник Міністерства юстиції; 4) представник Союзу місцевого самоврядування Латвії; 5) представник Управління Державної служби пробації; 6) представник Управління місць ув'язнення; 7) представник Державної поліції.

¹ Див.: Kalmthout Anton M., van, Durnescu Ioan. European Probation Service Systems. A comparative overview [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/1_Chapter_1_Comparative_overview.pdf

² South West Scotland CJA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.swscja.org.uk/

Відповідно до Закону «Про службу пробації та медіації» **Чеської Республіки**, «служба пробації та медіації здійснює функцію запобігання кримінальній активності»¹.

Тенденція тісного співробітництва між службами пробації та правоохоронними органами поглиблюється.

Це можна пояснити, згадавши трансформацію ролі служби пробації та соціального статусу офіцера пробації: від соціальної служби до агенції системи кримінальної юстиції, від соціального працівника до менеджера ризиків.

У багатьох сучасних європейських країнах служби пробації почали активно включатися до схем співробітництва з поліцією з питань здійснення нагляду за особливими категоріями злочинців (статеві злочинці, рецидивісти тощо).

¹ Probation and Mediation Service Act (2000) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pmscr.cz

**ЧАСТИНА VII
ПРОЦЕДУРИ ОСКАРЖЕННЯ, ІНСПЕКТУВАННЯ
ТА МОНІТОРИНГ**

99. National law shall provide for clear, accessible and effective procedures to investigate and respond to complaints regarding probation practice.

100. These procedures shall be fair and impartial.

101. In all cases, the complainant shall be duly informed of the process and the findings of the investigation.

102. Probation agencies shall ensure that there are reliable systems in place to monitor and improve their own practice and to ensure that it meets the standards required.

103. Probation agencies shall be accountable to the competent authorities and subject to regular government inspection and/or independent monitoring and shall co-operate fully with all such scrutiny. The findings of independent monitoring bodies shall be made public.

99. Національне законодавство повинно забезпечувати чітку, доступну та результативну процедуру розслідування скарг на роботу служб пробачії та реагування на них.

100. Ці процедури мають бути чесними та безсторонніми.

101. В усіх випадках особа, яка подала скаргу, повинна належним чином інформуватися про процес та результати розслідування скарги.

102. Служби пробачії повинні забезпечувати наявність надійних механізмів моніторингу вдосконалення своїх практик та забезпечувати відповідність цих механізмів встановленим стандартам.

103. Служби пробачії повинні бути підзвітними компетентним органам влади, піддаватися регулярним державним перевіркам та/або незалежному моніторингу та повинні повною мірою співпрацювати з ними. Результати діяльності органів незалежного моніторингу повинні оголошуватися публічно.

Коментар:

Відповідно до правила 3.6 *Токійських правил*, правопорушник має право подати запит чи скаргу в судовий чи інший компетентний незалежний орган з питань, які зачіпають його або її особисті права в процесі застосування заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням¹.

Це знаходить свою конкретизацію в *Європейських правилах пробації*.

¹ Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Электронный ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

Так, **правило 99** вимагає від національних властей наявності чіткої, доступної та результативної процедури розслідування скарг на роботу служб пробації та реагування на них.

Служби пробації та їхній персонал повинні забезпечувати виконання злочинцями покладених на них зобов'язань, від чого злочинця нерідко намагаються ухилитися. Пробаційний нагляд пов'язаний з певними вимогами, адресованими злочинцям, на які вони можуть іноді ображатися і, як наслідок, яким вони можуть чинити опір.

Іноді служби пробації повинні приймати рішення, які можуть призводити до того, що злочинець має предстати перед судом або бути знову відісланий до в'язниці (наприклад, у разі недотримання умов умовно-дострокового звільнення). Сама природа роботи служби пробації може призводити до певних спорів з приводу виконання працівниками служби пробації своїх обов'язків та дотримання злочинцями покладених на них умов та/або зобов'язань, які в подальшому можуть переходити у формальні скарги.

Тому національне законодавство повинно передбачати прозору процедуру оскарження рішень працівників служби пробації. Багато скарг можуть та повинні вирішуватися неформальним методами на найнижчому рівні шляхом роз'яснення злочинцям, чому та з яких підстав було прийнято те чи інше рішення.

Якщо скаржник залишиться незадоволеним поясненнями, повинна існувати реальна можливість оскаржити рішення на більш високому рівні в організаційній структурі служби пробації або за певних обставин – незалежній структурі.

Проте подання скарг можна значною мірою уникати, надаючи повні роз'яснення особі, яка має намір подати скаргу. Кількість та зміст скарг залежить від того, наскільки роль, функції та завдання служби пробації розуміються злочинцями та іншими особами чітко та повно. Якщо люди чітко усвідомлюють, що саме вони повинні робити, як вони повинні поводитися, а також що повинні робити працівники служби пробації, кількість скарг буде небагато меншою.

Правило 100 вимагає, щоб особи, які проводять перевірку за скаргами, повинні бути незалежними та уникати будь-яких передчасних висновків, які могли б заздалегідь передбачати результати проведення перевірок.

В окремих випадках буде достатньо проведення перевірки скарги на дії працівника служби пробації його безпосереднім керівником.

В інших випадках, залежно від ступеня серйозності питань, що порушуються у скарзі, перевірку у скарзі повинен проводити працівник служби більш високого рівня.

Крім того, скарги можуть перевірятися незалежною організацією (наприклад, омбудсмен), але зазвичай цей процес має розпочинатися лише у випадках, коли існують обставини, які надають право гово-

рити про неспроможність інших механізмів забезпечити належний розгляд скарги.

Незалежна організація може також мати право виступати апеляційною інстанцією щодо рішень, прийнятих у результаті початкового розслідування скарги.

Як персонал служби пробації, так і особи, які подають скарги, мають право на забезпечення незалежної та чесної процедури розгляду скарг.

Крім того, важливо розрізняти скарги, подані з приводу дій або бездіяльності працівників служби пробації, та, з іншого боку, думки окремих осіб та організацій, у яких подано незадоволення *політикою*, що реалізує служба.

При реалізації цього правила виникатимуть проблеми як політичного, так і правового характеру. Дуже актуальним є питання результативності *прокурорського нагляду* за пенітенціарними установами. З цього приводу в нас існують певні сумніви.

Крім цього, варто ще раз нагадати про одну з рекомендацій експертів Ради Європи, яка була відображена в пункті 5.19 доповіді експертів «*Оцінка в'язничної системи України*» (1996).

У цій доповіді прямо вказується на те, що «Україна має створити, як тільки це дозволять ресурси, інспекційний орган, який має координуватися з центрального рівня, бути незалежним і мати у своєму розпорядженні обласні групи, що включають досвідчених працівників пенітенціарної системи, представників інших громадських організацій, включаючи неурядові організації, а після цього скасувати інспекційні функції прокурора»¹.

Венеціанська комісія з різних підстав неодноразово піддавала критиці проекти закону «Про прокуратуру», зазначаючи, що функція нагляду за законністю в місцях позбавлення волі доцільно було б передати іншому органу². У цьому контексті визначення цього органу може викликати чималі дискусії.

Спеціалізовані омбудсмени для пенітенціарної системи – ось той досвід **Сполученого Королівства, Канади** та інших країн, який доцільно вивчити та запропонувати для нашої держави³.

Наприклад, в **Англії та Уельсі** функціонує окрема служба Омбудсмена для в'язниць та служби пробації (*The Prisons and Probation Ombudsman*)⁴.

¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.coe.kiev.ua/uk/att/att.htm

² Див.: Art.29, Opinion on the Draft Law of Ukraine amending Constitutional Provisions on the Procuracy. Adopted by the Venice Commission at its 68th plenary session (Venice, 13-14 October 2006) on the basis of comments by Mrs H.Suchocka (Member, Poland), Mr J.Hamilton (Substitute member, Ireland), Mr P.Cornu (Expert, Directorate General of Legal Affairs) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.venice.coe.int/docs/2006/CDL-AD%282006%29029-e.asp

³ Див.: Griffiths C. Canadian Criminal Justice / C. Griffiths, S.Verdun-Jones. – Toronto ; Vancouver, 1989. – P. 383.

⁴ Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ppo.gov.uk/

Крім того, в **Англії та Уельсі** функціонує незалежна від в'язничного відомства в'язнична інспекція (інспекторат), підзвітна лише Державному секретареві, діяльність якої фінансується Міністерством юстиції. Інспекція займається питаннями саме *результативності впровадження пробаційної політики* в цілому.

Отже, ми можемо висловити припущення, що одним із важливих напрямів реформування вітчизняної пенітенціарної системи є створення спеціалізованих державних органів, які б мали завдання не тільки перевіряти законність індивідуальних рішень, але й оцінювати результати впровадження виправних політик і ресоціалізаційних програм у пенітенціарних установах з огляду на усталені показники оцінювання державної політики¹.

Правило 101 вимагає, щоб, незалежно від результатів розгляду скарги, служба пробації надала обґрунтовану відповідь заявникові.

Крім того, це правило встановлює обов'язок надавати інформацію заявникові не лише про результати розгляду скарги, але й про процес розгляду.

Служби пробації повинні аналізувати подані скарги з метою вдосконалення своєї діяльності.

Правило 102 вказує на необхідність існування механізмів моніторингу діяльності служб пробації, які б надавали чітке усвідомлення щодо відповідності практик діяльності служби пробації встановленим професійним стандартам. Персонал служб пробації повинен розглядати ці процеси як інструмент підвищення якості послуг, що надає служба пробації.

Звіти, що складаються за результатами моніторингу, повинні фокусуватися не лише на індивідуальних показниках діяльності служби пробації, але й на питаннях належного забезпечення діяльності персоналу служб пробації.

Інформація щодо кількості та змісту скарг повинна щорічно аналізуватися.

Правило 103 пов'язано з **правилом 14**, де йдеться про важливість підзвітності в діяльності служб пробації. *Європейські правила пробації* відображають важливість існування незалежних організацій, які б мали повноваження й реальну можливість аналізувати діяльність служб пробації та перевіряти окремі рішення.

¹ Див.: Янг Е. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики : практ. посіб. для радників з державної політики у Центральній та Східній Європі / Е. Янг, Л. Куїнн ; пер. С. Соколик ; наук. ред. пер. О. Кілієвич. – К., 2003. – 120 с.

ЧАСТИНА VIII
ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ, ОЦІНЮВАННЯ, РОБОТА ІЗ
ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ГРОМАДСЬКІСТЮ

104. Probation policy and practice shall be as far as possible evidence based. The authorities shall provide the resources necessary for rigorous research and evaluation.

105. Revision of existing laws, policy and practice shall be based on sound scientific knowledge and research that meets internationally recognised standards.

106. The media and the public shall be provided regularly with factual information about the work carried out by probation agencies. They shall be informed about the purposes and results of the work in order to encourage a better understanding of their role and value in society.

107. The competent authorities shall be encouraged to publish regular reports on developments in the field of probation.

108. Statements of policy and practice of probation agencies shall be made available to other agencies, to service users and to the general public, both nationally and internationally, in order to promote confidence and improve probation standards and practices.

104. Політика у сфері пробації та практика її впровадження повинні наскільки це можливо підтверджуватися даними досліджень. Органи влади повинні надавати ресурси, необхідні для проведення ретельних досліджень та їх оцінювання.

105. Перегляд чинних законів, політики [у сфері пробації] та практик повинен ґрунтуватися на значущих наукових знаннях та дослідженнях, які відповідають міжнародно визнаним стандартам.

106. Засоби масової інформації та громадськість повинні регулярно забезпечуватися фактичною інформацією щодо роботи, виконуваної органами пробації. Вони повинні бути проінформовані про цілі та результати роботи з метою заохочення кращого розуміння їхньої ролі та цінності для суспільства.

107. Компетентні органи влади повинні заохочуватися регулярно публікувати доповіді про розвиток у сфері пробації.

108. Документи, які закріплюють політику та практику роботи служб пробації, повинні бути доступними іншим органам, особам, які користуються послугами служб пробації, та широкій громадськості як на національному, так і на міжнародному рівнях з метою підвищення довіри та покращення стандартів та практик пробації.

Коментар:

Пробаційна практика повинна забезпечуватися та скеровуватися науковими дослідженнями, які б надавали докази її результативності. Одним із показників результативності служби пробації є зниження рецидивної злочинності.

Криза реабілітаційного ідеалу та намагання знайти відповідь на питання «що спрацьовує» (*what works*) примушують агенції кримінальної юстиції надавати дедалі більш обґрунтовані висновки та докази результативності своєї діяльності. Служба пробації не є винятком.

Більшість соціологічних та кримінологічних досліджень з цих питань проведено у США та Канаді, хоч і європейські країни надають численні цікаві приклади застосування наукових методів у пробаційній діяльності (особливо Англія та Уельс).

Діяльність служб пробації повинна мати під собою певне доказове підґрунтя, яке б надавало можливість говорити про досягнення як критерію результативності, так і критерію ефективності в діяльності служб пробації.

Тому **правило 104 Європейських правил пробації** підкреслює важливість наукових досліджень для діяльності служб пробації.

Токійські правила також наголошують на важливості оцінювання діяльності у сфері виконання альтернативних кримінально-правових заходів.

Так, правило 2.4 *Токійських правил* наголошує: «Слід заохочувати розробку нових заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням, і уважно стежити за цим процесом, а також систематично оцінювати практику їх застосування»¹.

Як невід'ємний елемент процесу планування повинні вживатися зусилля для того, щоб залучити як державні, так і приватні організації до процесу проведення й стимулювання досліджень у галузі поводження з правопорушниками, не пов'язаного з ув'язненням (правило 20.1 *Токійських правил*).

Дослідження проблем, що стоять перед клієнтами, практиками, суспільством й керівниками, повинні проводитися на регулярній основі (правило 20.2 *Токійських правил*).

Механізми проведення досліджень та збору інформації повинні включатися в систему кримінального правосуддя для збору й аналізу даних та статистичних показників про застосування до

¹ Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Электронный ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

правопорушників режиму, не пов'язаного з ув'язненням (правило 20.3 *Токійських правил*)¹.

Правило 105 *Європейських правил пробації* наголошує на необхідності формування політики діяльності служб пробації виключно на науковій основі.

Питання співпраці між органами, які працюють зі злочинцями в умовах вільного суспільства, та засобами масової інформації відображено в *Токійських правилах*.

Так, у правилі 18.3 *Токійських правил* наголошено, що необхідно використовувати всі засоби масової інформації, з тим щоб сприяти виробленню в громадськості конструктивного підходу, що сприяє вжиттю заходів щодо забезпечення більш широкого застосування не пов'язаного з ув'язненням поводження з правопорушниками та їх поверненням до нормального життя в суспільстві².

Слід докладати всіх зусиль до того, щоб роз'яснювати громадськості, що вона відіграє важливу роль у застосуванні не пов'язаних з ув'язненням заходів (правило 18.4 *Токійських правил*)³.

Ці питання знайшли свою конкретизацію в *Європейських правилах пробації*.

Так, **правило 106** підкреслює важливість забезпечення прозорості в діяльності служб пробації. Сутність, цілі та наслідки діяльності служб діяльності повинні бути ясними та зрозумілими для громадськості. Це передбачає постійно та широке висвітлення діяльності служб пробації та пояснення причин прийняття тих чи інших стратегій та рішень.

Позитивні приклади з діяльності служб пробації повинні подаватися громадськості через засоби масової інформації. Це передусім пов'язано з необхідністю підтримання балансу громадської думки щодо сутності та спрямованості пробаційної діяльності, оскільки громадськість може знати лише негативні сторони діяльності служби пробації (наприклад, інформацію щодо вчинення злочинцем, який перебував під наглядом, серйозного злочину).

Засоби масової інформації важко (а іноді навіть некоректно) сприймають наукові узагальнення та висновки щодо діяльності служб пробації. Проте служби пробації повинні як можна частіше співпрацювати зі ЗМІ для формування в громадськості чіткого, ясного та повного розуміння щодо сутності та цілей діяльності служб

¹ Див.: Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении мер, не связанных с тюремным заключением (Токийские правила) [Електронний ресурс] : приняты 14 декабря 1990 г. Резолюцией 45/110 Генеральной Ассамблеи ООН. – Режим доступа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_907

² Див.: Там само.

³ Див.: Там само.

пробації, а головне – розуміння того, що служби пробації роблять надзвичайно важливий внесок до убезпечення суспільства через соціальне включення злочинців, допомогу потерпілим та зниження рецидивної злочинності.

Водночас максимальне висвітлення діяльності служб пробації у ЗМІ сприятиме усуненню необґрунтованих сподівань щодо можливостей служб пробації.

Правило 107 вказує на важливість публікації регулярних доповідей про розвиток у сфері пробації. Концепція пробації, як свідчить історія, не стоїть на місці¹. Тому питання останніх тенденцій розвитку пробації (як кримінально-правового інституту, так і організаційної структури) повинні перебувати в центрі уваги компетентних органів влади.

Правило 108 вказує на важливість прозорості в діяльності служб пробації та необхідність ясних, чітких та реальних завдань, які стоять перед службою пробації.

¹ Див.: Ягунов Д. В. Філософія пробації: трансформація поглядів на сутність та цілі поводження зі злочинцями (період до 1990-х років) / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2010. – Вип. 40. – С. 175-183; Ягунов Д. В. Філософія пробації: трансформація поглядів на сутність та цілі поводження зі злочинцями (період після 1990-х років) / Д. В. Ягунов // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О. : Юрид. літ., 2011. – Вип. 41. – С. 198-207.

IX
ДОДАТКИ

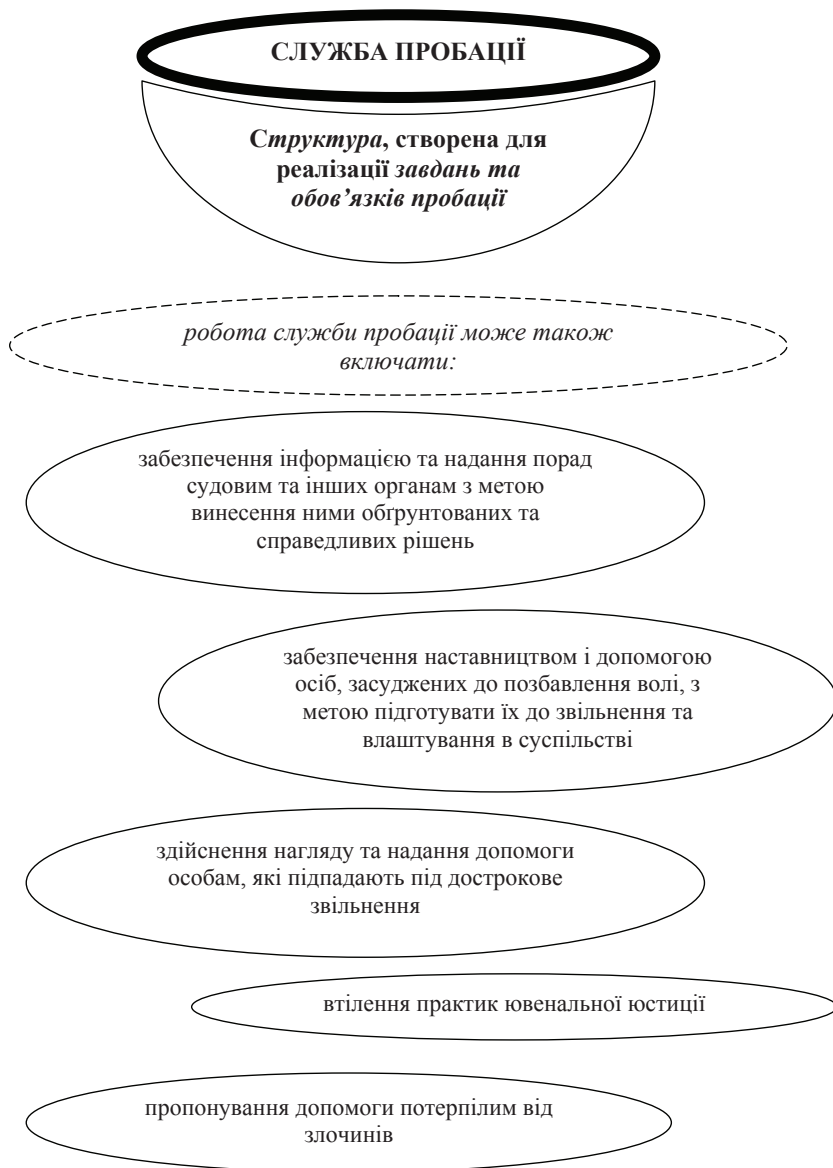
Додаток 1.
Альтернативи ув'язненню: досвід країн Європи

Додаток 2.
Сутність поняття «пробація»

Додаток 3.
Сутність поняття «служба пробації» у світлі Європейських правил пробації»

Додаток 4.

Сутність поняття «умовний вирок» у світлі Рішення Ради Європейського Союзу 2008/947/ІНА щодо взаємного визнання судових вироків та рішень про пробацію з метою нагляду за виконанням заходів пробації та альтернативних покарань³⁰⁶

³⁰⁶ Див.: Council Framework Decision of 27 November 2008 on the application of the principle of mutual recognition to judgments and probation decisions with a view to the supervision of probation measures and alternative sanctions // Official Journal of the European Union. – 2008. – Dec. 16.

Додаток 5.

Сутність поняття «відстрочка вироку» у світлі Рішення Ради Європейського Союзу 2008/947/ЖНА щодо взаємного визнання судових вироків та рішень про пробацію з метою нагляду за виконанням заходів пробації та альтернативних покарань³⁰⁷

ВІДСТРОЧКА ВИРОКУ

вирок до ув'язнення або захід, пов'язаний з позбавленням волі, виконання якого умовно відстрочено (повністю або частково), де вирок супроводжується одним або декількома заходами пробації

ЗАХІД ПРОБАЦІЇ

зобов'язання та приписи, пов'язані з відстрочкою вироку

³⁰⁷ Див.: Council Framework Decision of 27 November 2008 on the application of the principle of mutual recognition to judgments and probation decisions with a view to the supervision of probation measures and alternative sanctions // Official Journal of the European Union. – 2008. – Dec. 16.

Додаток 6.

Сутність поняття «умовне звільнення» у світлі Рішення Ради Європейського Союзу 2008/947/ІНА щодо взаємного визнання судових вироків та рішень про пробацію з метою нагляду за виконанням заходів пробації та альтернативних покарань³⁰⁸

УМОВНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ

остаточне рішення про дострокове
звільнення засудженого після відбуття
частини вироку до ув'язнення з одночасним
покладанням одного або декількох заходів
пробації

ЗАХІД ПРОБАЦІЇ

зобов'язання та приписи, пов'язані з
умовним звільненням

³⁰⁸ Див.: Council Framework Decision of 27 November 2008 on the application of the principle of mutual recognition to judgments and probation decisions with a view to the supervision of probation measures and alternative sanctions // Official Journal of the European Union. – 2008. – Dec. 16.

Додаток 7.
Види доповідей, що можуть готуватися службами пробації

Стадія	Тип доповіді	На чию вимогу готується	З якою метою готується
До суду	Доповідь з оцінки ризиків	Поліція або прокурор	Вирішення питання щодо виду запобіжного заходу
	Наглядова доповідь	Прокурор або суд	Вирішення питання, чи дотримуватиметься підозрюваний покладених на нього обов'язків
Судовий розгляд	Соціальне обстеження	Суд	Вивчення особи підсудного
	Досудова доповідь	Суд	Індивідуалізація покарання
Після суду	Наглядова доповідь	Суд	Вирішення питання, чи дотримуватиметься засуджений покладених на нього обов'язків
	Доповідь про порушення	Суд	Інформування суду про недотримання покладених на злочинця обов'язків
	Доповідь для звільнення	Суд або орган з питань умовно-дострокового звільнення	Сприяння винесенню справедливого рішення щодо умовно-дострокового звільнення та визначення умов, які повинні бути покладені

Додаток 8.**Приблизна структура досудової доповіді**

Додаток 9.

Досудова доповідь (зразок)¹

Дата	
Ім'я правопорушника	
Адреса правопорушника	
Суд, що розглядає справу	
Злочин	(стаття Кримінального кодексу)
Ув'язнений	(так / ні)
Максимальна санкція за злочин	
Суддя	(прізвище)
Прокурор	(прізвище)
Захисник	(прізвище)
Позиція підсудного	(винен / не винен)
Дата народження	
Ріст	
Вага	
Вік	
Колір волосся	
Колір очей	
Етнічна належність	
Стать	
Сімейний стан	
Громадянство	
Місце роботи	
Місце народження	
Особливі відмітки	(наприклад, татуювання та ін.)
Відомості про осіб, які перебувають на утриманні	
Досудова доповідь підготована та надіслана	(прізвище офіцера пробації)
	(адреса служби пробації)
	(дата складання доповіді)
Загальна інформація про злочин	
Офіційна версія скоєння злочину	
Версія підсудного	
Відомості про потерпілого	
Характер та розмір збитків від злочину	
Попередні випадки винесення обвинувальних вироків	(до досягнення повноліття та після досягнення повноліття)
Випадки затримання та арешту за скоєння злочинів, що не привели до винесення обвинувальних вироків	(до досягнення повноліття та після досягнення повноліття)
Відомості про документи підсудного	
Відомості про попереднє перебування під пробаційним наглядом	
Історія родини та інформація про батьків та близьких родичів	
Відомості про сімейні стосунки	
Стан здоров'я	(фізичного або психічного, зловживання алкоголем або наркотиками)
Відомості про попередні місця роботи	
Відомості про службу в армії та інших військових формуваннях	
Відомості про доходи	
Психологічна оцінка	
Висновок щодо доцільності перебування правопорушника під пробаційним наглядом	Рівень пробаційного нагляду (мінімальний, регулярний, інтенсивний)
Індивідуальний план нагляду	(конкретні заходи з визначеними датами)

¹ Див.: Clear T. The Offender in the Community / T. Clear, H. Dammer. – Wadsworth Co., 1999. – Ch. 6.

Додаток 10.**Досудова доповідь (зразок)¹****Інформація про підозрюваного**

Прізвище, ім'я, по батькові

Місце проживання

Місце реєстрації (якщо інше)

Телефон

Дата народження

Ідентифікаційний номер

Номер водійських прав

Місце та дата народження

Вік

Національність

Стать

Ріст

Вага

Колір очей

Колір волосся

Особливі прикмети (шрами, татування)

Громадянство

Контактна особа (ім'я, відносини з підозрюваним, адреса, телефон)

Відображення позиції підозрюваного щодо злочину

(викладає підозрюваний)

Кримінальне минуле

Дата вчинення першого злочину

Випадки вчинення злочинів у віці до 18 років

Чи застосовувалися до особи примусові заходи виховного характеру?

Чи засуджувалася особа?

Чи притягалася особа до відповідальності за вчинення насильницьких злочинів?

Чи здійснювала особа спроби втечі з місця арешту або виконання покарання?

Чи притягалася особа до дисциплінарної відповідальності під час відбування покарання? Якщо так, то коли й за що?

Чи перебуває на даний час підозрюваний на умовах умовного або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання?

Чи допускав підозрюваний, перебуваючи під пробаційним наглядом, порушення покладених на нього умов та зобов'язань?

Особиста та сімейна інформація

Ім'я та прізвище матері

Адреса матері

Випадки притягнення матері до кримінальної відповідальності

Місце роботи матері

Чи перебувають батьки в шлюбі?

Якщо батьки розлучені, то як це вразило вас?

Чи перебуває мати в інших шлюбах?

Які відносини на даний час між вами та вашою матір'ю?

Ім'я та прізвище батька

Адреса батька

Випадки притягнення батька до кримінальної відповідальності

Місце роботи батька

¹ Див.: Presentence Investigation Form – Montgomery County, Indiana [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.montgomeryco.net. (Доповідь перекладено зі скороченнями.)

Чи перебуває батько в інших шлюбах?
Які відносини на даний час між вами та вашим батьком?
В якому населеному пункті ви виросли?
Чи були ви жертвою будь-якого насильства (*сімейного, емоційного, статевого*)?
Як виховували вас та як вас навчали дисципліні в дитинстві?
Чи було ваше виховання справедливим?
Чи стикалися ви в дитинстві із соціальними службами для дітей?
Як ви можете описати ваше дитинство?
Чи збігали ви з дому в дитинстві?
Чи підтримувала вас ваша родина під час ваших проблем із законом?
Які у вас стосунки з вашими братами та сестрами?
Наскільки ви є близькими до ваших родичів та які у вас з ними стосунки?

Особиста інформація та інформація про сімейний стан

Сімейний стан (*формальний та фактичний*)

Кількість шлюбів

Імена та вік дітей

Як часто ви контактуєте з колишнім чоловіком (дружиною)?

Як часто ви контактуєте з дітьми?

Яким є ваш прибуток?

Проживання

Де наразі ви проживаєте? Як довго?

Як часто вчиняються злочини в місці вашого проживання? Наскільки ви відчуваєте, що мешкаєте в безпечному середовищі?

Як часто ви змінювали місце свого проживання за останній рік?

Освіта

Яку середню школу ви закінчили та коли?

Чи були у вас великі перерви в навчанні в школі? Якщо так, то чому?

Чи маєте ви вищу освіту? Якщо так, то яку саме?

Чи відвідували ви професійно-технічну школу або курси?

Чи маєте ви відповідні сертифікати?

Чи є у вас якісь освітні цілі?

Працевлаштування

Працевлаштування на даний момент

Роботодавець

Тривалість роботи на останньому місці

Умови заробітної плати

Задоволення від роботи

Відносини з начальником та колегами по роботі

Перелік роботодавців за останні 5 років

Чи були у вас випадки, коли безробіття затягувалося більш ніж на 1 рік?

Чи є у вас якісь цілі щодо працевлаштування?

Відпочинок та дозвілля

Чим ви займаєтеся у вільний час?

Список місць або закладів, членами яких ви є?

Скільки ваших друзів та близьких притягалися останнім часом до кримінальної відповідальності?

Чи притягалися ви з ними до відповідальності як співучасники?

Фінансовий статус

Якою власністю (у тому числі нерухомою) ви володієте?

Приблизна їх вартість

Якими транспортними засобами ви володієте?

Приблизна їх вартість

Поточні витрати

Скільки ви витрачаєте щомісяця на комунальні послуги?

Скільки ви витрачаєте щомісяця на засоби зв'язку?

Скільки ви витрачаєте щомісяця на медичне обслуговування?

Інше

Боргові зобов'язання

Кредити

Персональні займи

Фізичне здоров'я

Назвіть найбільш важливі для вас фізіологічні або медичні проблеми?

Чи отримуєте ви наразі медичну допомогу?

Чи здавали ви тести на ВІЛ, гепатит або туберкульоз?

Яка організація надає медичне страхування?

Психічне здоров'я

Чи було встановлено у вас будь-яке психічне захворювання або розлад? Якщо так, то коли й ким?

Чи отримували ви стаціонарну медичну допомогу з цього приводу? Якщо так, то коли й де?

Чи проходили ви психіатричне обстеження впродовж останніх 3 років? Якщо так, то коли й де?

Залежність

Чи є у вас залежність від алкоголю?

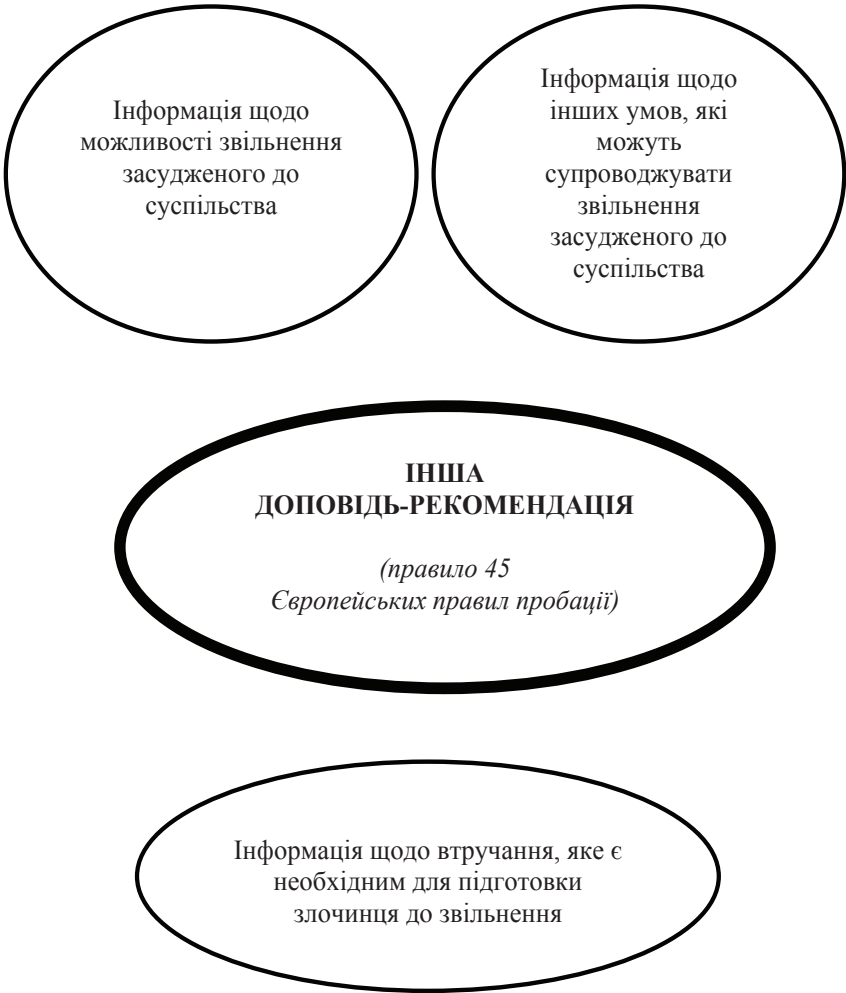
Чи є у вас залежність від наркотичних засобів?

Які види наркотичних засобів ви вживали?

Чи перебували ви під дією алкоголю або наркотичних засобів під час вчинення злочину?

Чи проходите ви на даний час лікування від алкогольної або наркотичної залежності? Якщо так, то де саме?

Якщо ви раніше проходили лікування від алкогольної або наркотичної залежності, чи були випадки неуспішного переривання такого лікування? Якщо так, то чому?

Додаток 11.**Інша доповідь-рекомендація**

Інформація щодо
можливості звільнення
засудженого до
суспільства

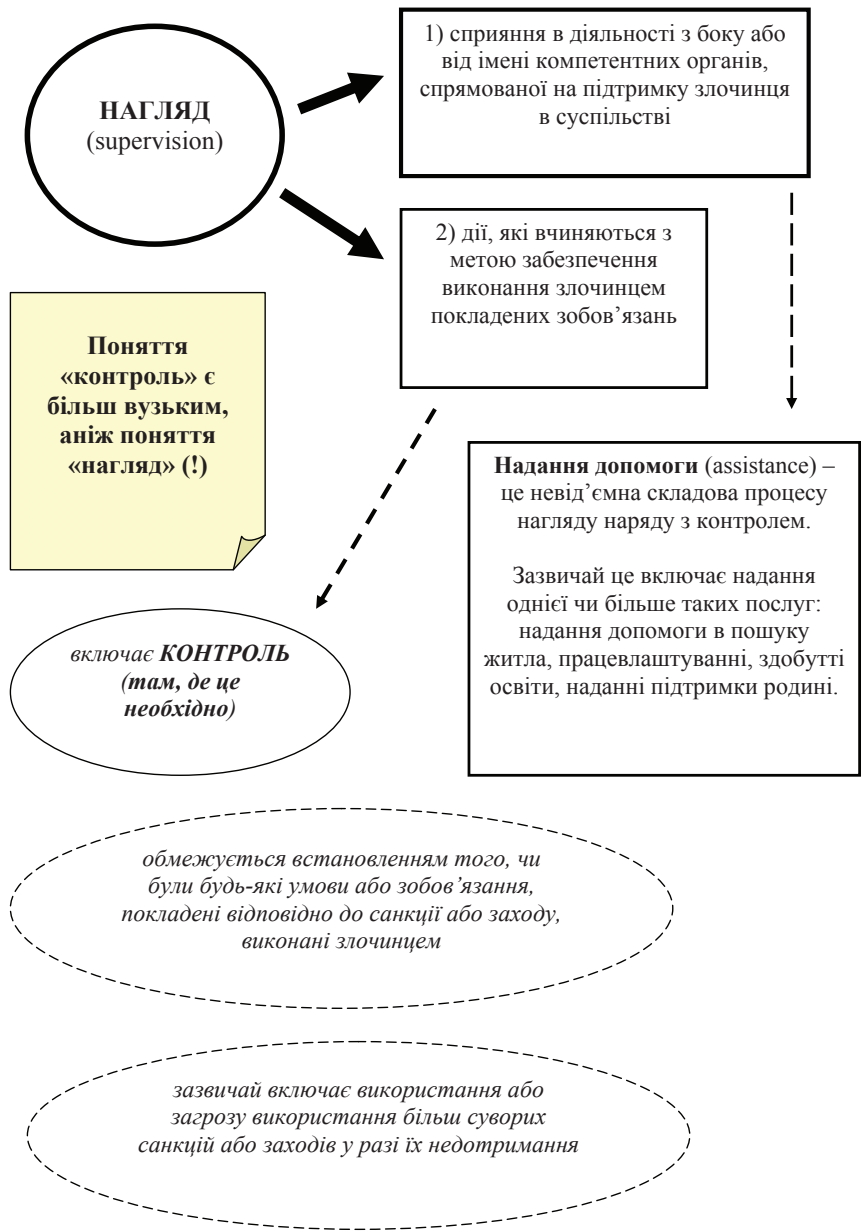
Інформація щодо
інших умов, які
можуть
супроводжувати
звільнення
засудженого до
суспільства

**ІНША
ДОПОВІДЬ-РЕКОМЕНДАЦІЯ**

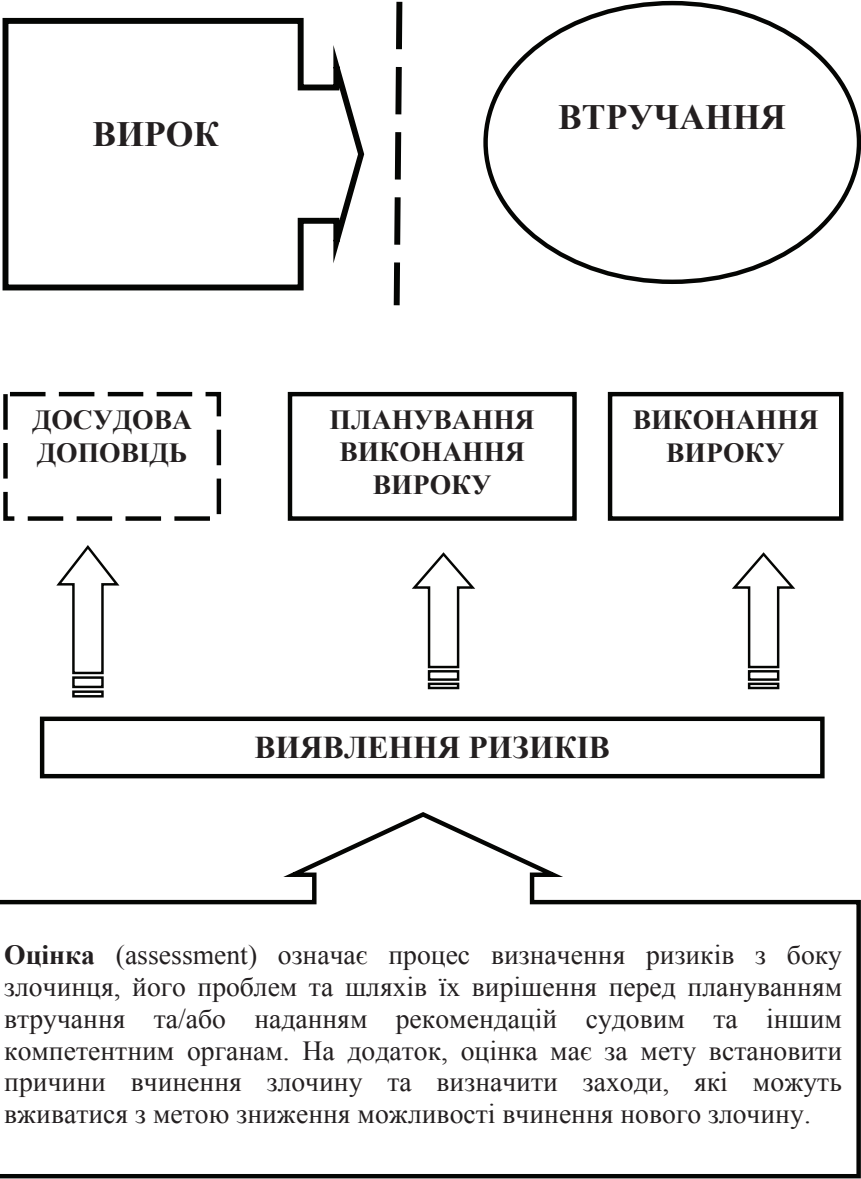
*(правило 45
Європейських правил пробації)*

Інформація щодо втручання, яке є
необхідним для підготовки
злочинця до звільнення

Додаток 12.
Поняття «нагляд», «контроль» та «допомога» у світлі Європейських правил пробації

Додаток 13.
Категорія «оцінка ризиків» у світлі Європейських правил пробації

Додаток 14.

Вимоги до кандидатів на посади офіцерів пробації в деяких країнах світу¹

	Макс. Вік	Мін. вік	Проф. та/або техн. кваліф.	Псих. тест	Іспит	Відсутність притягн. до крим. відп.	Мін. освітн. рівень
Південна Австралія		+	+				Вища освіта
Західна Австралія	+		+			+	Середня освіта
Канада		+	+				Вища освіта
Угорщина		+				+	Вища освіта
Ізраїль		+	+		+		Вища освіта
Японія	+	+			+	+	-
Папуа- Нова Гвінея		+				+	Середня освіта
Філіппіни	+	+	+	+	+	+	Вища освіта
Швеція		+	+				Вища освіта
Англія та Уельс	+	+	+				Вища освіта
Шотландія	+	+	+				Вища освіта

¹ Адаптовано з: Hough Michael. Developing a probation capability: assessment, monitoring, evaluation and training / Michael Hough // Promoting probation internationally. Proceedings of the International Training Workshop on Probation (2-5 July 1997, Valletta, Malta) / ed. by Renaud Villé, Ugljesa Zvekic, Jon F. Klaus. – Rome ; London, December 1997. – Publ. № 58; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cepprobation.org/uploaded_files/Robinson_Mcneill_Transnational_Criminology_Manual.pdf

Додаток 15.

Структура пробаційної роботи в рамках кримінального процесу

Зміст

I. ІСТОРІЯ КОНЦЕПЦІЇ ПРОБАЦІЇ: ВИСНОВКИ, ЯКІ МАЮТЬ БУТИ ВРАХОВАНІ ПРИ ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ	12
II. ОГЛЯД КОНЦЕПТУАЛЬНОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ПІДґРУНТЯ ДЛЯ ВПРОВАДЖЕННЯ СЛУЖБИ ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ	45
III. ІСТОРІЯ РОЗРОБКИ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ ЩОДО ПРОБАЦІЇ В УКРАЇНІ	52
IV. ПРОБАЦІЯ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ТА ДЕЯКІ КОМЕНТАРІ ЩОДО ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	56
V. ТЕРМІНОЛОГІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВИЛ ПРОБАЦІЇ	64
VI. ТЕРМІНОЛОГІЯ РІШЕННЯ РАДИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 2008/947/JHA ЩОДО ВЗАЄМНОГО ВИЗНАННЯ СУДОВИХ ВИРОКІВ ТА РІШЕНЬ ПРО ПРОБАЦІЮ З МЕТОЮ НАГЛЯДУ ЗА ВИКОНАННЯМ ЗАХОДІВ ПРОБАЦІЇ ТА АЛЬТЕРНАТИВНИХ ПОКАРАНЬ	68
VII. РЕКОМЕНДАЦІЇ КОМІТЕТУ МІНІСТРІВ РАДИ ЄВРОПИ REC(2010)1 СТОСОВНО ПРАВИЛ РАДИ ЄВРОПИ ЩОДО ПРОБАЦІЇ.....	70
VIII. ДОДАТОК I ДО РЕКОМЕНДАЦІЙ CM/REC(2010)1	72
IX. ДОДАТКИ.....	218

Наукове видання

Ягунов Дмитро Вікторович

**ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРАВИЛА
ПРОБАЦІЇ**

Переклад,
тлумачення та допоміжні матеріали

**www.dmytro-yagunov.at.ua
www.probation.at.ua**

Коректор Л.С. Черкасова
Макет, обкладинка В.Г. Вітвицька

Здано в роботу 3.10.2013. Підписано до друку
Формат 70×108/16. Обл.-вид.арк. 15,29. Ум.-друк. арк. 20,65. Папір офсетний.
Друк офсетний. Зам. 1311-02. Тираж _____прим. Ціна договірна.

Видавець ПП «Фенікс»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25. Тел. (048) 7777-591.
e-mail: maritimebooks@yandex.ru
www.law-books.od.ua

Віддруковано з готового оригінал-макету: СПД Карпенков О.І.
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ОД № 21 від 20.01.2003 р.)
e-mail: odessaihp@breezein.net

Printed in Ukraine